

שנתון ארגוני הלובלינאים בישראל ובחו"ל * יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
מס' 40 • חשון-כסלו תשס"ה • www.lublin.org.il • נאָוועמבער 2004 • נומער 40

ספר לימוד לכיתה א'. בית ספר "תרבות", לובלין, 1934

התוכן • אינהאלט

- 3 40 שנה ל"קול לובלין"
 4 יוסף דקר - סיכום השנה החולפת
 5 ברוניה פרידמן - ביקור בפולין - בלז'ץ
 7 יוסף דקר - אתר הזיכרון בבלז'ץ
 8 "פארווערטס" - בעלזשעץ
 11 יוסף דקר - בין יוצאי לובלין לבין אנשי לובלין
 12 אנדרטת זיכרון במיידנק לקרבנות ה-3.11.1943
 13 עדות מן החורבן: "אלה דבריי האחרונים"
 14 אנשי עדות: ינינה טאטאי
 18 אנשי עדות: אנה בך
 23 אנשי עדות: שמחה טורקלטאוב
 32 מלכה זיסקינד - עד אשר תיעצמנה העיניים לעולמים
 32 יהודית מאיר - סופו של מפקד הקרמטוריום הופמן
 34 בתי ספר יהודים שהיו בלובלין
 34 דוד שטוקפיש - בית הספר "שבסובקה"
 36 יצחק כרמי - הגימנסיה ההומניסטית
 39 נטע אבידר - בית הספר "תרבות"
 41 זמיר שליט"א - חיה וישראל שליט"א - מחנכים של פעם
 44 נטע אבידר - ספר הילד "אלף"
 51 נטע אבידר - ספר הילד מול הכרטסת של מיידנק
 54 תומש פייטרשביץ - תערוכת "האלפון"
 57 נטע אבידר - דברים שרציתי לומר
 58 הילדה היהודיה בתערוכת "האלפון": הלינה בירנבאום
 60 הילד היהודי בתערוכת "האלפון": הניוש ז'וטומירסקי
 62 אסתר ברנהרד - חבר מילדות רחוקה
 63 תלמידים פולנים מלובלין מבקרים בתערוכת "האלפון"
 65 יהודית מאיר - שיעור בהיסטוריה
 68 הלינה בירנבאום - אניה כלומר שושנה
 70 יעקב לייבנד ז"ל - הציון "טוב" בצרפתית
 71 צפורה דסקל וייסלפיש - חג הפסח בילדותי
 72 ספר חדש: "לובלין" מאת עדינה צימט
 74 תרומות • באשטייערונגען
 76 לזכרם • צום אנדענק • IN MEMORY
 81 (12) Josheph Dakar & Neta Avidar - Dear friends
 84 (9) Judith Maier - The History Lesson
 85 (8) Esther Bernhard - "My friend" in the Jewish Ghetto
 85 (8) Halina Birenbaum
 87 (6) Impressions on "THE PRIMER" Exhibition
 88 (5) Tomasz Pietrasiewicz- "THE PRIMER" Exhibition
 89 (4) Robinn Magid - Lublin's Largest Jewish Families
 91 (2) Robinn Magid - On-line Index helps Lubliners
 research their roots
 92 (1) Motl Rosenbush - Dear Second/Third Generation

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלובלינאים בארץ ובחו"ל
 המערכת - רעדאקציע: נטע ז'וטומירסקי-אבידר, שמוליק אבידר,
 יוסף דקר, צשה פיישר-טרכטנברג, דוד שטוקפיש

*

כתובת המערכת: אָדַרעס פון רעדאָקציע:

"קול לובלין", תל-אביב שדרות חן 6, טל' 03-6203957
 "Kol Lublin", 6 Sderot Chen, Tel-Aviv 64071, Israel
 דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 03-6881727

40 שנה ל"קול לובלין"

קוראינו פרק שנדחק לשולי התודעה הקיבוצית ונשכח כמעט: הריגתם ביריות של 4000 מיהודי לובלין ביער קרנפיץ באפריל 1942.

2. בתי-ספר בלובלין

תערוכת קבע שנפתחה במיידנק בשנה שעברה עוסקת בילדים במחנה מיידנק. שם התערוכה הוא "האלפון", שמו של ספר הלימוד הראשון לילדים בכיתה אלף. בגיליון זה יש סקירה של התערוכה. הבאנו גם חלק מרשמיהם של תלמידים פולנים, בני לובלין של היום, אשר ביקרו בתערוכה.

אבל רצינו גם לדעת מה היה בלובלין לפני שנקלעו הילדים אל ממלכת הרשע.

חיפשנו את לובלין של הילדות. חיפשנו את בתי הספר שהיו בלובלין, כשעדיין הייתה לובלין יהודית וכשהילדים היו עוד ילדים.

ובדרך מצאנו אלפון. מורים מלובלין חיברו אותו, תלמידי בית-ספר "תרבות" בלובלין למדו לפיו. כולו חן וחסד ותום ילדות.

את שער האלפון העלינו אל שער העיתון.

3. חיפוש שורשים

אנו מפנים את תשומת-לבם של קוראינו אל המאמרים החשובים של רובין מגיד המופיעים בגיליון זה. המאמרים מסייעים בהתחקות אחר שורשי המשפחות של קוראינו, וזאת באמצעות עיון במסמכים רשמיים (תעודות לידה, תעודות נישואין, תעודות פטירה). המאמרים כתובים אנגלית.

בגיליון מספר 15 של "קול לובלין" כתב העורך בדאגה: "אין בטחון ש"קול לובלין" מספר 16 ייצא לאור. אנו מקווים שחוברת מספר 15 לא תסגור את המעגל..." אבל לא נסגר המעגל. עוד נמשכת השלשלת.

מזה ארבעים שנה שהעיתון מתמיד ומופיע בקביעות! בין היוזמים הראשונים היו עובדיה פלד ז"ל, אפרים אינשטיין ז"ל ויבדל"א דוד שטוקפיש, שערך את העיתון במשך 40 שנה. ובינתיים חלו בו שינויים רבים. התחלפו הכותבים, התחלפו הקוראים, העברית החליפה את האידיש, וקולם של יוצאי לובלין, בניהם ונכדיהם ממשיך להישמע ב"קול לובלין".

בין הכותבים והקוראים היום רב חלקם של בני דורות ההמשך. חלקם רוצים לספר. חלקם רוצים לשאול. סקרנים הם לדעת את עברם: מה היה שם בעיר אבותיהם?

כל עוד יכתבו הלוברלינאים וילדיהם בעיתוננו - ימשיך "קול לובלין" להתקיים.

כל עוד יקראו הלוברלינאים וילדיהם בעיתוננו - ימשיך "קול לובלין" להתקיים.

הנושאים המרכזיים בגיליון הנוכחי:

1. אנשי עדות - עדויות של יוצאי לובלין על אודות שואת יהודי לובלין.

אחת מתוך העדויות היא עדותו החשובה והמקיפה של שמחה טורקלטאוב.

העדויות של אנה בך ושל ינינה טאטאי מעלות בפני

ארגון יוצאי לובלין בישראל * שד' חן 6, תל-אביב 64071

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי 18.11.2004, ה' כסלו תשס"ה, בשעה 18:00 במרכז ברודט, רח' צייטלין 22, תל-אביב (בין בתי הספר צייטלין מוריה) בתוכנית:

הרצאה: מר אריה ברנע
תוכנית אמנותית:
להקת כלי זמרים

חזן - לזכר הנפטרים
הדלקת ששת הנרות
דברי יו"ר הארגון

*חניה ניתן למצוא בחניון בית ויצו ובשאר החניונים בסביבה.

סיכום השנה החולפת

יום חמישי הראשון של כל חודש קלנדר, בבית שבתל-אביב. המעוניין להשתתף במפגשים מתבקש להתקשר אליי בשעות הערב, לטלפון שמספרו: 03-6053559.

בנוסף לפעילויות האלה נמשכה כסדרה הפעילות השנתית: נערך כינוס שנתו ב"בית יד לבנים", והתקיימה אזכרה שנתית ביום השואה ליד האנדרטה של לובלין ומיינדנק בבית העלמין שבנחלת יצחק.

בשנה שעברה השגנו את הרשימה המלאה של אלה ששרדו את חיסול הגטו, קיבלו תעודת עובד גרמנית והיו בגטו מיינדינג-טרסקי. רשימות אלו יוצגו שוב בכינוס השנתי השתא.

הפעילות בשנה שעברה הביאה להגברת הנכונות לתרום לפעילות הארגון. קיבלנו יותר תרומות מיותר אנשים. מדובר במגמה מבורכת, ויש לקוות כי מגמה זו תימשך.

בברכה,

יוסף דקר

פעילות הארגון בשנה החולפת התאפיינה בהמשך הפעילות השגרתית, אך זאת תוך מתן דגש להיבטים מסוימים של הפעילות.

חשיבות מיוחדת אנו מייחסים לעיתון "קול לובלין". אנו משתדלים מאוד להוציא לאור עיתון איכותי בתכנון ובצורתו.

המעייין בגיליון הקודם, גיליון מספר 39, גילה ביטאון ובו מאמרים בעלי עניין, הן ביחס למורשת יהודי לובלין והן ביחס לנושא השואה. אנו מקווים לשמור על איכות זו גם בהמשך.

דגש נוסף ניתן לחיזוק הקשר עם בני הדור השני המתגוררים בתפוצות. הכוונה היא להקים ארגון-על בינלאומי של יוצאי לובלין, ארגון שיהיה אקטיבי ויפעל לחיזוק הקשר בין בני הקהילה בכל העולם ובניס לבין העיר לובלין.

מתוך רצון לחזק את הקשר בין פעילי הארגון התחלנו בסדרת מפגשים. המפגשים מתקיימים אחת לחודש, בכל

לובלין

ביקור בפולין - בלז'ץ

והמתרגמת הלית ישורון, מתגוררת בתל-אביב. ראינו את ביתו של המשורר, את תחנות הקמח והבוסתנים שהיו שייכים למשפחתו. התקבלנו בסבר פנים יפות אצל ראש העיר, מר אנדז'יי יקובייץ. ראש העיר התעניין מאוד בקהילה היהודית בעיר, קהילה שהייתה ואיננה עוד. מר בויארסקי עסוק עכשיו בכתיבת ספר ושמו: "שבילי זיכרון של קרסניסטב". ראש עיריית קרסניסטב הבטיח לסייע לו בהוצאת הספר לאור.

משם לקח אותנו בויארסקי לאתר בבלז'ץ וסיפר לנו את סיפור המחנה.

מובן שביקרנו גם במוזיאון של בלז'ץ, מוזיאון שטרם הושלמה בנייתו.

קשה מאוד לתאר את גודל האתר ואת השטח העצום של האבנים השחורות. על לוחיות רשומים שמות של עיירות, עיירות שתושביהן נשלחו להשמדה. פגשנו פולנים רבים ותיירים מארצות שונות בעולם - כולם באו לבקר באתר ההנצחה.

לדעתי, כל מי שמבקר בפולין צריך לבקר גם בבלז'ץ. יצאנו משם תשושים ועייפים בדרכנו בחזרה ללובלין.

כבכל שנה הגעתי עם בעלי זאב ללובלין כדי לעלות לקבר אמי, יודסה רחמן ז"ל, הנמצא בבית הקברות היהודי שברחוב ולציניך.

למחרת החלטנו לבקר באתר ההנצחה במחנה בלז'ץ. האתר נפתח לפני כחצי שנה בטקס שנכחו בו נשיא פולין, ראש עיריית לובלין ויושב ראש ארגון יוצאי לובלין בישראל - עו"ד יוסי דקר. ההיסטוריון הפולני הלובלינאי, יורק בויארסקי, התלווה אלינו כמורה-דרך. לפני כשנתיים יצא לאור ספרו, "שבילי זיכרון של לובלין".

בדרך לבלז'ץ ביקרנו עם בויארסקי בעיירה קרסניסטב. כיום לא נותרה בעיירה אף משפחה יהודית, ורובם של 28,000 התושבים לא יודעים דבר על היהודים שגרו בעבר בקרסניסטב.

לקרסניסטב יש שש ערים תאומות ברחבי אירופה. ההיסטוריון בויארסקי פירט והסביר לנו על אודות הקהילה היהודית שהייתה בקרסניסטב. ראינו את בית הכנסת, בתים של כמה יהודים, אטליזים, חנויות ובזאר.

המשורר יחיאל פרלמוטר - כינויו הספרותי היה אבות ישורון - נולד בקרסניסטב. בתו של המשורר, המשוררת

אתר הזיכרון בבלז'ץ

ראוי לציון נאומו של נשיא פולין. לי חסרה הייתה הפניה הישירה אל בלוטות הרגש. הנאומים היו רבים. נאמו שם הן נציגי ממשלת פולין, הן השגרירים הזרים והן נציגי הוועד היהודי-אמריקאי אשר יזם את הפרויקט והיה המממן העיקרי שלו. מדובר בארגון שמרבית הישראלים אינם מודעים לקיומו, אך הוא ארגון חשוב ובעל אוריינטציה ציונית מובהקת. הנאומים כולם ציינו כי במקום נורא זה הושמדו חצי מיליון יהודים בתקופה קצרה של שבעה חודשים וחצי. הדגש בנאומים היה על היותם יהודים ולא על היותם אזרחים פולנים. בתום הטקס והדלקת נרות הזיכרון ניתן היה לבקר במוזיאון שהוקם באתר. מנהל המוזיאון הוא ההיסטוריון רוברט קובלק. המוזיאון אינו גדול, אבל בתוכו הוא ערוך היטב ונותן תמונה נאמנה על שאירע במקום. מוזעזע במיוחד הוא מיצג של מפתחות שנמצאו באתר: אנשים לקחו אתם לדרכם האחרונה את מפתחות ביתם, וזאת מתוך תקווה נכזבת כי הם יוצאים למחנה עבודה ובעתיד ישובו לביתם. מטבע הדברים, העבודה שנעשתה באתר הפכה אותו לסטרילי במידת-מה. אבדה התחושה של הקשר המיידי עם האדמה, אדמה שמתחתיה קבורים עדיין מאות אלפי אנשים. מאידך גיסא, הקמת האתר והמוזיאון הציבה מחדש את בלז'ץ בתודעה האנושית המשותפת של השואה. משיחות שערכתי עם רוברט קובלק הסתבר לי כי עלה באופן דרמטי מספר האנשים המבקרים במקום. זאת הייתה מטרת העבודה שנעשתה במקום, וככל הנראה העבודה הזו השיגה את מטרתה. מן הראוי לציון כי פתיחת האתר הייתה האירוע המרכזי בפולין באותו שבוע. הן לפני הפתיחה והן אחריה הופיעו כתבות רבות בטלוויזיה ובכל העיתונים. בלז'ץ הפכה לחלק מהשיח הציבורי. צר לי לציון כי בארץ כמעט שלא צוינו פתיחת אתר הזיכרון והאירועים הקשורים למחנה בזמן מלחמת העולם השנייה. ממדינה ששמה לעצמה למטרה, בין השאר, את שימור זיכרון השואה - ניתן היה לצפות ליותר.

יום ה', שלושה ביוני, 2004. השעה עשר בבוקר. רעייתי נויה ואנוכי ישובים במושב האחורי במכוניתו של ראש עיריית לובלין, מר אנדז'י פרושקובסקי. ראש העיר יושב במושב הקדמי ליד הנהג. בדרך מצטרפת אלינו שיירה של מכוניות המגיעות מוורשה, ולפנינו צופרת מכונית משטרה ומורידה מהכביש רכבים כדי לפנות לנו דרך.

הסיפור החל כחודשיים לפני כן. אז נודע לי באקראי כי פתיחת אתר הזיכרון במחנה בלז'ץ נועדה ליום זה. חשתי צורך להיות נוכח בטקס כדי לייצג את אותם 26,000 מיהודי לובלין שנספו במחנה השמדה נורא זה, וכדי להעביר מסר סמלי: לא שכחנו אותם. היה חשוב לי שההזמנה תופנה אליי כיושב-ראש הארגון ולא כאדם פרטי. ואכן, הזמנה רשמית נשלחה אליי ואל רעייתי מטעם ממשלת פולין. היה חשוב לי שבטקס יהיה נוכח גם ראש עיריית לובלין. אני אייצג את יהדותם של הקורבנות, וראש העיר ייצג את עובדת היותם תושבי העיר לובלין. מסר ברוח זו הועבר ללובלין, ואכן קיבלתי הודעה כי ראש העיר יהיה נוכח בטקס. הגענו לאתר. יחד אתנו הגיעו מאות רבות של מוזמנים, כולם לבושים בהידור. בלטו ביניהם הפולנים, כולם בחליפות כהות. האתר נראה שונה מאותו אתר שראינו באוגוסט 2003, ושיצולומיו הופיעו ב"קול לובלין". האתר הפך למעין מיצג: הוא כוסה כולו באבני בזלת ובאבנים שרופות, ובאמצע שביל המוביל לרחבת זיכרון. מימין לרחבת הכניסה נבנה מוזיאון קומפקטי.

טקס הפתיחה נערך ברוב-עם. נכחו בו נשיא פולין אלכסנדר קוושניבסקי, ראש הממשלה שאך זה התפטר לשק מילר, סגניתו, שני שרים, שגרירי ארצות-הברית, גרמניה, אוסטריה וישראל. נכחה בטקס גם קבוצה של כ-200 קצינים ונגדים מצה"ל. הטקס היה ארוך ונמשך כשלוש שעות. הוא הועבר כולו בשידור ישיר באחת מרשתות הטלוויזיה הארציות בפולין. עיתונאים ופרשנים רבים נכחו באתר. הנאומים היו מלומדים, חלקם אף אינטליגנטיים. במיוחד

עיתון "פארווערטס", ניו-יורק

הכתובת על קיר הזיכרון בבלז'ץ

קהל רב בפתיחת אתר ההנצחה בבלז'ץ

ראש עיריית לובלין חותם בספר המבקרים במוזיאון.
מאחוריו קצינים ונגדים ממשלחת צה"ל.

נויה ויוסף דקר עם הארכיבישוף של מחוז לובלין, יוזף ז'יצי'נסקי

דנוטה קובייקו, נויה דקר ולובה מטרשק
ליד אנדרטה לזכר הקורבנות שנהרגו במצודה בתקופה הנאצית ובתקופה הקומוניסטית

בין יוצאי לובלין לבין אנשי לובלין

בכל יום נפגשנו עם אהובתנו, דנוטה קובייקו. פגישות בלתי פורמליות במסעדה נערכו בערבים, שם נפגשנו עם חברים רבים ובהם ההיסטוריון רוברט קובלק.

ברצוני לציין את יחסו החם ואת התעניינותו הרבה בביקורנו של י"י בויארסקי, מי שערך בזמנו את הספר "שבילי זיכרון".

ביקרנו לשעה קלה גם ב"תיאטר נ.נ." ונפגשנו שם עם ויטולד דומברובסקי, עוזרו של המנהל תומש פייטרשביץ'. בשני עמודים של העיתון "קורייר לובלסקי", העיתון הנפוץ ביותר במחוז, פורסם ראיון ארוך, בליווי תמונות, עם אשתי נויה ואתי.

ניתן לסכם ולומר כי לובלין מלאה ברצון טוב כלפי שימור המורשת היהודית, וקיים רצון לשמור על קשר טוב עם בני הקהילה היהודית החיים היום מחוץ ללובלין.

לנו, כארגון, חשוב לטפח קשרים עם מספר רב ככל האפשר של אנשים בלובלין המעוניינים בשיתוף פעולה ביניהם לבינינו. על קשר להיות דר-צדדי, ולכן ביקורים בלובלין הם הזדמנות מצוינת לחזק קשרים קיימים וליצור קשרים חדשים.

תפקידו של יו"ר ארגון יוצאי לובלין הוא גם לנסות ולבנות גשרים בין יוצאי לובלין לבין אנשים בלובלין המעוניינים בקשר עם הקהילה היהודית.

לשמחתנו, יש בלובלין הרבה אנשים כאלה.

הואיל והזדמנתי ללובלין לרגל פתיחת אתר ההנצחה במחנה ההשמדה בלז'ץ ושהיתי בעיר מספר ימים, השתדלתי בזמן זה להיפגש עם מספר רב ככל האפשר של אנשים.

ראשית, מן הראוי לציין את היחס החם כלפינו (אשתי ואני) מצדו של ראש עיריית לובלין, מר אנדז'י פרושקובסקי, ואת האירוח הנדיב שלו זכינו. הוא העמיד לרשותנו את מכונית השרד שלו, בליווי נהג ומתורגמן, וזאת כדי להסיע אותנו לכל מקום שאליו חפצנו להגיע. ראש העיר אף אירח אותנו בביתו ואחר-כך הזמין אותנו למסעדה.

פגישה חשובה הייתה לנו עם הארכיבישוף של אזור לובלין, מר יוזף ז'יצ'ינסקי. הארכיבישוף ידוע ביחסו החם ליהודים - הוא מנהל דיאלוג שוטף עם רבנים, וב"יום הקדיש הכללי" הוא נוהג לפקוד בתי קברות יהודים שאין מי שיפקוד אותם, מתפלל במקום תפילת "קדיש" ו"אל מלא רחמים" ובני נוער פולנים הבאים אתו מנקים את בית העלמין. רצינו להיפגש אתו כדי ליצור דיאלוג בינו לבין בני הקהילה. בהמשך לפגישתנו הוא שלח לנו מאמר שכתב על אודות הטבח בידובנה, מאמר שיפורסם באתר האינטרנט שלנו.

בפגישה עם הממונה על יחסי הציבור בעירייה סוכם על עריכת מפגש בלובלין בין יוצאי העיר היהודים לבין יוצאי העיר הלא יהודים. ייעשה מאמץ לקיים את המפגש באוגוסט 2005.

פגישה אחרת נערכה ב"שיבת חכמי לובלין" עם חברי הקהילה היהודית. הם ביקשו להראות לנו את התדרדרות מצבה של הישיבה לאחר שבית הספר לרפואה עזב, והאתר הועבר לידיה של הקהילה היהודית בוורשה. דיווחתי להם על פעילות הארגון בישראל.

ארגון יוצאי לובלין ודור ההמשך
שולח

זר זרכות

לדוד שטוקפיש

על התמדה ומסירות אין-קץ

בעריכת עיתון "קול לובלין"

במשך ארבעים שנה ברציפות!

אנדרטת זיכרון במיידנק לקרבנות ה-3.11.1943

ב-3 בנובמבר 2003 הוסר הלוט במיידנק מעל אנדרטת זיכרון לנרצחי מבצע "Erntefest" (זהו השם שנתנו הגרמנים להוצאה להורג זו. פירוש השם הוא "חגיגות הקציר"...).

בתאריך זה, 60 שנה קודם, ביריות אל מול תעלות פתוחות רצחו הגרמנים 42,000 יהודים במחנות מיידנק, טרווניקי ופוניאטובה. היה זה רצח ההמונים הגדול ביותר בתולדות המחנות במלחמת העולם השנייה.

היום, המייסד והמממן של האנדרטה היה דוד אפרתי, אסיר לשעבר במיידנק ובטרווניקי. החברה לשימור מיידנק שיתפה עמו פעולה בהקמת האנדרטה.

האנדרטה ניצבת ליד תעלות ההוצאה להורג, מול הקרמטוריום. תכנן אותה האמן הלובלינאי קזימיז' סטאש.

בטקס הסרת הלוט הוצגה תכנית אומנותית ושמה "כמו פרחים ברוח" (כשם שירה של הלינה בירנבאום, מי שהייתה אסירה במחנה). אמנים מ"מרכז התרבות בלובלין - סדנה לשירה" קראו שירים.

דוד אפרתי מול האנדרטה. מאחור - הקרמטוריום

.Gazeta Wyborcza, Lublin העיתון

"אלוף דבריי האחרונים"

דניאל מגטו לובלין שלח מכתב לאחותו שבגטו ורשה. המכתב שרד. הוא הגיע לארכיון רינגלבלום, הוטמן באדמה והתגלה לאחר שנים. הוא נדפס בספר "אלה דבריי האחרונים - מכתבים אחרונים מן השואה" בעריכת צבי בכרך ובהוצאת "יד ושם", ירושלים תשס"ג.

התאריך והמקום שבכתרת מכתב זה הם המעוררים את הצמרמורת: "לובלין, 29 במרס 1942". בעצם הימים הנוראים של המשלוחים ההמוניים מלובלין אל גיא ההריגה בבלז'ץ. מיהו הכותב? לא ידוע. מיהי הנמענת? לא ידוע.

ינינה טאטאי (זושה אקרמן)

הגרמנים רצו למסור אותם ליודנראט. היודנראט התקשה לקבלם. הגרמנים הובילו את קבוצת השבויים דרך רחוב לוברטובסקה לעבר היציאה מהעיר. מבעד לחלון ביתי ראיתי תמונה, שאותה לא אוכל לשכוח לעולם. בקור מקפאי הלכו החיילים היהודים - יחפים, קרועי בגדים, כמעט עירומים. כל כך עלובים, כל כך אומללים - - - הלב נצבט. שעה קלה אחר כך, כשהגיעו לסוף רחוב לוברטובסקה - אחרי בניין הישיבה הגדולה, מחוץ לעיר - ירו בהם והרגו את כולם.

ואני, אשר במו עיניי ראיתי את העלובים האלה הולכים אל מותם, חושבת: האם שרד עוד מישהו לספר זאת? כאשר הגיע טרנספורט שני של שבויי מלחמה יהודים ללובלין, הסכים היודנראט לקלוט אותם. אז הוקם מחנה לשבויי מלחמה יהודים ברחוב ליפובה 7, במקום שהיה בו קודם מגרש ספורט.

אני עבדתי מחוץ לגטו. הייתי עובדת אדמה בחווה חקלאית, ויכולתי להביא לחם הביתה. החווה הייתה ברחוב **נארוטוביץ'** פינת רחוב גורנה. לפני המלחמה שכן שם מוסד לחרשים-אילמים, ובו פנימייה ובתי מלאכה. מאחורי המוסד הייתה חווה חקלאית עם חממות. מנהל העבודה היה צעיר יהודי מרחוב גרודזקה, ושמו **יוסף פישמן**. על החווה השגיח איש צבא גרמני. הגרמני היה איש פשוט. מבוגר. מפאת גילו לא נשלח לחזית, והיה די מרוצה מהתפקיד הלא-מסוכן שהוטל עליו. פעם-פעמיים בשבוע היה מגיע לביקורת מפקד מן הגסטאפו. אני הייתי עובדת מסורה וחרוצה, ולכן העריכו אותי ואהבו אותי. בייחוד התחבבתי על פועלת פולנייה קשת יום, אישתו של שבוי מלחמה, מטופלת בשני ילדים קטנים.

באמצע מארס 1942, בעת שרוב יהודי לובלין נלקחו להשמדה בבלז'ץ, ברחנו מדירתנו. הוריי התחבאו בכל מיני מקומות, ואני הייתי בחווה. כשהסתיים חיסול גטו לובלין, צריך היה לעבור ל**מייזן טורסקי**. היינו מאחורוני האנשים שהגיעו לשם. לא הייתה לנו תעודת "יוד קארט" (J-Ausweis). היינו בלתי לגאליים. לא היה לנו מקום לישון בו, וישנו בלילה בחוץ.

שמי מהבית הוא **זושה אקרמן**.

נולדתי בלובלין בשנת 1920 - בת בכורה להורי, אשר ומינדלה אקרמן. אבי נפטר בגיל צעיר, הותיר אחריו אלמנה עם שני יתומים: אחי ואני. אמי נישאה בשנית ליצחק באס, ונולד לי אח נוסף, דניאל. גרנו ברחוב לוברטובסקה מספר 15, בקומה השנייה. כשפרצה המלחמה, ברח אחי הבוגר לרוסיה, ואני נשארתי בלובלין עם הורי ואחי הקטן שהיה אז בן שש וחצי. בזמן המלחמה חלקנו את דירתנו עם יהודים שנשלחו לגור אצלנו בהוראת היודנראט, לאחר שגורשו מדירותיהם בפקודת הגרמנים.

יש מאורע שאני חייבת לספר אודותיו:

עם פרוץ המלחמה השתלטו הסובייטים על שטחי פולין אשר מעבר לנהר הבוג. בשנת 1940, בסוף ינואר או בראשית פברואר, הביאו הגרמנים ללובלין שבויי מלחמה יהודים. חיילים שבויים אלה היו יוצאי היישובים הפולנים אשר מעבר לנהר הבוג. הגרמנים לא הרשו להם לחזור למקומות מגוריהם שעברו לשליטת ברית-המועצות.

באותו זמן לא ידעתי מי דרש אותי, רק בשלב מאוחר יותר סיפר לי יוסף פישמן, מנהל העבודה בחווה, כי הוא היה זה ששיחד את המזכירה-המאהבת של המפקד איש הגסטאפו. לפי הוראתה רשמו אותנו בתור עובדים

הנחוצים מאוד לעבודה בחווה. בייחוד עכשיו, באביב. כך שוחרתי ממיידנק, וניצלתי מגורלם של כל האנשים שהיו אתי שם.

יומיים בלבד הייתי במיידנק. לו הייתי נשארת שם עוד יום אחד - הייתי נלקחת למחרת יחד אתם להוצאה להורג ביער קרנפיץ הסמוך.

איך נודע לי גורלם?

כשהגעתי למיידנק-טרססקי, לא ידעתי איפה אישן. הלכתי אל ואצק "קראוואטאש". לפני המלחמה הוא היה מוכר עניבות ברחוב (עניבה = קראוואט). בגטו מיידך טרססקי היה לו חדר לא גדול, שכבר היה מלא אנשים. נכנסתי גם אני ללון שם.

לפי התיכנון של הגרמנים הגיטו במיידך טרססקי היה מיועד להכיל כ-3500 איש נושאי תעודות "יוד קארט", אבל נכנסו אליו כ-7000 איש. ביניהם היינו אני ובני משפחתי.

ב-20 באפריל לפנות בוקר כינסו הגרמנים את כל היהודים במגרש ריק. שם עשו סלקציה. נושאי תעודות "יוד קארט" הושארו במיידך טרססקי. מי שלא הייתה לו תעודה נשלח **למיידנק**.

הלכנו למיידנק ברגל.

בכניסה למיידנק היה מגרש מכוסה דשא, ומאחוריו עמדו שני צריפים זה מול זה. הצריף מצד ימין הוא הצריף המשמש היום לתצוגת המזוודות והנעליים. הצריף שהיה מצד שמאל איננו קיים היום.

כל היום היינו על הדשא. 2500-3000 יהודים.

בשעה 10 בבוקר נקראו לצאת מהשורה גברים בני 17-35. הם הופרדו מאתנו, הובלו אל שולי המגרש, שם צוו להתפשט וללבוש בגדי אסירים, והוכנסו אל תוך מחנה מיידנק.

אותנו השאירו במגרש עד רדת החשיכה.

בלילה דחסו אותנו בשני הצריפים.

היה צפוף כל כך - לא היה מקום לשבת ועמדנו כל הלילה על אדמה רטובה וטובענית.

לאחר הלילה הנורא הוציאו אותנו בבוקר שוב אל הדשא. לא נתנו לנו אוכל ולא מים לשתיה, אבל העמידו בחוץ דליים לעשות את הצרכים, ומיד נוצר לידם תור ארוך.

מפעם לפעם הגיעו אנשים וקראו בשמות יהודים, שהיו להם קשרים או כסף. הוציאו אותם ממיידנק והחזירו אותם למיידך טרססקי.

לפנות ערב קראו בשמי: "זושה אקרמן".

בחודש אפריל בשעה חמש לפנות ערב עדיין יש אור בחוץ. ישבתי שם עם אמי והדודות. אחי הצעיר היה חולה. ראשו היה על ברכיי.

הוא שמע ואמר לי: "לכי, קוראים לך".

לא רציתי ללכת, לעזוב את אמא. כל כך בכיתי.

אבל אמא והדודות אמרו: "לכי, אולי תעזרי גם לנו".

בנוסף לשמי קראו בשמם של ששה או שבעה אנשים נוספים, שהיו ממשפחתו של יוסף פישמן ואשתו.

הלכנו לכיוון הכביש. והנה, בצד הכביש, עומדת עגלה, ועליה יושב החייל הגרמני הקשיש שהכיר אותי מהחווה, והוא אומר לי: "איפה את? אני מחפש אותך כבר הרבה זמן. את חסרה לנו בעבודה!"

אחי הקטן דניאל

עשב מכסה על קבר המונים ביער קרנפיץ

חיכיתי ל"יוד קארט". ללא "יוד קארט" מאת היודנראט אי אפשר היה לצאת לעבודה. על כל "יוד קארט" היתה מלחמה גדולה, וגם שולמו הרבה כספים עבור תעודה זו. בגטו מיידן-טרסקי היה ואצק איש עם קשרים. חשבתי שהוא יוכל לעזור לי, וביקשתי אותו שינצל את הקשרים שלו להוציא את בני משפחתי ממיידן. הוא ענה: "עכשיו אני לא יכול לעזור לך. זה מאוחר מדי. אי אפשר להיכנס עכשיו למיידן. הגרמנים מוציאים את היהודים ממיידן, שולחים אותם ליער קרנפיץ והורגים אותם שם".

כך נודע לי על מות משפחתי.

באפריל 1942 נורו ביער קרנפיץ בני משפחתי יחד עם כשלושת אלפים מיהודי לובלין, שהייתי אתם במיידן. הייתי בהלם.

במשך שבועות ארוכים לא ידעתי מה קורה לי. לגטו מיידן-טרסקי הגיעו ידיעות על הטבח בקרנפיץ. אנשים אמרו כי שבועיים המשיך הדם לצאת מהבורות.

תמונת אמי

איך אוכל לתאר מה הפחד יכול לעשות לבן-אדם?

הייתי בגרמניה בזהות בדויה.

כל כך פחדתי פן יגלו את זהותי האמיתית. פחדתי פן

אדבר בלילה בשנתי. על חלומותי הטלתי פיקוח.

כדי לחיות סגרת עמוק בתוכי את עברי.

ואחר כך קשה היה לי לחזור ולהיפתח.

וקשה היה לי לדבר.

עד עכשיו לא סיפרתי. וחששתי פן אמות, ואיש לא יידע

מה היה בקרנפיץ.

ומדוע עכשיו?

בעיתון "קול לובלין" הקודם ראיתי תמונה של יוסף דקר

ונטע אבידר מדליקים נר נשמה ביער קרנפיץ, וקראתי את

דבריהם. העובדה שבני דור ההמשך, היו שם וכתבו על זה,

נתנה לי אומץ לדבר ולספר מה היה.

כאשר אני מספרת היום - לא גורלי האישי הוא החשוב.

חשוב לדעת כיצד הרגו את יהודי לובלין ביער קרנפיץ.

בתיאור מהלך השמדתה של יהדות לובלין זהו פרק

שכמעט ואינו ידוע.

שנים רבות כל כך שמרתי את עדותי בלבי. עכשיו,

כשהדברים ידועים, אני יכולה למות.

כתבה מפי ינינה טאטאי: **נטע זייטומירסקי-אבידר**

העובדה שנשארתי בחיים היא מקרה.

הכל היה מקרי. הרף עין הפריד בין חיים ומוות.

דברים לא חשובים חרצו גורלות.

מקריות קבעה מי יחיה ומי ימות.

לא מזל.

מקרה.

חצי שנה הייתי במיידן-טרסקי.

בימים הייתי עובדת בחווה, ובלילות חוזרת לישון במיידן

טרסקי.

בימים הראשונים של חודש נובמבר הרגשנו כולנו שמשוהו

רע עתיד להתרחש.

בלילה שלפני התשיעי בנובמבר לא חזרתי למיידן

טרסקי. ישנתי אצל הפולנייה שהתיידדתי אתה

בעבודתנו המשותפת בחווה. היא זכרה אותי לטובה

ואמרה לי: "אני אעזור לך". היא נתנה לי תעודת לידה של

בת דודתה המתה, **ינינה**.

מצוידת בתעודה הזאת נסעתי לוורשה. משם נסעתי לעבוד

בגרמניה. עבדתי כפועלת פולנייה במפעל תחמושת גרמני,

מתענה במחשבות על כך שאני מייצרת תחמושת עבור

רוצחי עמי. כך נמשכו הימים עד לסוף המלחמה.

ונשארתי בשם הזה, ינינה, כי כבר מתו כל האנשים

שהכירו אותי בשמי.

אנה בך

תולדות חייה

אנה, בתם של שרה וחנוך אקרמן, נולדה בלובלין בשנת 1910. אנה הייתה בוגרת החוג לשפות גרמניות באוניברסיטה בוורשה. היא נישאה לאהרון בך, איש ציבור ועורך-דין ידוע בלובלין. בתם היחידה דיאנה נולדה בשנת 1934. יחד הם גרו בדירה גדולה ברח' קושצ'יושקי 7. עו"ד אהרון בך היה ממנהיגי הבונד. הוא היה חבר ועד הקהילה, ולאחר פרוץ המלחמה המשיך לכהן כחבר ביוזנראט.

ב-17 בנובמבר 1940 אסרו הגרמנים קבוצה של אנשי אינטליגנציה יהודים. איש גסטפו הכה באלה את אהרון בך בראשו, ומכה זאת גרמה למותו. היוזנראט ערך לו לוויה מכובדת וד"ר מרק אלטן ספד לו. אחרי זה החלה אנה בך לעבוד ביוזנראט במדור הכספים בנוסף לעבודתה כמתנדבת בצלב האדום.

לאחר חיסול גטו לובלין באפריל 1942 עברה אנה עם בתה, הוריה ואחיותיה לגטו מייזן-טרסקי. למרות היותה עובדת היוזנראט לא קיבלה תעודת J-Ausweis, ונשלחה

עם בתה למייזנק באקציה של הקטנת גטו מייזן-טרסקי. כ-4000 מיהודי לובלין שהיו חסרי תעודות J-Ausweis הובלו ממייזנק ליער קרנפיץ ונורו שם. אנה ניצלה מגורל זה וחזרה עם בתה לגטו מייזן-טרסקי.

בעת חיסול הגטו, ב-9 בנובמבר 1942, לא יצאו אנה ובתה החוצה. הן הסתתרו במרתף ביתו של שוטר יהודי, יעקב טוכמן, בך-דוד של בעלה. הגטו הוקף באוקראינים מאוגדת גנרל ולאסוב. אחרי כמה ימים של שיטוט בתוך הגטו המוקף, שיחד את השומרים יעקב טוכמן, אשר ידע לדבר אוקראינית או רוסית. הם הרימו את גדר התיל ואפשרו לאנשים אחדים לברוח. אנה ברחו עם בתה ללובלין, ומשם המשיכה לוורשה.

לא נפרט כאן את התלאות הרבות והקשות שעברו עליהן עד לסיום המלחמה.

עם תום המלחמה הן שבו ללובלין ולא מצאו איש מבני המשפחה או מהמכרים היהודים. אנה ובתה עברו לוורשה, ובשנת 1950 עלו ארצה. הן גרו בדירה קטנה בחיפה, ואנה עבדה בחברת "צים".

חייה הקשים של אנה ערערו את בריאותה, ובשנת 1977 היא נפטרה.

דברי הספד

כך ספדה לאנה יזידתה שרה רפפורט-אלבלינגר:

אין בנתונים ה"יבשים" על אודות חייה ופעילותה של אנה בך כדי לתאר את דמותה של האישה הבלתי שגרתית הזו, שהאצילה מרוחה על מכריה, על הקרובים ללבה ועל באי ביתה. צנועה, תרבותית, בעלת כבוד עצמי מפותח ואוצר רגשות אנושיים ולאומיים, רגשות שסייעו לה לשמור על אצילות רוחה גם ברגעים הקשים ביותר בחייה.

(”קול לובלין” מספר 12, 1978)

בעקבות עדותה של אנה בך

בקיץ 2003 ביקרתי בלובלין. ההיסטוריון רוברט קובאלק הוליך את יוסף דקר ואותי בשבילים נידחים של יער קרנפיץ. הגענו למצבת אבן קטנה לזכר האלפים שנורו ונקברו במקום זה. סבך היער מכסה את מקום הפשע. על סמך עדויות שלמד, סיפר לנו רוברט קובאלק את כל אשר התרחש במקום זה. כיצד באו המשאיות ממיידנק, כיצד

הורדו מהן האנשים ונורו בהמוניהם אל פי הבור הפעור. בסיפורו ציטט קובאלק את עדותה של אנה בך, מי שהייתה עם האנשים האלה במיידנק וניצלה. עדותה של אנה עברה דרך שישים שנה ודרך מחסומים של שפה, והגיעה אליי צלולה, אקספרסיבית ומצמררת. ברורות ראיתי בעיני רוחי את אנה היושבת בשדה פתוח, או נלחצת אל קיר הצריף במיידנק, ופקוחת עיניים היא רואה את הגרמנים המעמיסים על משאיות אנשים וגופות, וכיצד הם סופרים את החיים עם המתים גם יחד. והיא מבינה לאן לוקחים אותם: אל הסוף.

בארכיון של "יד ושם" בירושלים מצאתי שתי עדויות של אנה בך. האחת מפולין משנת 1945, והאחרת מישראל משנת 1959.

שתיהן היו כתובות בפולנית.

את העדויות תרגמה מפולנית לעברית ד"ר דיאנה בך, בתה של אנה.

קטעים מעדויות אלה מובאים בהמשך.

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

עדויותיה של אנה בך

1. עדות בפולין בשנת 1945

את עדותה הראשונה מסרה אנה בך ב-25 בדצמבר 1945, חודשים אחדים אחרי סיום המלחמה. פרוטוקול של עדותה נרשם במדור ההיסטורי של מחוז לובלין. הוא הועבר אל הארכיון של המכון ההיסטורי היהודי בפולין, והעתק שלו הגיע משם ל"יד ושם". באותו זמן התגוררה אנה בלובלין, והייתה מנהלת חשבונות בסניף לובלין של ועד יהודי פולין.

2. עדות בישראל בשנת 1959

ב-18 באוקטובר 1959 העידה אנה בך בחיפה, עיר מגוריה. העדות ניתנה בפני אידה גליקשטיין, מראיינת מטעם "יד ושם". בתקופה זו עבדה אנה בך כפקידה בחברת הספנות "שוהס-צים". אי אפשר שלא להזכיר כי המראיינת אידה רפפורט-גליקשטיין, לובלינאית, היא אשר כתבה את הפרק על גטו מיידן-טרסקי בספר הזיכרון שלנו "לובלין - אנציקלופדיה של גלויות".

מפאת קוצר המקום או מביאים כאן רק קטעים מתוך שתי העדויות הנ"ל של אנה בך. בחרנו בקטעים המתמקדים בימים שאנה הייתה במיידן, באפריל 1942.

ואלה דבריה:

כל מחזיקי התעודות האלה היו צריכים לגור במיידן-טרסקי. כך צריך היה להיות. אבל במציאות נוצר אי-סדר גדול. התחיל מסחר בתעודות אלה. ראשית כל הרוויחו מזה אנשי הגסטפו, ואחריהם הרוויחו מזה פקידי היודנראט, השוטרים היהודים וכל מי שהיה לו קשר עם הגרמנים. כתוצאה מכך קיבלו תעודות "J" גם אנשים שלא עבדו. מכיוון שמספר התעודות היה מוגבל, קרה שהיו נותנים תעודה לאחד, ואחר כך לוקחים אותה בחזרה וחוזר חלילה, תלוי בקשרים ובכספים.

הגרמנים תכננו להשאיר את האנשים העובדים ובני משפחותיהם. אבל מכיוון שהיו מעט תעודות, וחלקן נמכרו, קרה שאיש עובד קיבל שתי תעודות לארבע נפשות, והיה עליו להחליט את מי יקח אתו ואת מי יעזוב לגורלו האכזר. לא היה סוף לטרנדיות המשפחתיות. אנשים הגיעו אל סף השגעון.

ב-17 באפריל התחיל המעבר למיידן-טרסקי. אנשים נעו בעגלות וברגל עם צרורות ומטלטלים שונים. עברו גם בעלי תעודות "J" וגם חסרי תעודות. התוצאה הייתה שבמיידן-טרסקי היו אנשים בכמות כפולה מזו שהגרמנים רצו.

מיידן-טרסקי היה מוקף בגדר תיל ונשמר על-ידי אנשי גסטפו ואנשי המשטרה הפולנית הכחולה. ביום הראשון לא נבדקו התעודות ונכנסו פנימה גם חסרי התעודות. מטרת הגרמנים הייתה כנראה לרכז את כל היהודים

...נקודת המפנה הייתה במרץ 1942. אז התחילו לצמצם את הגטו והתחילו בגירושים. היו מקיפים רובעים שלמים באנשי אס-אס, בצבא ובמשטרה יהודית ואוספים את היהודים בבית הכנסת.

כמה ימים לפני כן קראו את כולם לגסטפו. היהודים הנחוצים לעבודה קבלו תעודות מיוחדות עם חותמת Arbeit-ausweisach.

את בעלי התעודות המוחתמות עזבו בשקט. את השאר אספו בבית הכנסת והעבירו לבלז'ץ.

הגירוש אשר התחיל במרץ נמשך עד סוף אפריל. הגרמנים הורו לכל היהודים לעבור לגטו מיידן-טרסקי עד 18 באפריל.

באפריל 1942 עברתי עם יהודים אחרים למיידן-טרסקי. הגרמנים חיסלו את הגטו בעיר.

את אלפי היהודים שעדיין היו נחוצים להם העבירו לכפר על יד לובלין: מיידן-טרסקי. הפולנים שגרו בכפר זה הצטוו לעבור לעיר, לדירות של היהודים ברחוב לוברטובסקה וברחובות החוצים אותו, ואנחנו היינו צריכים לעבור לבתיהם.

בגסטפו בלובלין הוחלט להשאיר רק 4000 יהודים, ואת השאר - לגרש. רשימת 4000 היהודים האלה הייתה צריכה לכלול את חברי היודנראט, ואת הפקידים והפועלים שעבדו עבור הגרמנים. כל אחד מאלה קיבל תעודה ועליה אות שחורה "J" (Jude). תעודה זו נתנה חיים זמניים.

במיידין טרסקי. הכפר התמלא עד אפס מקום. אנשים גרו בכל המבנים החקלאיים, ומשפחות רבות לנו תחת כיפת השמיים. בכל חצר היו יותר מעשרה אנשים. בעלי תעודות "J" הסתירו את בני משפחותיהם חסרי התעודות. הלילה הראשון במיידין טרסקי התחיל ברישום התושבים. הרישום נעשה בפקודת הגרמנים ע"י היוזנראט. רשימה זו הראתה את הצפיפות הגדולה בכפר. הגרמנים הגיעו למסקנה שצריך להקטין בהרבה את מספר התושבים עד ל-4000, כפי שתכננו בהתחלה.

ב-20 באפריל הוקף הגטו בטבעת צפופה של אוקראינים ואנשי גסטפו, וציוו על כולם לצאת לשטח פתוח גדול על-יד מיידין טרסקי. היו שם הרבה אנשי ס.ס., ובראשם שטורם הסדיסט אשר השתתף בכל האקציות.

יצאנו אל שטח גדול ופתוח הצמוד לבית החרושת למטוסים "פלאגה-לשקביץ". כל היהודים - גברים, נשים וילדים - יצאו החוצה. המשטרה היהודית והגרמנים בדקו את כל המרתפים ועליות הגג על מנת לוודא שאף אחד לא הסתתר. ההמון הצפוף שעמד בשדה היה מוקף באנשי גסטפו, והם נתנו פקודות לשוטרים היהודים כיצד לשמור על הסדר.

ברגע מסוים פקדו להוציא את תעודות ה-J-Ausweis ולהחזיק אותן ביד מעל הראש. מייד נשמע רשרוש של הפתקאות מעל ראשי ההמון. לי לא הייתה תעודה, וסביבי היו עוד רבים ללא תעודות. חיכינו להמשך. הגרמנים ציוו על כל בעלי התעודות לעבור לצד השני של השדה, ואנחנו נשארו במקום. אחרי המיון, שהיה מלווה במכות, חזרו בעלי התעודות לגטו מיידין טרסקי.

נתרנו כ-4000 איש.

ציוו עלינו ללכת לכיוון מחנה מיידנק.

שם החזיקו אותנו שלושה או ארבעה ימים בתנאים איומים.

בתוך הצריף היה צפוף עד כדי כך, שיכולנו רק לעמוד. אנשים עשו את צרכיהם במקום שעמדו בו. פעם ביום נתנו לנו פרוסת לחם במשקל של כ-50 גרם וקצת מים. זאת הייתה כל התזונה היומית. חלק מן האנשים היו מתנפלים על אוכל זה כמו חיות בר. הכי חשוב היה להשיג משהו לשתות, כי הצמא היה יותר מהרעב. בהרבה אנשים ניכרו אותות שיגעון. הצריפים שהיינו בהם היו לפני כן אורוות סוסים, ולכן הם היו מלאי רפש. הגרמנים הרטיבו את הקרקע בכוונה והרגליים שקעו בבוץ דביק.

עמדתי כשאני נושאת את ילדתי בת השמונה על הידיים. נרדמתי בעמידה וחלמתי שאני רואה את בעלי, והוא אומר

לי, "אל תפחד, את תצאי מפה". זיק של תקווה ניצת בי. הגיעו משאיות, והגרמנים אמרו לאנשים לעלות עליהן. הרבה אנשים נדחפו החוצה כדי להשתחרר מהמחנק בצריפים ולשאוף אוויר מהר ככל האפשר.

הייתה לי הרגשה שלא צריך להזדרז, ולכן הלכתי אחורה כל הזמן. על ידי עמדו שתי האחיות והאח של בעלי ובני-זוגם, מרילה זייפן, בתו של רופא השיניים, גברת אהרונסונובה ואחרים. אמרתי להם: "בואו אחורה. לא צריך למהר. עוד נספיק".

נעמדתי על-יד קיר הקרשים, ודרך הסדק הסתכלתי מה קורה בחוץ.

ראיתי שמשאיות מלאות באנשים נוסעות, וכעבור זמן קצר הן חוזרות ריקות.

ראיתי שעל המשאיות מעמיסים גם גוויות של אנשים שמתו מחנק, מהתקף-לב או ממחלה.

הגרמנים ספרו את הגופות והוסיפו את מספר החיים אל המתים.

אז הבנתי שהורגים את כולם.

כאשר הצטמצם מספר האנשים, היו מעבירים את הנותרים אל הצריף האחר.

בבוקר היו מוציאים אותנו לשטח פתוח בלווית מכות. שם היינו צריכים לשבת ללא כל תנועה. מי שהתנועע קיבל מכות רצח.

ישבנו בשמש במשך שעות, והצמא גבר. ביקשתי מאיש גסטפו מים לילדים. הוא הביא מים. האנשים הצטופפו מסביב לכד. הם הכניסו אצבעות לתוך הכד וליקקו אותן. כעבור רגע המים היו כמו מי בויב. כולנו היינו מכוסים בכינים. בפחד ראיתי איך בזמן כה קצר אנשים הפכו לחיות. גם הדמיון הפורה ביותר לא היה יכול לדמיין גיהנום כזה. הרגשתי שאני מאבדת את השפיות.

שם התחילה ההפרדה.

את הגברים הצעירים לקחו לשדה אחר.

ביום השני נשארו רק נשים, ילדים וזקנים.

כל המשפחה של בעלי הייתה אתי. ראינו איך הגיעו מכוניות ולקחו את האנשים. זה נמשך כל היום.

בשעה שלוש בערך באו לקחת אותנו. יצאנו לפני הצריף. לפני שעלינו למכונית, הגיע שליח ואמר משהו לאיש

הס.ס. שטיפל במשלוח זה. איש הס.ס. פקד עלינו לשבת על הקרקע, ואחרי דקות אחדות החזירו אותנו לצריף.

היינו כבר מעטים: כ-300 - 400 איש.

למחרת בבוקר שוב ציוו עלינו לצאת מהצריף. ישבנו בשדה עד שעה ארבע אחר-הצהרים.

3. עדות במשפט שטורם

דפי העדות האלה אינם בידינו. דפי עדות זאת מספרת הבת, ד"ר דיאנה בך. במסגרת משפטים נגד הנאצים העידה אנה בארץ נגד הפושע הנאצי ד"ר הרי שטורם. היא לא נסעה לגרמניה ולא לפולין. היא העידה כאן, בארץ, במשטרת ישראל, בפני שופטים גרמנים. בין השאר העידה אנה על מקרה המוכר גם מעדויות של אנשים אחרים, כי שטורם שמע על יהודי ששמו שטורם. הוא דרש שיביאו אליו את היהודי וירה בו, באומרו: "אין לי קרובי משפחה יהודים". עוד סיפרה אנה כי שטורם ידע לנגן בפסנתר יפה מאד. הוא היה מנגן לנאצים במיידך-טטרסקי במסעדה של משתף-הפעולה היהודי שמאי גראייר. במשפטו הגיב שטורם על דברים אלה: "אני בכלל לא יודע לנגן..."

הגיעו אנשי ס.ס. שנטלו חלק באקציות בלובלין, כלומר: שטורם, ורטהוף ואחרים, עברו בינינו והסתכלו עלינו.

בערב היום החמישי הגיעה משאית כדי לקחת את האנשים אשר נותרו בצריף האחרון. יצאנו. התחילה סערת ברקים. פתאום קרא איש גסטפו: Halt - עצור! הוא ציווה עלינו ללכת אחורה. התחילו לקרוא שמות וביניהם "אנה בך". לא האמנתי. פרט לשמי קראו בעוד כמה שמות. הגרמנים אמרו לנו לרוץ לכיוון השער. ירו אחרינו ואנחנו רצנו. רצתי עם הילדה כל הדרך למיידך-טטרסקי. שני קילומטר. כשהגענו, קיבלתי תעודת J-Ausweis. חשבתי שלא אוכל לחזור לחיים נורמליים. נראיתי נורא. אבל כעבור כמה ימים חזרתי להיות כמו כולם.

במיידך-טטרסקי נודע לי כי ניצלתי הודות לדרישה נמרצת מאת היודנראט.

הייתי סקרנית לדעת כיצד הצליחו לשחרר אותנו ממיידנק. וכך סיפרו לי: אחותי הלנקה פנתה אל חבר היודנראט, עורך-הדין קרשמן, וביקשה עזרה. קרשמן היה ידוע כאיש הגון. הוא הלך עם אחותי אל ראש היודנראט, עורך-הדין מרק אלטן. זה האחרון לא היה מוכן לעשות כלום, ואז אחותי הרימה כיסא ורצתה לפגוע בו. היא צעקה: "את תעודת ה-J-Ausweis של אנה מכרת כנראה למישהו אחר! הרי אנה צריכה הייתה לקבל תעודה זו בתור עובדת של היודנראט". ברצוני לציין כי לפני המלחמה בעלי ואני היינו שייכים לאותו חוג חברתי של קרשמן ואלטן, ולכן אלטן הכיר אותנו מצוין. לבסוף הסכים אלטן לנסות לטפל בענייננו. כך שוחררנו ממיידנק.

התחננתי שיעשו משהו למען אלה שנשארו במיידנק, אבל אף אחד לא שמע לי ואי אפשר היה לעשות כלום. כל המשפחה של בעלי נהרגה.

למדתי את הלקח מהימים שעברו עליי במיידנק. החלטתי לחפש הצלה בכל מחיר. הוצאתי את הילדה מהגטו והשארתי אותה אצל מכירים נוצרים בעיר. אלטן ידע שהילדה נמצאת מחוץ למיידך-טטרסקי, אבל לא אמר כלום.

אחרי מספר שבועות הצטוו הנשים הנוצריות אשר טיפלו בילדה לעזוב את לובלין, ואני נאלצתי להחזיר את הילדה למיידך-טטרסקי. היה זה ימים אחדים לפני החיסול הסופי של הגטו.

שמחה טורקלטאוב

במלחמת העולם השנייה, במרץ-אפריל 1942, נשלחו בני משפחתו של שמחה עם רוב יהודי לובלין למחנה ההשמדה בלז'ץ. הנותרים מגטו לובלין, ושמחה ביניהם, הצטוו לעבור לגטו מיידיך-טרסקי. בנובמבר 1942 כאשר גם הגטו במיידיך-טרסקי חוסל, נשלח שמחה למחנה מיידינק. שמחה היה מהבודדים שהצליחו לברוח ולהינצל ממיידינק. הוא ברח ב-2 בנובמבר 1943, יום אחד בלבד לפני יום הדמים שבו נרצחו בריות 18000 האסירים היהודים שרוכזו במיידינק מכל מחנות לובלין. הוא התחבא אצל איכרים פולנים עד סוף המלחמה. לאחר שחרור לובלין ב-1944 שימש כמורה דרך לאנשי הצבא האדום במיידיאנק. הוא ליווה קצינים רוסים והראה להם את מקומות ההשמדה, את הבנינים, את המשרדים ואת המסמכים שנותרו בהם.

שמחה עלה ארצה לפני קום המדינה באחת מאניות המעפילים שהגיעו לחוף נהריה. לאחר שהות קצרה במחנה עולים בקרית-שמואל שליד חיפה, הוא עבר לכפר אתא, אל משפחת דודניתו - אסתר אברמסקי לבית טורקלטאוב. לאחר זמן קצר עבר לתל-אביב, שבה התגורר אחד מחבריו הטובים. בתל-אביב פתח חנות ברחוב רש"י, ועסק במקצועו - תפירת נעליים.

שמחה נשבע לנקום את נקמת הנספים במחנות. לא פעם יצא לאירופה כדי להעיד במשפטם של פושעים נאצים, ובידיו המסמכים שאסף במשרדי המחנה. עד סוף ימיו חלם שמחה למצוא את קילה בתו, אף שידע בוודאות כי בתו ואשתו נספו.

שמחה נפטר בטרם עת לאחר מחלה קשה ב-10.1.1969.

שמחה ובתו קילה לפני המלחמה

תולדות חייו

כתבה: **ישראלה אוטולנגי**,
נכדתה של **אסתר אברמסקי לבית טורקלטאוב**

שמחה, אחד מתוך שלושת בניהם של הרש ושיינדל טורקלטאוב, נולד בלובלין בשנת 1905. בנעוריו למד את מקצוע תפירת הנעלים שממנו התפרנס בכבוד עד ליום מותו. לימים נשא לאישה את בת-דודתו אסתר שטרנפינקל ולבתם שנולדה קראו קילה.

זודי שמחה

זודי שמחה טורקלטאוב הגיע לארץ לפני מלחמת העצמאות והתגורר בתל-אביב.

תמיד חיכיתי לביקורו השבועי: ממרחקים הייתי רצה אליו והוא היה מחבקני אל לבו, מרים אותי על ידיו והייתי זוכה לנשיקה קלה ממנו.

מעולם לא בא בידיים ריקות, תמיד הביא דבר-מה לשמח בו את לבנו. לעתים הביא עבודות מעשה ידיו, כמו למשל תמונה שגילף בעץ עבורו ועבור דודתי בלהה. התמונה הזו שכנה ברוב כבוד בכניסה לביתנו. פעם הביא לאבי (יוסקיה אברמסקי) מצת עגול מכסף פולני, מצת שאותו עשה במחנה ההשמדה והצליח להסתירו בעת בריחתו מהמחנה. לצערי אבד לי המצת לפני זמן לא רב. על מתנה אחת ממנו אני שומרת והיא משמשת אותי עד היום: "סט" של מגש עם מאפרה, כלי להחזקת קופסת סיגריות ומתקן לקופסת גפרורים.

לאחר שבגרתי נסעתי לבקרו בתל-אביב, בחנותו הקטנה שברחוב רש"י פינת רחוב המלך גיורג'. החנות שימשה לו כבית, כי הייתה לו בה עליית-גג. כיום אנו קוראים לעליה כזאת "גלריה", אבל אותה עליה קטנה ודחוקה הייתה רחוקה מלהיות גלריה. זו הייתה הפינה החמה שלו: בה פרש את המזרון שישן עליו, ושם הרגיש הכי טוב. אני מניחה כי ההרגשה שם הייתה דומה להרגשתו כאשר הסתתר בגולה הדוויה בעת בריחתו מהמחנה.

בחנותו זו תפר שמחה סוליות נעליים לגפה אשר קיבל מבתי החרושת לנעליים.

הוא היה מדרך אותי איך וכיצד לקנות נעליים. לפני נישואיי הלך עמי ועם חיימקיה בעלי לקנות נעליים לחתונתנו, כדי שחס וחלילה לא "יסדרו" אותנו. המשכנו לשמור על קשר חם אתו, וביקרנו אותו תכופות בתל-אביב.

כאשר הכיר את טושה חשב שמחה כי הגיע למנוחה ולנחלה. הוא נישא לה ועבר לגור איתה ועם בתה אירקה ברחוב בוגרשוב בתל-אביב, אך לא לאורך זמן: נישואיו עלו על שרטון, ושמחה שב לדור לבדו בעליית הגג שבנה בחנותו הקטנה.

המשכנו לשמור על קשר. כשבני הבכור דרור נולד, קנינו בהמלצת שמחה עגלת תינוק בחנות שליד חנותו, חנות "לתינוק". שמחה הוא שרכש את הנעליים הראשונות לדרור, ובהמשך הקפיד כי נרכוש נעליים רק בהמלצתו. וכך עשינו. הקשר שלנו עם שמחה נותק רק עם מותו בבוקר שבת, כ"א בטבת תשכ"ט, 12 בינואר 1969.

בפתיחת החנות בתל-אביב עזר לשמחה אחיו הבכור משה. אחיו היה רופא ומנהל בית-חולים בארצות הברית. הוא שלח לשמחה מכוונות לתפירת נעליים, ובזכותו יכול היה לשקם את חייו בארץ וליהנות מיגיע כפיו ומעבודתו הטובה. רבים ביקשו ממנו לתפור להם נעליים. הוא היה בעל מלאכה מעולה, עבודותיו היו נקיות ומיוחדות, היה איש חביב ונעים הליכות. אהבנו לראותו מצוחצח תמיד, לבוש בקפידה, תיק שחור ודק בידיו.

לאחר שנים רבות שוב עזר משה לשמחה אחיו, ושלח לו מכונה חדישה יותר לתפירת נעליים. אולם עד למותו של שמחה לא היו קשרים נוספים בין האחים.

לפני מספר שנים הגיע לארץ האח, ונפגש בחיפה עם אבי יוסקיה ועם אחותו בלהה. אבא חזר מהפגישה עמוס ברשמים. איתנו, בני הדור הצעיר, לא רצה הדוד להיפגש וחבל.

זודי שמחה (כך כינינו אותו) היה אהוב על כולנו. חשתי כלפיו אהבה רבה והקשר בינינו היה חזק. יהא זכרו ברוך.

כתבה אחייניתו: **איה אילון** (לבית אברמסקי)
אוגוסט 2004

איש עדות

דוד שמחה, הדוד עם המקטרת, חביב ואהוב - כך הכירו אותו בני המשפחה בארץ. ידעו כי הוא עבר גיהנום, אך את עדותו האיומה התקשו לשמוע. קיוו שיתאקלם בארץ-ישראל, שישכח - - -

איך אפשר לשכוח?

בעלותו ארצה בחוסר כל הביא אתו צרור: סבון, בגדי אסיר ועליהם טלאי צהוב ומשא זיכרונות שהוא לא התכוון לשכוח. להפך. הוא חש כי חובתו לספר. לשתוק פירושו לסייע לרוצחים. לשתוק פירושו להתכחש לנרצחים. ושמחה סיפר:

1. עדות בבית המשפט בלובלין

העדות הראשונה שהגיעה לידינו, היא העדות שמסר שמחה טורקלטאוב כבר ב-7 ביוני, 1945. עדות זו ניתנה בלובלין בפני מקסימיליאן פלינסקי, השופט העליון של בית המשפט הפלילי המיוחד. הוא העיד נגד הופמן, פושע פלילי אכזר, שהיה מפקד הקרמטוריום במיידנק. הופמן היה מכה את האסירים באלה שנקראה בפיו "תרמוטר". " - - הרבה פעמים ראיתי איך הופמן הרג בראדס: אחרי שהאסיר התכופף לפי פקודתו, הוא נתן לו שתי מכות באלה. המכה הראשונה הייתה לעורף. אחר כך היה ממת אותו במכות באלה, או בבעיטות ברגליים, או שהיה דורך על צווארו של האיש עד שמת בחנק." (קטע מעדות הנמצאת בארכיון "יד ושם", תיק M-49/1041 תורגם מפולנית ע"י ז"ר דיאנה בך)

הערה: על סופו של הופמן אפשר לקרוא בגליון זה של "קול לובלין" ברשימותיהן של מלכה זיסקינד ז"ל ובתה יהודית מאיר.

2. עדות בפני ההיסטוריון פרופ' נחמן בלומנטל

שמחה טורקלטאוב נפגש עם ההיסטוריון נחמן בלומנטל והעיד בפניו. פרופ' נחמן בלומנטל, מורה לשעבר בגימנסיה ההומנית בלובלין, חקר את שואת יהודי לובלין באמצעות עיון בפרוטוקולים של היודנראט. עבודתו התבססה על הפרוטוקולים של היודנראט בלובלין, ונתמכה במסמכים ובעדויות שגבה. היא פורסמה בספר רחב יריעה "תעודות מגיטו לובלין - יודנראט ללא דרך" (הוצאת "יד ושם", ירושלים 1967).

מתוך הספר דלינו קווים לדמותו של שמחה טורקלטאוב בתקופת השואה:

שמחה ליד המכונה לתפירת נעליים בבית-המלאכה בתל-אביב

דברי הספד

כך ספד לשמחה ידידו יוסף אכטמן ז"ל

לסוג מסוים של אנשים יש תכונות חיוביות, מעלות טובות, אשר אינן מתבלטות לעיני כל בצורה רעשנית, ואינן ידועות לציבור הרחב. לשמחה טורקלטאוב ז"ל היו התכונות האלה: איש שקט, צנוע, נוח לבריות, פשוט בהתנהגותו. תמיד היה מוכן לעזור לזולת, ולהושיע את חברו, את בן-עירו בתרומה או בתמיכה, אף במידה שעלתה על יכולתו. לא פעם סגר את העסק שלו ברחוב רש"י בתל-אביב לשעות רבות, מבלי שים לב להפסד זמן ורווחים, כדי ללכת למסור עדות לטובת יוצאי לובלין וכדי למלא חובתו כחבר, כידיד וכאזרח.

בהיותו במחנה ההשמדה במיידנק היה שמחה ז"ל עד-ראייה למעשים נוראים.

אין פלא שאחרי שראה מה שעשו הנאצים ביהודי לובלין, ואחרי שבעת מדורי גיהנום, שהוא עצמו עבר - נהיה שבור ברוחו ובגופו, ולא הצליח הרבה בחיים הפרטיים והמשפחתיים פה בארצנו. את העבר השחור לא יכול היה לשכוח. הפצע מתקופת הנאצים לא התרפא וגרם למותו. בטרם עת הלך מאתנו, בהשאירו אחריו דף טראגי מן התקופה הטראגית ביותר בתולדותינו.

("קול לובלין" מספר 8)

פשעיהם. הוא סיפר להיסטוריון בלומנטל על אודות גורלם של אישים שונים בלובלין. כך לדוגמה העיד על גירושו של ראש היודנראט הנריק בקר מלובלין לבלז'ץ: "ראיתי איך קאליך (=איש הגיסטפו) הוביל אותנו ואת אשתו לפנינו. הוא הכה אותנו במגלב ובעט בו ברגליו".

(נחמן בלומנטל / תעודות מגיטו לובלין, עמ' 317)

3. עדות בספר לובלין

בכרך לובלין באנציקלופדיה של גלויות היה זה שמחה טורקלטאוב שכתב את הפרק הנורא מכל: "מיידאנק". (עמ' 729 - 740)

4. שלוש עדויות במשטרת ישראל

לקראת משפט אייכמן אספה משטרת ישראל עדויות של ניצולי שואה. שמחה העיד כמה פעמים. אנו נביא כאן במלואה רק לעדות אחת.

כתבה: נטע ז'יטומירסקי-אבידר

ב-19 בינואר 1961, בבית המלאכה שלו שברחוב רש"י בתל אביב, העיד תופר הנעליים שמחה טורקלטאוב בפני החוקר רב פקד מ. זיו כיצד הושמדו יהודי לובלין. כדרכו זכר ארועים, שמות, תאריכים, מספרים. החוקר דיבר עם העד ביידיש ותרגם את דבריו לעברית. העתק של עדות זו נשמר בביתו, ונמסר למערכת "קול לובלין" ע"י משפחת טורקלטאוב-אברמסקי. להלן עדותו המפורטת.

עדותו של שמחה טורקלטאוב

מברלין, קצב לפי מקצועו, בעל אטליו בברלין. היה זה אדם בגיל 50 בערך, גובהו כ-165 ס"מ, בלונדיני בהיר, בעל פנים אדומות כעין גסות שמנות. מטה היחידות האלה "ארגן" את הקהילה היהודית. בראשה עמד הנזכר ד"ר מרק אלטן, עו"ד. בקשר לריכוז הרכוש היהודי, גויסו יהודים לעבודה בעזרת נציג הציבור היהודי, ובנוכחותו הכו אנשי ה"זלבסטשוץ" את העובדים ללא כל סיבה.

ב-3 לדצמבר 1939 הוצא צו, לפיו על כל היהודים מגיל 13 עד 60 להתאסף למחרת היום, ולשאת כוכב צהוב על הלבוש העליון בחלק הקדמי למעלה. כמקום האסיפה נקבע מגרש כדורגל, וכסיבה - רישום האוכלוסיה היהודית. אמנם נתקיים שם רישום שנמשך משעה 07.30 עד שעה 17.00. לאחר זאת שוחררו כל בעלי המקצוע. אלה שנרשמו בלי מקצוע וכן סוחרים הוחזקו והועברו בליווי ה"זלבסטשוץ" למחנה צריפים ליד רח' ליפובה 7. שם נשאו כ-4000 - 5000 יהודים במשך 10 ימים. לאחר זאת

בספר מצטיירת דמותו של שמחה כדמות של אדם נמרץ הפועל ברוב תושייה, אף בתנאים הבלתי אפשריים של הכיבוש הגרמני. לדוגמה: גם אחרי פרוץ המלחמה המשיך משרד האוצר הפולני לתבוע מהיהודים (מאנשים פרטיים וממוסדות) לשלם את כל המסים הישנים, לרבות הריבית מהתקופה שלפני המלחמה. הודות לקשריו עם פקחים גרמנים של משרד האוצר היה שמחה בין אלה שהצליחו לצמצם ואפילו לבטל מסים מסוימים.

דוגמה אחרת: בתקופת גטו מייזד-טרסקי היה בידי שמחה היתר נסיעה חופשי. הוא ניצל אותו להעברת תכתובת בין עורך הדין יצחק קרשמן מיודנראט לובלין לבין גיסו של קרשמן, עורך הדין ורמן, שהיה מזכיר היודנראט בוורשה. מעניינת העובדה שבהתכתבות זאת ניסה קרשמן לשכנע את גיסו כי יבוא להתיישב במייזדן "כי על לובלין כבר עברה הצרה ועל ורשה לא"... שמחה היטיב להתבונן, להקשיב ולחרות בזיכרונו מאורעות, תאריכים, מקומות ושמות. הוא ידע כי עליו לזכור על מנת לספר לבל יוכלו הנאצים להסתיר את

נולדתי ב-1905 בלובלין ושם גרתי לפני ובעת מלחמת העולם II. הייתי עד להשמדת יהודי לובלין, כולל בני משפחתי וקרובי משפחה שמנו כ-300 נפש. הצבא הגרמני נכנס ללובלין בתחילת ספטמבר 1939. התגוררתי אז ברח' פרובוסטבו מס' 7 ביחד עם אשתי, ילדתי ואבי. מיד החלה רדיפת היהודים. קצינים וחיילים גרמניים הלכו לבתים של יהודים עשירים ופקדו על הדיירים לעזוב את דירותיהם תוך דקות ספורות. באותו זמן נשדדו חנויות של יהודים.

באמצע נובמבר 1939 הגיעו ללובלין אנשי צבא מיוחדים שלבשו מדים שחורים. על כובעיהם היו סמלים של גולגולת אדם ועל שרוול בגדיהם נשאו סרט עם כתובת "זלבסטשוץ" (הגנה עצמית), וכן סמלי צלב קרס. המטה של היחידות האלה ישב ברח' שופן. הפעולה הראשונה של היחידות היתה איסוף הרכוש הנשדד על מגרש הכדורגל ברח' ליפובה 7.

בראש ה"זלבסטשוץ" עמד גרמני בשם גונסט. יו"ר הקהילה היהודית ד"ר מרק אלטן אמר לי, כי גונסט הנו

שוחררו כמעט כולם, אך כ-30 נהרגו מיריותיהם של ה"זילבסטשוץ". מחמת הקרה ששררה מת יהודי אחד ורבים חלו. היהודים שהיו שם סיפרו על התנאים האיומים ששררו שם. האנשים הוכו ללא רחם. לא ניתן להם אפילו לשבת. לא ניתנו להם מים לשתייה והכפור היה 25- מעלות.

השלב הבא היה ארגון בעלי המלאכה היהודיים. הגרמנים הקימו בתי מלאכה, והיהודים היו חייבים לעבוד בהם במשך יומיים בשבוע ללא כל תשלום. המכונות וכלי העבודה בבתי המלאכה האלה הוחרמו מבתי מלאכה של יהודים.

בינואר 1940 הגיעו ללובלין הקבוצות הראשונות של הגיסטפו והס.ד. המטה של היחידות האלה שכן בבנין רח' **האוניברסיטה** מס' 3 (מתחת לשעון), ובאותו זמן שונה אות היהודים מכוך צהוב למגן דוד כחול על רקע לבן. פורסם צו לפיו על היהודים לשלם את כל המסים שהיו חייבים לשלטונות לפני הכיבוש תוך יומיים, באיום של שלילת החופש. יומיים לאחר מכן נעצרו עשרים וכמה יהודים בבית הסוהר. ימים אחדים לאחר זאת, קיבל ה"יודנראט" הודעה לשלוח עגלות לבית הסוהר, כדי לקבל את הגויות של העצורים האלה. נודע לי אח"כ, כי **השרפיר קאליץ** הוא אשר ביצע את הרצח, עליו אמסור אח"כ פרטים.

באותו זמן היה ראש הגיסטפו **מילר**, והוא אשר הורה לגבות את המס הנזכר. לא הכרתיו אישית.

ב-1 במאי 1940 הרג פולני שכור חייל גרמני. למרות תפיסת הפולני הזה, החלו במעצרים המוניים של יהודים. נעצרו כ-4000 והובאו בסביבת הארמון הלבלינאי. היהודים האלה הוחזקו במשך חמישה ימים בתנאים איומים ללא אוכל ומשקה.

במשך שנת 1940 אורגן ליד הגיסטפו בלובלין מה שנקרא "יודנפרט". בראשו עמד קצין הגיסטפו **ורטהוף**. סגנו היה **אוברשטורמפיר שטורם**. העובדים שם היו פקידי הגיסטפו **קאליץ**, **קניצקי ולהל**. היו עוד פקידים שאת שמותיהם אני יודע. הפרטים אודות אנשים אלה אמסור לאחר מכן.

קעת ברצוני לתאר אשר התרחש במחנה השבויים היהודים (מהצבא הפולני) שאורגן בינתיים במגרש הכדורגל המוזכר ברח' ליפובה מס' 7. מחנה זה הוקם כאשר הגיסטפו התחילה לפעול בלובלין ונקרא "קריגס-גפאנג-לגר" (מחנה של שבויי מלחמה). היו שם בזמן הראשון כ-1500 יהודים, חיילים פולנים לשעבר. מפקד

המחנה הזה היה **ס.ס. שטורמבנפיר דולף**. היה זה אדם בגיל 60. כ-165 ס"מ גובה, קווי פניו גסים, בלונדיני. משותק באצבעות ידו האחת. פרימיטיבי. שרפירר להל אמר לי כי מסי' חבר בתנועת המפלגה נ.ס.ד.א.פ. הנו 6. ראיתי צילום של דולף במצעד הדפילדה בברלין בשורה הראשונה. דולף בעצמו הופיע בוקר בוקר במסדרים של השבויים וציווה לירות ב-4 או 5 שבויים בבוקר אחד. ראיתי את השבויים. בעת ששבוי דיבר עם מישהו מהחוץ ירה בו מאקדוחו. השבויים שמוצאם היה מהגנרל גוברנמנט. קבוצה אחת שוחררה. קבוצה שנייה הועברה **לדרך לוברטוב** ושם נורתה. שטורמבנפיר דולף, הוא אשר ניהל את מבצע היריות בשבויים אלה. השלטונות הודיעו אז ל"יודנראט" שמובילים את השבויים **לביאלה פודלסקה**. יחידים הצליחו להמלט בעת מטר היריות, הגיעו ללובלין וסיפרו על הזוועות.

דולף דרש מה"יודנראט" 400 צעירים חזקים לשם עשיית חפירות על הגבול הרוסי.

ה"יודנראט" סיפק את היהודים. עבדו שם במשך 6 שבועות, אח"כ שוחררו, אולם חזרו רק 300 מהיהודים האלה. הנתורים נורו בעת עבודתם. כך סיפרו אלה שחזרו. לי סיפר זאת שכני בשם **אברהם לונדברט**. עבדו ליד **בלז'ץ**. עבודות אלה נמשכו למעשה עד פרוץ מלחמת גרמניה-רוסיה. החוזרים היו תשושי כוח ורובם היו חולי דיזנטריה. דולף הועסק כאחראי על האנשים, לא חזר יותר ללובלין, נשאר בבלז'ץ, ונאמר כי הוא אשר ארגן את מחנה המוות שם.

אחדים מאנשי דולף חזרו ללובלין לאחר סיום העבודה בבלז'ץ. אחד בשם **ברטסקו** חזר משם ומונה כאחד האחראים על המחנה ברח' ליפובה 7.

היה שם גם אחד בשם **ריזל**, ועוד אנשים ששמותיהם היו **הנטקה וקליין**. עבדו שם כ-3000 יהודים.

אני באותו פרק זמן עבדתי בבתי המלאכה של "המוסד הלבלינאי" וגרתי בגיטו, לשם עברו היהודים ב-13 למרס 1941.

עפ"י פקודת הגוברנטור של דיסטריקט לובלין, **צרנר**, למרות עבודתי בדיסטריקט הובלתי לעבודה ברח' ליפובה 7.

ברטסקו רצח במשך זמן עבודתם כ-1200 יהודים ללא כל סיבה. זאת ראיתי במו עיני. ב-1942 הועבר ברטסקו ל**טרבניקי** ושם היה מנהל המחנה. נודע לי אח"כ כי כל עובדי טרבניקי הועלו על מוקד ונשרפו. ברטסקו היה מתאגרף. גובהו כ-168 ס"מ, אפו היה שטחי, גילו 34-35 שנה. גרמני מהרייך.

על האונטרשטורמפיררים מורווינקל וקליין:

שניהם מברלין עד כמה שזה ידוע לי. שניהם השתתפו ברציחות במשותף בעת שהיהודים עבדו. שניהם התהלכו ביחד וערכו בקורות בבתי המלאכה. כשמצאו מישהו בלתי מגולח הכו אותו עד אבדן ההכרה.

הוא הדין היה בעת שביקרו את צריפי המגורים, ומצאו שם מישהו שלא מצא חן בעיניהם, או שלא צעקו "אכטונג" בעת שנכנסו. שניהם נוכחו בעת מסדר, מקום בו נורו או נתלו יהודים רבים. מורווינקל היה בלובלין מאז 1940 עד 1942. רידל נשאר גם אח"כ עד לחיסול המחנה המוזכר ב-3 לנובמבר 1943, כי אז נורו כל העצורים של רח' ליפובה וכן יהודים אחרים כ-24000 במספר. כל זה נודע לי אח"כ כאשר שוחחתי עם יהודים ניצולים ועם נוצרים תושבים מקומיים.

כאשר ברטסקו עוד היה בלובלין, פעלו תחת מרותו קליין והנטקה. קליין הגיע מרגימנט רוכבים של ה.ס. שחנה בשנת 1941 בלובלין. האחראי על המשטרה וה.ס. בדיסטריקט היה **אוברגרונבפירר גלובוצ'ניק**. עד כמה שידוע לי, איבד את עצמו לדעת לאחר המלחמה.

אמרתיו כבר, כי ב-13 למרס 1941 הוקם הגיטו עפ"י פקודה מאת הגוברנטור צרנר. באותה הפקודה נאמר, כי מי שיעזוב את הגיטו בלי רשיון מיוחד יירה.

כאחראי על הנעשה בגיטו נקבעו מנהל ה"יודנראט" וחבר עובדיו. כל המבצעים בגיטו התנהלו ע"י ה"שוצפוליציי" וע"י יחידות אוקראיניות שסרו למשמעת ס.ס. וגויסו על ידה. בפנים הגיטו פעלה משטרה יהודית שאורגנה ע"י "יודנרפרט" של הגיסטפו. תנאי המגורים והתנאים הסניטריים היו קשים לאין נשוא, וכל זה גרם באוגוסט 1941 למגפה של טיפוס בהרות. חוסר ברפואות, חוסר כוח, מבלי שיהיה קיים בית חולים גרמו להתפשטות של המחלה באופן קטסטרופלי. מספר החולים עלה מיום ליום. זוכרני כי ברח' **רוסקה** 25 בקסרקטיני הצבא הוקם בית חולים בחצר. החולים שכבו בחוץ. מעליהם נמתח "ברזנט". הנהלת ה"יודנראט" פנתה לשלטונות הגרמניים לשם קבלת תרופות, ולא קבלו. ד"ר **רונטה** מנהל משרד הבריאות סרב לספק תרופות ליהודים. כ-50 איש מתו יום יום מטיפוס.

ב-16 למרס 1942 התחילה "אקציה" (מבצע) של גרוש היהודים מלובלין. מנהל המבצע הזה היה מי שעמד בראש ה"יודנרפרט" ורטהוף. כעוזרים היו שטורם, קאליך, להל ואחרים. כן השתתפו המשטרה, פקיד ס.ס. שהובאו במיוחד **מחלמני**, כ-100 איש. מלבד זאת נטלו חלק במבצע אוקראינים בלבוש שחור של ה.ס.

כ-1700 יהודים הוצאו מהגיטו והובאו לבית הכנסת הגדול לשם ריכוזם שם. במקום זה הרגו כ-50 יהודים. 4 או 5 פעמים הסתכלתי אישית בעת שהוצאו להורג. במקרים אחרים לא הייתי עד ראיה לכך, אולם ידעתי זאת מדינים וחשבונות של ה"יודנראט". עבדתי באותו פרק זמן בדיסטריקט והייתי בקשר מתמיד עם ה"יודנראט". בין השאר היה זה מתפקידי לערוך דו"חות על סמך החומר של ה"יודנראט". הייתי בקשר אישי עם מה שנקרא מנהל המחלקה לאוכלוסיה ולסעד "אבטיילונג פיר בפלגרונג אונד פירזורגה" ד"ר **שינר**. הוא אשר אמר לי כי פנה לורטהוף לשם אישור הדו"ח שאני חיברתי. בתחילה התחמק ורטהוף מתגובה. לבסוף ענה כי ענייני היהודים אינם נוגעים למחלקה זאת אלא לגיסטפו בלבד. ורטהוף אפילו איים פעם על ד"ר **ינדר** האשים אותו כי הוא מתערב בעניינים יהודיים.

בסוף מרס 1942 ביום ראשון בשבוע הייתי עד ראיה להשמדת הזקנים מבית הזקנים ברח' **יטצ'נה**. ורטהוף עם אנשיו הגיעו למקום. הזקנים, 90 במספר, נצטוו לצאת החוצה ולשכב בשורות עם הפנים לשלג לפי סדר מסוים שצויר. כאשר הזקנים שכבו, כל אחד מאנשי ורטהוף "לקח" שורה אחת וירה בקדקוד של כל זקן. אנשי ה"יודנראט" עמדו והסתכלו, כי הוכרחו לכך ע"י הגיסטפו. אנשי ה"יודנראט" היו צריכים לקבל את הגויות ולקברן. המבצע בינתיים נמשך. כל בני משפחתי, כלומר: אשתי, ילדתי, אחי, אשתו וילדם הובאו ב-28.3.42 לבית הכנסת, נפרדתי מהם. באותו הזמן הייתי עד ליריות באנשים. לא ראיתי יותר את בני משפחתי. נאמר לי אח"כ, כי הועברו לאיזה שהוא מחנה בסביבת **לנוב**. לעומת זאת שמעתי מפי פקיד שעבד במשרדו של גלובוצ'ניק, שמו של הפקיד **יעקב באורמט** מפרנקפורט, כי בני משפחתי נלקחו **לקריבי רוג שבאוקראינה**.

ב-2 או ב-3 לאפריל 1942 הודיע ורטהוף ל"יודנראט" כי יחכו לו למחרת בשעות הבוקר. למחרתו הגיע ורטהוף במכונית ועוד מכוניות משא לוהו. אנשי ה"יודנראט" הוכרחו ללוותם לבית החולים. שם הועמסו כל החולים על המכוניות, הובלו ליער ליד הכפר **ליסי** ונורו אחד אחד בעוד אנשי ה"יודנראט" מסתכלים במחזה. האיכרים נדרשו לחפור בור אחד בקרבת מקום בכדי לקבור את המתים. החולים נורו בשתי קבוצות. קבוצה אחת נורתה ע"י ורטהוף עצמו, השניה ע"י **שטורם**.

ליד ה"יודנראט" היה גם בית יתומים. היו שם 149 ילדים. ב-10 לאפריל הועמסו כל הילדים על מכוניות. העבירום כ-2 ק"מ ושם נורו. גם כאן נצטוו האיכרים לחפור בתעלה בצדי הכביש ולכסות באדמה את גופות הילדים. האיכרים סיפרו לי, כי זרקו את הילדים אחד אחד מתוך המכונית

ונורו בשעת המעוף. הילדים החיים חיכו לזה עפ"י תור. כ"כ סיפרו האיכרים כי בעת שקברום היו עוד ילדים אחדים שנתנו סימני חיים. לאחר השואה ביקרתי במקום בו מצאתי שרידי גופות של הילדים האלה.

המבצע של גירוש היהודים נמשך למעשה עד לתאריך 17.4.42. נשארו רק יהודים שעבדו במקצועות מסוימים במפעלים גרמניים והיו בידיהם תעודות שנקראו "יודנאוסויזה". אף אלה לא הורשו לשבת בלובלין, רק הועברו ל**מייזן טטרסקי**, שם שוכנו בבתי השייכים לפולנים. את הפולנים גרשו משם. היו שם כ-4000 יהודים, אולם מספר יהודים עוד היו במחבואים בלובלין. במייזן טטרסקי נערכו גם כן מבצעים. ורטהוף עם אנשי ס.ס. הגיעו עם כלבים לשם עריכת מה שנקרא "מיונים". ב-20.4.42 נתקיים מיון כזה. אספו את כל היהודים בשדה התעופה. כל אחד היה חייב להביא אתו את התעודות. היהודים נצטוו לשכב עם הפנים כלפי מטה. הגיעו מכוניות משא רבות. האנשים הועמסו עליהן ובכל פעם חזרו המכוניות ריקות. העבירו באופן כזה ליער הסמוך את כל היהודים והרגום, פרט ל-300 צעירים ובריאים שנשארו בחיים, ואת אלה העבירו לטרבניקי. פרופסור **בלנדר** הצליח לברוח, אולם נתפס אח"כ והוכר ע"י קאליך ואז נורה. הנותרים הלכו למחרת היום לעבודה כרגיל, אולם אח"כ הועסקו בבניית כביש במייזן טטרסקי.

גם מייזן טטרסקי היה כפוף לגיסטפו לובלין, היינו: לורטהוף ופמלייתו. אולם הפקידים היו שוטרים מן המניין, פולנים או אוקראינים. הגרמנים נהגו להתלוצץ ולהרוג יהודים בבת צחוק. זכור לי מקרה כאשר ה"יודנראט" נדרש להמציא רשימה שמית של היהודים, דבר שנעשה. ברשימה הופיע שם יהודי שטורם. איש הגיסטפו שטורם פנה ל"יודנראט" ודרש לראות את היהודי שטורם. כאשר זה הופיע בפניו שאל אותו - מה שמך? ענה, שמי **ליזר שטורם**. סגנו של ורטהוף, שטורם, הוציא אקדח, ירה בו באמרו: "איך ויל קיינע יידישע פרוונדסה הבן" (אינני רוצה בקרובי משפחה יהודים).

ביולי ובאוגוסט 1942 נתקיימו מיונים בגיטו. האמתלה למיונים היתה בדיקת תעודות. אנשים שלא נשאו חן בעיני אנשי ס.ס. הועמדו בצד ואח"כ נורו בנוכחות כולם ב"עוון" היותם בלתי מגולחים. או אם מישוהו היה לו פצע קל בפניו או בידיו היתה לו סיבה להשמד. הייתי עד ל-350 מקרי הריגת אנשים בצורה כזאת. היו מקרים, כי בעת חזרת הפועלים מהעבודה, כאשר נערכה בקורת כלומר חיפוש בכיסים, נמצאו איזה שהם מצרכי מזון שהפועלים אפילו קיבלו במתנה מהגרמנים, שעבדו אצלם. השוטרים הודיעו לורטהוף, האיש שנמצא אצלו מצרך כזה נעצר ונורה.

שטורם היה נוהג לצאת ל"צייד יהודים". זכורני, כי פעם עבר וראה יהודי אחד בשם **הוניגמן** עומד ומסתכל ישר בעיניו. שטורם קרא לו ושאל, מה אתה מסתכל? לפני שהוניגמן הספיק להשיב, ירה בו והרגו. מצב כזה נמשך עד ספטמבר 1942. במייזן טטרסקי היה שקט יחסי, כלומר מלבד המקרים שתארתי, ולא תארתי את כל המקרים אלא חלק מהם. לא היו מבצעים בקנה מידה גדול נגד היהודים שנשארו בחיים. הפועלים הלכו לעבודתם. היו שמועות שהגיטו ישאר וללא יתחסל. לי אמר פקיד גרמני, ששוחח עם ורטהוף, וזה אמר לו כי האנשים בגיטו במייזן טטרסקי הנם בטוחים בחייהם. היו אמנם סימנים לכך, כי הביאו תפוחי אדמה לחורף.

ב-9 לנובמבר 1942 הוקף הגיטו במייזן טטרסקי ע"י שוטרים רבים אנשי ס.ס. ו"שוצפוליציי". התושבים נאלצו לצאת והובאו לשדה התעופה. החולים נורו במקום (כ-30 איש), ביניהם היה דודי בשם **הורוביץ**. היה שם ורטהוף, שטורם, קאליך, ולהל. אספו אותנו, העמידו אותנו בשורות והועברנו ל**מחנה במייזן**.

לאחר שעזבנו, נשארו עוד במייזן טטרסקי מספר קטן של שוטרים יהודים וכן שוטרים "כחולים" פולנים שעשו עבודת חיסול. אף את אלה העבירו אח"כ למייזן. אלה סיפרו לי כי היו נסיונות של בריחה, אך נתפסו. נתפסה משפחת **רובנלורט**, מי שהיה מזכיר ה"יודנראט", אשתו שהיתה רופאת שיניים ובתו, את כולם הרגו. השוטרים היהודים שהובאו למייזן סיפרו לי כי לאחר חיסול הגיטו במייזן טטרסקי, הגיע ורטהוף עם חבר עובדים שלו, לקח את יו"ר ה"יודנראט" ד"ר מרק אלטן, את קצין המשטרה היהודית **גולדברג** ואת הסוכן היהודי של הגיסטפו **גראיייר** לאחת הדירות וורטהוף ירה בהם באמרו "אתם מוצאים כאן מוות קל". עוד שוטרים אחדים שנשארו בחיים היו חייבים לקחת את הגויות ולקברן.

ברצוני להזגיש עוד, כי בכל מבצע השתתפו אוקראינים מסופחים לס.ס. אינני זוכר מבצע כלשהו שהתנהל בלעדיהם. הם פעלו בגיטו לובלין, אח"כ במייזן טטרסקי ובמייזן. שמשו כשומרים או עוצרים. היו שם גם ליטאים וגרמנים שדברו פולנית, כנראה "פולקס דויטשה".

בדיסטריקן פעל גם אדם בשם **יורק**. דרגתו היתה **האופטשטורמפירר**. היה "אבטיילונגסלייטר דר גרונדנטיקפרולטונג" מין אחראי על הרכוש. ראיתי פעם את יורק זה בגיטו. שאל אותי על איזה שהיא חנות. הראיתי לו את המקום. בדרך הצטרפו אלינו עוד 4 אנשי גיסטפו. ברחוב נראה יהודי זקן. יורק שאל אותו על מעשיו והיהודי ענה, כי גר בבית זה. יורק הוציא אקדח וירה בו בראשו. ארבעת אנשי הגיסטפו הוציאו אף הם אקדחים וקלעו בראשו של היהודי.

אסירים סוללים דרכים במיידונק (1943)

צריפים במיידונק (1944)

כעת אעבור לתאור מיידנק:

עשרות ואפילו מאות עצורים. בכל יום ראשון נתקיימו מה שנקראו ריצות. היינו חייבים לרוץ שעתיים בין הצריפים, ולכל מי שאבדה נעל עץ (לכל אחד נעל) נתלה. מי שנפל בעת הריצה נהרג. כל זה התנהל לפי פקודת פטריק ואנשיו. פטריק היה בלונדיני בהיר. גבהו כ-160 ס"מ. היה כבן 26. מפקד המחנה היה ס.ס. **האופטשטורמפירר טומן**. אותו ראיתי רק בעת הבקורת ובמקרים מיוחדים ליד הקרמטוריום.

ב-2 לנובמבר הצלחתי לברוח ממיידנק. הסתתרתי אצל איכרים עד סוף המלחמה. לאחר המלחמה שימשתי עד בבית משפט מיוחד לפושעי המלחמה בפולין, נגד גרמנים שביצעו פשעים בלובלין ובמיידנק.

ידוע לי כי בארגון העניינים במיידנק עסק ס.ס. **שטנדרטנפירר קוך**. משרדו היה בלובלין ברחוב **אוגרודובה**. בבניית המחנה הועסקו אותם השבויים היהודים שהזכרתי קודם לכן, שהיו ברח' ליפובה 7 למיידנק הובאו כ-3000 יהודי לובלין ומיידן טטרסקי. לשם הגיע לבסוף גם ורטהוף ביחד עם חבר עובדיו ובנוכחותם נתקיים המיון הראשון כדלהלן: -

בצד ימין הועמדו גברים ובצד שמאל נשים. ילדים וזקנים הועמדו באמצע. הנשים התנגדו לכך ולא רצו בשום אופן להפרד מילדיהן, אך הופרדו מהם בכוח ובמכות. אשה אחת בשם **רונגלבלום**, החזיקה את התינוק שלה ועל אף המכות שספגה לחצה את הילד אליה ולא עזבה אותו. איש ס.ס. לקח את הילד, והכה בראשו על הארץ. אח"כ החזיר לה את גווית הילד המגואל בדם באמרו: כעת, הא לך את ילדך!

מקרה אחר היה עם **יונה זילברשטיין**, כאשר לא נתנה לקחת את הילד הוציא ממנה איש ס.ס. את הילד בכוח, דרך ברגלו על הרגל האחת, תפס בידו את הרגל השניה וקרעו לשני חלקים, וכך החזירו לאמו. ורטהוף עמד בשקט והסתכל במחזה זה.

במיידנק היו 5 שדות. כך קראו להם. בשדה מס' 1 (פלד I) היו עצירים מיוחדים של ס.ס. שטורמפירר אחד שולחו הגברים לשדה מס' 2. הנשים נשלחו לשדה מס' 4, הזקנים והילדים נשאו בשדה מס' 5. ימים מספר לאחר מכן הופנו הזקנים והילדים לתאי הגזים. ראינו כי לפני שנכנסו פנימה נתנו לילדים סוכריה לכל אחד. על העטיפה של הסוכריות היתה כתובת של פירמה פולנית ודל.

אני הוצבתי לשדה מס' 2. שם נמסרתי ביחד עם אחרים ל**ס.ס. אוברשטורמפירר פטריק** אשר היה המפקד של שדה מס' 2. בשדה מס' 2 היו 20 בלוקים. בכל בלוק היו 600 עד ל-1000 איש. בכל יום חסלו בממוצע 200 איש באמצעות הלקאה, יריות ותליות. פעמיים בשבוע נתקיים מיון. אז נצטוו העצורים לעמוד במגרש המסדרים (אפל פלץ) ופטריק ביחד עם חבר עובדיו העביר את הסלקציה. לפי ראות עיני העביר חלק מהעומדים במסדר לתאי הגזים לשם השמדה. לאחר חיסולם מילאו את המכסה ע"י הבאת עצורים חדשים וחוזר חלילה.

הייתי במיידנק מ-9 לנובמבר 1942 עד ל-2 לנובמבר 1943. המספר שלי היה 2533 - במיידנק לא היו לאנשים מספרים קבועים. עצור קיבל מספר, ולאחר שהושמד ניתן אותו מספר לעצור אחר, כך שאותו מספר יכול היה להופיע אצל

עד אשר תיעצמנה העיניים לעולמים

אלה שנשרפו במשרפות – חלמו לשרוד רק עוד עשרים דקות אחרי מפלת היטלר, וזה ששרד את כל הזוועות – אינו יכול למצוא שלוה לא במציאות ולא בשנתו, עד אשר תיעצמנה העיניים לעולמים.

זכור לי שבשנת 1945 תלו את מפקד הקרמטוריום הופמן. את הגרדום בנו באותו מקום בו המית אנשים בגז. הוא היה תלוי במשך שלושה ימים ליד תאי הגזים, כשהוא לבוש במדי אס.אס. זה היה בשנת 1945. וכיום בשנת 1981 הכל מתנהל אחרת. עוד מעט קט ואלה ששרדו ילכו לעולמם, ואנשים ישכחו שהיו מחנות השמדה. אלה שנשרפו במשרפות חלמו לשרוד רק עוד עשרים דקות אחרי מפלת היטלר, וזה ששרד את כל הזוועות אינו יכול למצוא שלוה לא במציאות ולא בשנתו, עד אשר תיעצמנה העיניים לעולמים.

יום השואה 1981

הודפס בעיתון NOWINY I KURIER
תורגם מפולנית ע"י בתה יהודית מאיר

ראיתי בטלוויזיה תכנית על משפט תלייני מיינדק, ובזיכרוני עלתה תמונה של משפט דומה בו הייתי עדה. אני זוכרת שלמשפט זה הגיעה גרמניה צעירה עם בתה. היא לא שלחה אותה לבית הספר, כי רצתה שהילדה תשמע על הפשעים שביצעו הנאצים. מעט מדי מדווחים על משפטים אלה. כאשר הייתי במחנה העבודה מיינדק-טרסקי, כשלושה קילומטר ממחנה ההשמדה מיינדק, הוציאו את כולנו מהצריפים כבר בשעה ארבע לפנות בוקר, או מוקדם יותר. מובן שעשו סלקציה. זעקות הגברים, הנשים והילדים היו קשים מנשוא, אי אפשר לתאר זאת במילים. על מנת להחריש את הצעקות, השמיעו המרצחים הנאצים בקולי קולות מוזיקה קלסית דרך רמקולים. אלה ששרדו הבטיחו אחד לשני לספר זאת לעולם.

יהודית מאיר

סופו של מפקד הקרמטוריום הופמן

זאת! שאלתי מזועזעת. אבא חיך ואמר: "ילדתי, גם הוא שאל זאת. רציתי להראות לו לפני מותו, שלמרות הזוועות שעוללו לנו נשארתי בחיים, ולמרות שהנאצים ניסו בכל כוחם לגזול מאתנו את צלם האנוש, הם לא הצליחו בכך". אבא סיפר לי שגזר הדין בוצע על במה מאולתרת שנבנתה במיינדק. כאשר התליין ניגש אליו, בעט בו הופמן, בידי הקשורות הוריד את הכובע מראשו, זרק אותו לכיוון הקהל, צעק "הייל היטלר! יש לי אח בגמניה שינקום", הלביש את הלולאה על צווארו והפיל את עצמו מהכיסא שעמד עליו.

אבא שלי, פנחס זיסקינד ז"ל, היה אסיר במחנה ליפובה 7 בלובלין משנת 1940 ועד לבריחתו בסתיו 1943, והצטרפותו לפרטיזנים ביערות פרציב בפיקודו של סרן יחיאל. בשנת 1945 הוא שימש מתורגמן במשפטו של הופמן, מפקד הקרמטוריום במיינדק. גזר דינו של הופמן היה עונש מוות בתליה. אבא סיפר לי שביום ביצוע גזר הדין הוא נתן לפושע הנאצי את הכריך שאימא הכינה לו. הופמן אכל אותו בשלוה והנאה, ניגב את פיו ואמר תודה. "מדוע עשית

בתי-ספר יהודים שהיו בלובלין

בתי-ספר יסודיים

בתי-הספר היסודיים היו משני סוגים:

א. בתי-ספר עממיים פולנים לילדי יהודים. החינוך בהם היה חינם, והם התנהלו לפי תכנית הלימודים של משרד החינוך הפולני.
ביניהם:

בי"ס לבנים ברח' זמויסקה 21 - כינויו: "שבסובקה"
(= שומרי שבת)

בי"ס לבנות ברח' לוברטובסקה 18 בהנהלת גבי שטטמן.
בי"ס לבנות ברח' לוברטובסקה 24 בהנהלת גבי מנדלקרן.

ב. בנוסף להם נוסדו בתי-ספר יהודים פרטיים בעלי צביון ייחודי. הלימוד בהם היה כרוך בתשלום.
ביניהם:

"תרבות" - בי"ס ציוני בשפה העברית
"יבנה" - בי"ס לאומי-דתי של תנועת "המזרחי"
"בית יעקב" - בי"ס חרדי לבנות.
"תחכמוני" - בית אולפנה בהנהלת שמואל רוטשטיין

בתי-ספר תיכוניים

"הגימנסיה של שפאר" - הגימנסיה הראשונה בלובלין
"הגימנסיה ההומניסטית" - הגימנסיה החשובה בעיר
"גימנסיה קולטורה" - בהנהלת גלאסברג.

אל בית הספר. הדרך הפותח את ספר הילד "אלף"

בית-הספר "שבסובקה"

כשהיינו ילדים...

בית הספר לבין הבית שלי. הייתי מאושר להיות "נושא הכלים" שלו - לשאת את תיק הספרים שלו כשאני מתלווה אליו בדרכו...

המורים היו יהודים. צבי פראקטר היה מורה טוב ואהוב. בשנים מאוחרות יותר כיהן הוא בתפקיד מנהל בית הספר. המורה פנחס הוכגמיין לימד חשבון ופולנית. שפייר היה מורה לדת ישראל.

המורה הדסה שורץ לימדה זמרה ומוזיקה. צרפתית לימדה אותנו המורה היפה קלרה טמקין, וכולנו קצת אהבנו אותה בסתר לבנו.

היו גם שתי מורות פולניות: קוחנסקה וסמרצ'נסקה. אל המורים התייחסנו בכבוד וביראה. ומדוע ביראה?

באותן שנים עדיין היו נקטו חלק מהמורים בעונשים פיזיים. העונש המקובל ביותר היה מכות בסרגל על אצבעות הידיים. "פטנט" זה היה אהוב במיוחד על מחנך הכיתה המורה קאי. המורה היהודי קאי הזדהה לגמרי עם הפולנים. היה מגדף אותנו בפולנית "פארשיבע זידי", ומכה את אצבעותינו בסרגל, כשאנו סופרים את המכות בקול רם...

תלמיד שהעז לבוא לכיתה לא מסופר - המורה קאי גילח פס אחד ארוך בשערו מהמצח עד העורף. אחרי זה התלמיד כבר רץ אל המספרה להשלים את התספורת.

הוא שרד את המלחמה.

עלה לישראל.

ערירי.

היה נודד בין בתי תלמידי, נושא מונולוגים ארוכים בפולנית משובחת, מעשן, שותה תה ומוכר לתלמידי לשעבר פוליסות ביטוח.

ראיינו את דוד שטוקפיש: נטע ושמוליק אבידור

ממרכז העיר העתיקה יורד דרומה רחוב רחב ונאה - רח' זמויסקה. בית מספר 21 אינו שונה בחזותו משאר בתי המגורים ברחוב. דרך שער מקומר נכנסים לחצר. בקצה החצר, בבית הנמוך ממול, היה בית-ספר עממי לבנים מספר 28. לא היה מבנה ייעודי מיוחד לבית הספר. חדרים שנשכרו בבית מגורים רגיל הפכו להיות לחדרי כיתות עם לוח וגיר. בשאר הדירות בבית הגדול המשיכו להתגורר דיירים שהשלימו עם נוכחות התלמידים, עם צלצולי הפעמון להפסקה ועם משחקי הכדור בחצר. מכיוון שהיה זה בית ספר לילדים יהודים, לא למדו בו בשבתות ומכאן כינויו "שבסובקה". זה היה ההבדל בינו לבין בתי הספר העממיים הפולנים שבהם יום ראשון היה היום החופשי מלימודים. הבדל נוסף: בשיעורי הדת למדו תנ"ך ולא את הקטכזים הקתולי. בכל שאר הנושאים צריך היה בית הספר לענות על כל דרישות משרד החינוך הפולני.

בפולין היה חוק חינוך חובה חינם. החוק חל על כל ילדי המדינה, גם על היהודים. קנס הוטל על הורים אשר לא שלחו את ילדיהם לבית הספר. שפת הלימוד הייתה פולנית, תכנית הלימודים הוכתבה ע"י משרד החינוך הפולני, ומבנה בית הספר עמד תחת פיקוח.

בבית הספר מספר 28 התלמידים כולם היו יהודים. הגענו לבית הספר מכל קצות העיר. בין חבריי לכיתה היו מתתיהו הורן, יהודה זייטומירסקי, יהושע דמבין, יחיאל הרשנהורן, ריימן, קנטור. היינו ידידי ילדות. בגיל ההתבגרות הצטרפנו לתנועות נוער שונות - בית"ר, השומר הצעיר, הנוער הציוני, צעירי בורוכוב, בונד, המזרחי - והתלהטו בינינו עימותים פוליטיים סוערים...

מנהל בית הספר היה ישראל אלוור - יהודי גליצאי מתבולל. הוא היה פדגוג נאור, שלא דגל בעונשי גוף, אלא בשיחות חינוכיות עם תלמידיו. ביתו היה בין

בקצה החצר הפנימית ניצב בית קטן
זהו בית-הספר לילדי יהודים - "שבטובקה"

הכניסה לבית-הספר ברחוב זמויסקה 21

יצחק כרמי

הגימנסיה ההומניסטית

דגל הגימנסיה היה כחול ועליו מצויירים זאב עם כבש

קוחנסקה וגבי אולגה סמרצ'וק. מר פראקטר נהג להרביץ לתלמידים בסרגל על כף היד. גם אני הוכיתי על-ידו פעם אחת. אני זוכר זאת עד היום, כי לא הייתי אשם והעונש לא היה מוצדק.

אני זוכר את המורות, כי שתיהן היו פולניות נוצריות, היחידות בכל צוות המורים.

כשסיימתי שבע שנות לימוד בבית הספר מספר 28, השתנה מבנה מערכת החינוך בפולין. עד אז החוק חייב שבע שנות לימוד בבית ספר יסודי, ומי שרצה בכך המשיך ללמוד ארבע שנים בבית ספר תיכון. בעקבות הרפורמה נמשכו הלימודים שש שנים בבית ספר יסודי, ארבע שנים בתיכון ושנתיים בליציאום.

עקב הרפורמה הזאת מצאתי את עצמי בכיתה הראשונה בגימנסיה, לומד עם תלמידים אשר סיימו שש שנות לימוד בלבד.

הגימנסיה ההומניסטית עמדה בסמוך לגימנסיה "קולטורה" שבהנהלת מר גלסברג. היא הייתה בנויה על מגרש גדול יחסית, ובו שיחקנו כדורסל וכדורעף. הבניין עצמו היה קטן, ואי אפשר היה לאכלס בו את כולנו. לכן התקיימו הלימודים במספר מקומות קרובים לבית-הספר. מנהל הגימנסיה היה מר פסטרנק, דמות מוכרת ומכובדת בלובלין. לפעמים היינו רואים אותו מטייל עם אשתו ועם כלב בולדוג ענקי.

רמת הלימודים הייתה גבוהה. שפת ההוראה הייתה פולנית, אך בנוסף למקצועות הרגילים למדנו גם שפה וספרות עברית ותולדות עם ישראל. עם סיום לימודי בגימנסיה יכולתי לדבר עברית. הרוח הכללית ששררה בבית הספר הייתה ציונית.

בשנה הרביעית בגימנסיה נוסף ללימודים מקצוע

מסלול הלימודים בגימנסיה ההומניסטית החל בשלוש כיתות מכינות ונמשך בחמש כיתות גימנסיה. מסלול הלימודים שלי בגימנסיה לא היה רציף. לאחר שלוש שנות לימוד בכיתות המכינות של הגימנסיה שברחי' ניאצלה 10 (Niecala), העבירו אותי הוריי לבית-הספר העממי מספר 28 ברחוב זמויסקה. איני יודע מה הייתה סיבת ההעברה. ייתכן שהסיבה הייתה כלכלית. שכר הלימוד בגימנסיה ההומניסטית היה גבוה בהשוואה ללימוד חינוך חניס בבתי-הספר העממיים הממלכתיים, אשר פעלו במסגרת חוק חינוך חובה.

אף שבית-ספר מספר 28 היה בית-ספר ממלכתי, כל תלמידיו היו יהודים. ייתכן מאד שהסיבה לכך הייתה מדיניות ההפרדה בין התלמידים היהודים לבין התלמידים הפולנים. בבית-הספר למדתי באותה הכיתה עם מר שריפט ז"ל, לימים יושב הראש לשעבר של ארגון יוצאי לובלין. שריפט הצטיין בכשרונו לציור ולגרפיקה.

באשר למורים, זכורים לי מורה אחד ושתי מורות: המורה והמנהל מר פראקטר, והמורות גבי

תלמיד תיכון בלובלין

שם "סטטיץ", והן היו קשות במיוחד.
יש לי שני זיכרונות מהמבחנים האלה - הראשון נעים
מאד, אך השני קשה מאד.

הזיכרון הנעים כרוך בתשובתי לשאלת המפקח הפולני
בנושא נדודי העמים. הדעה המקובלת בין
ההיסטוריונים הייתה, שהנוודים הכובשים כיוונו את
התקפתם לעבר העמים שתרבותם הייתה ברמה
גבוהה יותר מאשר רמתם שלהם. לאחר הכיבוש היו
הנוודים קולטים את תרבותם של הנכבשים. שאלת
המפקח הייתה: "למה גייגיס חאן פנה בכיבושיו
מערבה ולא מזרחה, למרות העובדה שבמזרח שכנה
סין, בעלת רמת התרבות הגבוהה?" תשובתי הייתה
מיידית: "גייגיס חאן לא פנה מזרחה כי סין הייתה
מוגנת על-ידי החומה, ואילו צבאות גייגיס חאן היו
מורכבים מרוכבי סוסים". "תשובה מצוינת", אמר לי
המפקח והושיט לי יד.

הזיכרון הלא נעים קשור בשגיאה שלי בחיבור בנושא
מסוים במבחן בשפה הפולנית. השגיאה הייתה
טיפשית. קשה לי להסביר אותה לאנשים אשר לא
מדברים פולנית. בעברית דומה השגיאה לכתובת "מ"
רגילה במקום "מ" סופית. בגלל שגיאה זאת פסלו
אותי, ולא יכולתי לעבור לליצאום. הפסילה שלי גררה
מחאה נמרצת מצד צוות המורים, וזאת כי הייתי אחד

יצחק נרתי, פעיל מוסד לעליה

עם ראש המוסד לעליה באירופה, ברגינסקי. ורשה. 1947.

"הכנה צבאית". את ההכנה ניהל סגן (פורוצ'ניק) פרץ.
איני יודע איך הצליח יהודי להגיע לדרגת קצין בצבא
הפולני של לפני שנת 1939. לדרגת קצונה (במילואים)
היו מגיעים רק רופאים. השתתפתי באימונים,
מטווחים ומצעדים בימי חג לאומיים. הרובים
העתיקים משנת 1895 גרמו לרתע קשה בשעת הירי
ולמכה בכתף. אני זוכר שאמי תפרה לי כרית כדי
להפחית את עוצמת המכה.

בסיום לימודי בכיתה הרביעית, לקראת הכניסה
לכיתה הראשונה של הליצאום, היה על התלמידים
לעבור מבחנים לקבלת תעודה שנקראה "בגרות
קטנה". בתי-הספר התיכוניים הממלכתיים היו
פטורים מחובת המבחנים האלה, אבל לגימנסיה
פרטית לא היו זכויות מלאות, ובבחינות הבגרות דרשו
השלטונות נוכחות של מפקח מטעם משרד החינוך.
הבחינות התקיימו בבית-הספר התיכון הממלכתי על-

קצין צה"ל

גלדמן, לנגפוס וזקרויצ'יק (מרק דקר ז"ל). והבנות - הלה הופמן, הנקה שפירא, ואחרות שאת שמותיהן שכחתי.

מכל אלה נשאר בחיים רק אברהם גלדמן המתגורר בסך-פרנציסקו. טלפונית, לפי בקשתי, הוא הוסיף מספר שמות של מורים:

שפה רומית - ד"ר גסטל וד"ר שיפר; מתמטיקה - ד"ר מנדלקרן; היסטוריה כללית והיסטוריה של העם היהודי - נחמן בלומנטל, בלה מנדלסברג, נחמן קורן, גב' מנדלקרן, ד"ר שילדנקראוט; פולוניסטיקה - גב' בלומנטל. היו עוד הרבה מורים אחרים שאת שמותיהם שכחתי.

בזאת אני מסיים את כתיבת זיכרונותיי מימי הנעורים. חבל שהמלחמה האכזרית הטילה עליהם צל כבד. ובכל זאת, היכולת לזכור מאפשרת לנו להנציח את פרקי חיינו. אלמלא זאת, הם היו מתפוררים כחול.

מדוברי הפולנית הטובים בכיתה. הטעות נבעה אך ורק מחוסר ריכוז או מהמהירות הטבעית שלי - לפעמים אני כותב מהר יותר מאשר אני חושב. בסופו של דבר נבחנתי שוב, ועברתי את הבחינה בציון גבוה. כך עברתי לכיתה הראשונה של הליצאום. לימודי בכיתה זו הסתיימו בשנת 1939, ומייד נשלחתי למחנה האימונים של "ההכנה הצבאית". מהמחנה חזרתי כחודש לפני פרוץ המלחמה.

במבט לאחור עוברים לפניי, כמו בקליידוסקופ, דמויות מוכרות של חברים וחברות לכיתה, מורים ומורות, ואפילו דמותו של השרת נויהאוז שנהרג כאשר הופצץ בנין הגימנסיה ונהרס בספטמבר 1939. אני רואה אותם באופן ברור, אף ששכחתי את שמות המשפחה של אחדים מהם. כנראה שזיכרון ויזואלי חזק יותר מאשר זיכרון מחשבתי.

כעת, עם כתיבת הזיכרונות מופיעות לפניי דמויות חבריי: הוניגמן, מקוב, גרטנקראוט, הברשטדט,

עם הנכד ועם מאיר ניצן - ראש העיר ראשל"צ
ליד גלעד על הבונקר של אנילביץ בוורשה

נטע זייטומירסקי-אבידר

בית-הספר "תרבות"

בית-הספר "תרבות" הכשיר את תלמידיו לקראת החיים בארץ-ישראל.
בית-הספר "תרבות" עצמו היה פיסת ארץ-ישראל בתוך הגולה.

הלימודים הייתה עברית. שיטות החינוך היו מתקדמות.

כל אלה יצרו פיסה של ארץ-ישראל בגולה. בבתי הספר של "תרבות" הייתה אווירה ארצישראלית על אדמת ניכר.

בתי הספר הללו הפכו בכל מקום למרכז של פעילות תרבותית, עברית וציונית, גם לאחר שעות הלימודים. היו בהם ספריות והתקיימו שיעורי ערב למבוגרים, כמו גם הרצאות בנושאים עבריים וציוניים.

רשת החינוך "תרבות" כללה גני-ילדים, בתי-ספר יסודיים ובתי-ספר תיכוניים (גימנסיות).

בלובלין היה רק בית-ספר יסודי של "תרבות", וגם הוא נאבק קשה על קיומו. לא היה לו מבנה קבוע, והוא נדד ממעון למעון בדירות שכורות. פקידי משרד החינוך הפולני יכלו להקשות על בתי הספר במתן הרשיון השנתי, אם החליטו שמשכנו של המוסד החינוכי אינו עומד בתנאים שנקבעו. דירת בית הספר "תרבות" שברחוב ניאצלה 6 נפסלה, אבל הייתה כשרה לשימוש של בית-ספר פולני ממשלתי לחינוך מיוחד.

בפני בית הספר עמדו גם קשיים מהותיים. בית הספר העברי הציוני צריך היה לפלס את דרכו החינוכית בין החרדים של "אגודת ישראל" מצד אחד לבין תנועת ה"בונד" מצד שני.

בנוסף לכך, היה זה בית-ספר פרטי שהתקיים משכר-לימוד (אם כי שכר-לימוד מדורג). הורים רבים העדיפו לשלוח את ילדיהם לבתי הספר הממשלתיים שהלימוד בהם היה בחינם.

כבר מראשית דרכה של תנועת התחייה העברית עלה הרעיון של חינוך בעברית. בהדרגה הלכה והתגבשה הדרישה כי הלשון העברית תשמש לא רק כמקצוע לימוד, אלא תהיה בעצמה לשון ההוראה של כל מקצועות הלימודים בבית הספר.

בשנת 1917 נוסדה במוסקבה ההסתדרות החינוכית "תרבות". התבססותו של המשטר הקומוניסטי ברוסיה שיתקה את התרבות העברית שם, והמרכז עבר לפולין.

עם תום מלחמת העולם הראשונה התקיימה בוורסאי ועידת שלום. על בסיס החלטות הוועידה קמה פולין לתחייה. חוזה השלום אושר ע"י הסיים הפולני. בחוזה זה היה סעיף להגנת המיעוטים, אשר אפשר את קיומם של בתי הספר העבריים.

הגימנסיה העברית הראשונה נוסדה בוילנה. לבתי הספר הראשונים של "תרבות" היה צביון מקומי. בראשית שנות השלושים הם קיבלו בהדרגה צביון אחיד. בשנים הללו התגברה באירופה הריאקציה המדינית, והתערער מצבם הכלכלי של יהודי פולין. ליהודים התברר כי אין "תכלית" לחייהם בגולה, וה"תכלית" הטובה ביותר לדור הצעיר היא עתיד בארץ-ישראל.

בתי הספר של "תרבות" היוו את המכשיר החינוכי של תנועת התחייה הלאומית בגולה. מטרת רשת החינוך הייתה מימוש חזון ההגשמה הציונית. בצד לימודי היסטוריה, גיאוגרפיה ותרבות פולנית, למדו התלמידים שפה וספרות עברית, היסטוריה וגיאוגרפיה של ארץ-ישראל. מובן שלמדו תנ"ך. למדו גם חשבון, ציור, מלאכה, זמרה והתעמלות. שפת

וכללית והכשרה פדגוגית. תכלית חייהם הייתה החינוך העברי השלם. ואלה שמות כמה מהמורים: את הלימודים במקצועות העבריים לימדו ד"ר גוטסדינר, ישראל שליטא, חיה קושלאן ומלכה עפרון. את הלימודים במקצועות הפולנים לימדו המורות מניה קורן וגבי גולדרינג. חשוב לציין את חברי ועד בית הספר בראשות ר' דוד דודזון. חברי הוועד עבדו בהתנדבות לגיוס תרומות, למשיכת תלמידים לבית הספר ולעזרה ככל שندرש.

ביבליוגרפיה:

ישראל שליטא, בית הספר "תרבות", בתוך: לובלין - אנציקלופדיה של גלויות, עמ' 555-562.
נח פניאל, פרקים בתולדות החינוך העברי, עמ' 103-150.
מנחם גרטר, הגימנסיה "תרבות" ברובנה.
סבינה לוי, פרקים בתולדות החינוך היהודי בפולין, תל-אביב 1997.

ובכל זאת התבסס בית הספר בעיר, והיווה אבן שואבת לתלמידים רבים. פעילותו התרבותית חרגה מגבולות מערכת השעות הרשמית. מר ישראל שליטא, מנהל בית הספר (הוא החליף את המנהל הראשון, ד"ר גוטסדינר), הכיר בחשיבות החינוכית והחברתית של המסיבות. התלמידים הכינו מסיבות לקראת חגי ישראל. במסיבות הופיעה מקהלת ילדים והועלתה הצגה פומבית. המסיבות התקיימו באולם התיאטרון העירוני ומשכו אליהן קהל רב. בית הספר קיים שיעורי ערב לעברית, לתנ"ך, להיסטוריה ולידיעת הארץ. לשיעורים אלה היה ביקוש רב.

מורי בית-הספר לימדו מחוץ לשעות הלימודים בחוגים שארגנו הסתדרויות הנוער הציוניות. המורים היו צעירים אידיאליסטים, בעלי השכלה עברית

חיה וישראל שליט"א - מחנכים של פעם

אולם, לאחר זמן הכירה בסמינר את ישראל, שלמד שנה לפנייה, והעדיפה אותו. בסמינר היו להם מורים נפלאים, מיכאל הנדל (אבא של נחמה), וד"ר צווייגל. למדה שם חבורה נאה שכללה את יעקב שריד (לימים מנכ"ל משרד החינוך, ואבא של), יהושע רבינוביץ (לימים ראש עיריית תל אביב, ושר האוצר), עמינדב ישראלי (לימים מנהל בית הספר בעמק הירדן), אלוני (לימים מפקח) ואחרים. ראש החבורה היה סטודנט לרפואה, משה סנה (לימים מפקד ההגנה, ואבא של): הוא לימד את הסמינריסטים להתגונן מהטרדות ה"שקוצים", ודאג שכל סמינריסט הכין אלה, נשא אותה בתיק הספרים, והשתמש בה בעת הצורך.

לאחר גילגולים, הגיעו חיה וישראל יחד ללובלין בשנת 1932, כדי ללמד בבית הספר העברי "תרבות", וישראל נעשה מנהל. גם אלפון לימוד עברית כתבו שם, עם מורם לשעבר ד"ר חיים צווייגל. בלובלין התחתנו חיה וישראל במז"ט אצל הרב, בשנת 1933 (ראה תמונה, בחוברת זו).

בשנת 1936, הצליחו לקבל אישור ("סרטיפיקט") כמורים נדרשים, הם נפרדו לשלום מאימהותיהם, שידעו שלעולם לא ישובו לראותן. הם עלו לפלסטינה-א"י, כמורים המיועדים ללמד בבית הספר בראשון לציון, ושכרו חדר בדירת הסופר לוין קיפניס. באותה תקופה עלו לארץ גם כל החבורה מוילנה, ומוריהם, הנדל וד"ר צווייגל, איתם שמרו על קשרים במשך עשרות שנים.

בבואם לארץ פרצו המאורעות, ולא נתקיימו לימודים כמה חודשים. לישראל בוטל התקן להוראת מקצועות הומניים, לכן למד בקורסים למורים למלאכה ולחקלאות, ובשנתיים הראשונות, לימד בארץ מקצועות אלה. ישראל היה בועדת התרבות של ראשון לציון, יחד עם הביל"ויי מנשה מאירוביץ', דב חביב לובמן, והגברות ויגודצקי וויינברג. בשנת 1937, נולד לחיה וישראל בכורם זמיר. לפרנסתם נתנו בני הזוג שיעורים פרטיים, וחיה גם הדריכה ב"נוער העובד", כשהיא מביאה עמה לכל פעולה את זמיר הפעוט. בנוסף לאלה, למדה חיה בחוגי הצעירים של תיאטרון "הבימה", בהדרכת יהושע ברטנוב וחנה רובינא. בשנת 1943, נולדו לחיה וישראל

ישראל (1906-1982) נולד בדומברוביצה, מחוז סרנה, אוקראינה, במשפחה ברוכת ילדים (11+בן-דוד מאומץ) של החזן ר' פנחס שליט"א (מצאצאי ר' פנחס שפירא, "פנחס מקוריץ"), ששורשיו הגיעו עד רש"י ועד דוד המלך). כדי לפרנס את המשפחה, הקים ר' פנחס "חדר", ובנוסף היה מכין, בסיוע ילדיו, יין מפירות יער, אותו זיקק לקוניאק, ומכר. ישראל גילה חוש מוסיקלי, וניחן בשמיעה אבסולוטית, ובגיל 6 כבר שר בקול סופרן כסולן במקהלה של אביו. במלחמת העולם הראשונה, חלה ישראל מתת-זונה בדלקות קשות בריאות ובאוזניים, אותן ריפא במסירות וטרינר ("גינטלמן אמיתי") של הסוסים ביחידת צבא גרמני... לאחר זאת חלה אביו בדלקת גרון, ומת, וכל פרנסת המשפחה הוטלה על האם, כאשר ישראל ואחיו הבכור מסייעים בשיעורים פרטיים. לאחר לימודיו התיכוניים, נסע בשנת 1924 ללמוד בסמינר למורים בוילנה, שם פרנס עצמו, ועוד שלח כסף למשפחה. בנוסף לכך נתקבל, ולמד גם מוסיקולוגיה וניצוח באקדמיה הפולנית למוסיקה. בעבודת המסטר חקר ישראל את המזמורים הנוצריים, לשם כך נהג להכנס לכנסיות, לשבת בשורה האחרונה, ולרשום בזריזות את התווים תוך כדי המיסה. בשלבו בקיאות בתנ"ך ובמוסיקה, גילה שמוטיבים מטעמי המקרא מצאו דרכם למוסיקה הדתית הנוצרית. לימים נודע לישראל, שכ-40 שנים אחרי זה, חקר את אותו נושא בדיוק סטודנט באוניברסיטת ניו יורק, שלא ידע על תוצאותיו, קיבל אותן תוצאות, והוכתר על מחקרו בתואר דוקטור...

חיה (1907-1995) נולדה במיכלישקי, ליטא, כבת הצעירה במשפחת ר' **יצחק קושלן**, בה כבר היו שני אחים ושתי אחיות. ר' יצחק היה מלמד, וניסה מזלו בניו יורק, אך לבסוף חזר לעיירה. את המשפחה פרנסה אימה אסתר, שהייתה לה מאפיה, שאצלה באו אנשים להכין ולאפות את הלחם שלהם, ולפני פסח, את המצות. חיה נודעה מילדות בכשרון משחק וקריאה אמנותית. היא נשלחה לוילנה ללמוד בבית הספר התיכון, ולאחר זאת בסמינר למורים. שם חיזר אחריה הסטודנט עזריאל קרליבך (לימים העיתונאי הידוע),

הסתכל על חצר המעצר, וראה את השומר ישראל משחק עם העצירים, כשרובהו מונח בצד: "מי זה שומר עליהם? שאל בן גוריון, "המילואימניק הזה"... ענו לו. "שלחו אותו הביתה!" פסק בן גוריון, ובכך תמה הקריירה הצבאית של ישראל...

בתל יוסף נולדה בשנת 1949 הבת הצעירה רחל (שלימים חקרה ושיחזרה את תולדות המשפחה של חיה). חיה פיתחה את ההצגות בחגים, וביניהם, והגדילה את היקפן, וכל המשפחה החלה משתתפת: ישראל איפר את השחקנים, הילד זמיר ליווה את ההצגה בפסנתר, דוד הקטן היה בצוות השחקנים, וצייר תפאורות (!) צלילה רקדה, וכל וילון או פיסת בד שהיו בבית, הפכו לאלתר לבגדי משחק. ישראל כתב באותו זמן אנציקלופדיה למוסיקה, כאשר חומר על הקומפוזיטורים שחיו באותו זמן, השיג מהם

תאומים: דוד וצלילה, ואז גם הקיץ הקץ על קריירת המשחק של חיה. ישראל היה חבר פעיל בהגנה, הוא ניסה גם להתגייס לצבא הבריטי, אולם נדחה כי צילום הרנטגן הראה כתם גדול שהיה בריאתו, זכר לאותה דלקת קשה בילדותו.

בשנת 1945 הכירו את חיים שפרוני, מנהל בית הספר של עין חרוד-תל יוסף, שהשפיע עליהם לעבור לעין חרוד. שם לימדו כמורים שכירים בבית הספר, כאשר חיה גם ביימה והפיקה הצגות ברמה מקצועית עם תלמידים ומבוגרים. לאחר שנתיים נתבקשו חיה וישראל לעבור לתל יוסף כדי לאזן את מספר המורים. במלחמת השחרור לא קיבלו את ישראל לצה"ל. מאותה סיבה, שנדחה מהצבא הבריטי. לבסוף קיבלוהו כמתנדב מילואים, והציבו אותו לשמור על עצירי האצ"ל, עימם התיידד מייד. לאחר שבועיים, ביקר בן גוריון במחנה,

כיתה בבית-ספר "תרבות" בלובלין

במרכז השורה השנייה מלמעלה - חיה קושלאן. שני מימין באותה שורה - ישראל שליט"א
מי מכיר מישהו מהתלמידים? מי יודע מיהם המורים?
אנא, כתבו אלינו. אנחנו רוצים לדעת

התקווה, וזכה בו להצלחה גדולה. כשנעשה מפקח, יצא לו שם של מחמיר, כי מיעט לדבר. הוא ניסה לשפר את מערכת החינוך, ולא מעט התנגש עם הממונים עליו. הוא היה נוהג לומר, שהצלחת תלמידים אינה בגלל המערכת, אלא למרות המערכת... בהיותו מפקח השלים השכלה אקדמית בחינוך, והיה תלמיד מצטיין. הוא היה מפקח עד שיצא לגימלאות. חיה היתה מנהלת שנים רבות. היא קלטה לבית ספרה מורות שעזבו את עין חרוד, ויחד אתן המשיכה את מסורת החגים, התרבות, ואפילו הריקודים, כפי שקיימו בקיבוץ. חיה יצאה לגימלאות בשיא כושרה כמנהלת, ולמדה ספרות ותיאטרון באוניברסיטה. היא נהגה לדקלם למרצים ולסטודנטים קטעים שלמים מיצירות פושקין ואחרים, ברוסית, כפי שזכרה מנעוריה.

בשנת 1982, הוזמנו חיה וישראל כאורחי כבוד לחגיגות ה-100 של ראשון לציון. שם מרוב התרגשות, ובנוכחות בני המשפחה, לקה ישראל בהתקף לב, ברחבת החנייה, ונפטר. כך נשלם המעגל בו חזר ישראל לראשון לציון שכה אהב.

חיה עברה לבית אבות, שם היתה פעילה באירגון חיי התרבות, הירצתה, והופיעה בבתי אבות. בשנת 1995 היו צריכים שחקנית, לתפקיד סבתא לסרט ישראלי. הבמאי שמע אותה ברדיו כשקראה שיר שכתבה ליום העצמאות, בתוכנית של אהוד מנור (חבר ללימודים באוניברסיטה), וצרף אותה לצוות המקצועי. כך התגשם חלומה להיות שחקנית, והופיעה בסרט בתפקיד מרגש. באותו זמן כבר קיננה בה מחלת הסרטן, עם גרורות במוח, ובתוך זמן קצר לאחר הסרט, איבדה את כושר התנועה, ונפטרה. כך הלכו לעולמם מחנכים של פעם, אוהבי אנשים והארץ, ומסורים למשפחתם, חלק מדור צנוע, שהנחיל ערכים ותרבות. זוכרים אותם באהבה רבה, תלמידיהם הרבים. אנחנו מספרים לצאצאיו על החיים עם חיה וישראל, ומנחילים להם אוצר מילים משפחתי, שעובר מדור לדור.

הבנות, הבנים, הנכדות, הנכדים, הנינות והנינים, וכל בני ובנות הזוג.

שליטאים בלולבין

חיה וישראל שליטא ביום חתונתם בשנת 1935

ממש, בהתכתבות באנגלית. הוא כתב גם ספר על מוסיקה יהודית. על ספריו אלה זכה לאחר שנים בפרס אנגל. בהרצאות במוסיקולוגיה שניתנו ברדיו, ניכרות היו "טביעות אצבעותיו" של ישראל, במשך שנים רבות. למרות תרומתם העצומה לחיי התרבות, היה בקיבוץ מסע הסתה ממש כנגד המורים השכירים, עד שנמאס לחיה, והיא הודיעה לישראל שאינה מוכנה להישאר בקיבוץ. לחיה הציע יעקב שריד (מנכ"ל משרד החינוך, וחבר מהסמינר), לפתוח בית ספר חדש ברמת הטייסים בתל אביב, ולנהל אותו, בחדרים שנבנו כמחסנים של הצרכניה... לאחר זאת בנו לה בית ספר גדול, אותו הפכה לפאר השכונה. ראש העיר רבינוביץ' (חבר מהסמינר) וראשי עיר אחרים עזרו לפתח אותו, ובאו לבקר.

לישראל הציע יעקב שריד להיות מפקח. ישראל רק הציג "תנאיי" אחד: ללמד שנה בבית-ספר קשה ביותר לפני שיתחיל בפיקוח, וכך נשלח לבית-ספר כזה בשכונת

ס פ ר ה י ל ד

אלף

לשנת הלימודים הראשונה

המחברים: ד"ר חיים צוויגל, חיה קושלאן, ישראל שליטא

הצייר: ב. מכתם

נדפס בוורשה בשנת 1934

"בוקר טוב" מעירות את הילד קרני השמש הראשונות,
וב"לילה טוב" משכיבה אותו אימא לישון.
חגי ישראל מוצגים בספר, כמו גם החג הפולני הלאומי,
הדגל האדום-לבן ותמונת נשיא פולין.
ל"ג בעומר משמש עילה לנפנוף בדגל כחול-לבן.
ארץ-ישראל היא משאת נפש.

בביתו של פרופ' זמיר שליטא נמצא עותק נדיר של
האלפון, הספר שלפיו למדו ילדי לובלין בבית הספר
העברי "תרבות". הספר שובה-לב, תמים, אופטימי.
ואלה חלק מהנושאים המופיעים בספר: הבית והחצר,
חיות הבית, בית הספר, בעלי מלאכה, יום ולילה ועונות
השנה. קיימת מחזוריות קבועה המשרה ביטחון.

עבודה ומלאכה כערך חינוכי

בלובלין בשלג וכפור
חוגגים הילדים את פריחת האביב בארץ ישראל

חינוך ציוני
אנו עולים ארצה בשירה ובזמרה

מחר היום השלישי למאי - חג גדול לפולנים

"איה השה?"
מעשיה שהיתה באמת...

זה מול זה

ספר הילד מול הכרסות של מיידנק

במחסני מיידנק נמצאו חפצי ילדים. החפצים נרשמו וקוטלגו ברשימת מלאי

אימא מוזגת להם חלב בבוקר.
סבתא סורגת להם גרביים ומספרת להם סיפור.
סיפור מספרת גם הילדה לבובותיה.
מבובתה האהובה לא נפרדה הילדה גם במיידנק.
הבובה המקוטלגת היא עדה אילמת לעצם קיומה של
ילדה, ילדה אשר פעם נצמדה אליה.

בכניסה לכיתה תלו הילדים את מעליהם.
איך הגיע אחר-כך מעילו הקטן של הילד אל התצוגה
במיידנק?
ומה קרה לילד שלבש אותו?
הסנדלר תופר נעליים לילדים.
את הנעליים - ללא ילדים - מצאו אחר-כך במיידנק.
בספר הילד "אלף" ישנים ילדים במיטותיהם.

כרטיס של מעיל-ילדים מתוך קטלוג של חפצי ילדים שנמצאו במיידנק

כרטיס של נעל-ילדים מתוך קטלוג של חפצי ילדים שנמצאו במיידנק

כרטיס של בובה מתוך קטלוג של חפצי ילדים שנמצאו במיידנק

תערוכת "האלפון"

ילדים במחנה מיידנק

www.tnn.lublin.pl/elementarz/

ב-19 במאי 2003 נפתחה בצריף מספר 53 שבמוזיאון מיידנק תערוכת קבע ושמה "האלפון".
התערוכה עוסקת בחיי הילדים במחנה מיידנק.

המימון לתערוכה הגיע משלושה מקורות:
(א) European Commission של השוק האירופי המשותף
(ב) Teatr NN" Centre - "Brama Grodzka
(ג) Majdanek State Museum

לפתיחת התערוכה נדרש שיתוף פעולה בין מוזיאון מיידנק לבין "Teatr NN" ולאנשי חינוך ואמנים. לתערוכה צורף קטלוג בצורת עיתון שהודפס באלף עותקים, ודברים מתוכו מובאים כאן. בראש הפרוייקט עמד מנהל "Teatr NN" - Tomasz Pietrasiewicz.

רקע היסטורי

מחנה הריכוז מיידנק

ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה היא גם ההיסטוריה של חיי ילדים שהופרדו מהוריהם, נלקחו לעבודת כפייה ועונו למוות במחנות ריכוז. אחד מהמחנות האלה היה מחנה מיידנק. הילדים שנכלאו במיידנק עם הוריהם היוו חלק גדול מאוכלוסיית המחנה. לרוב הם "זכו" לאותו יחס שזכו לו האסירים המבוגרים.

מחנה מיידנק הוקם על-ידי הנאצים 5 ק"מ מזרחית ללובלין. בין אביב 1941 לקיץ 1944 גורשו למחנה מיידנק כ-300 אלף איש.

ליהודים היה מיידנק מחנה ריכוז ומחנה השמדה. לפולנים, לביילורוסים ולבני שאר האומות היה מיידנק מחנה עבודה ומחנה מעבר זמני.

הילדים היהודים

מבוגרים. לא היו במחנה בגדים מפוספסים לילדים. לילדים היהודים לא ניתנו מספרי אסיר. היחס כלפיהם היה אכזרי כמו היחס כלפי המבוגרים. היה עליהם להתייצב למסדרים, וכל העת הם הוכו, עונו והורעבו.

הילדים הפולנים והביילורוסים

משטחי ברית המועצות הכבושים הובאו למיידנק גברים, נשים וילדים. הגרמנים שבו אותם כחלק מצעדי ענישה. כפריים מאזור זמושץ' וילדיהם גורשו למיידנק כחלק מתוכנית התיישבות גרמנית באזור זמושץ'. אין רשומות נפרדות לילדים במיידנק. את הילדים הפולנים והילדים הביילורוסים רשמו עם אימותיהם. לילדים הפולנים הייתה מיידנק תחנה זמנית - הם נלקחו לעבודת כפייה בגרמניה או שוחררו. חלק מהילדים הפולנים והביילורוסים הוכרו כ"בעלי ערך מבחינת הגזע", ואמורים היו "להיות מגורמנים" לאחר הוצאתם ממייידנק. הילדים במחנה סבלו מאותה אכזריות שממנה סבלו המבוגרים. היה עליהם להתייצב למסדרים, הם הוכו והורעבו. הם מתו במחנה עקב תנאי מחיה פרימיטיביים, רעב ומחלות.

הקבוצה הראשונה של קרבנות יהודים, שבתוכה היו גם ילדים, נשלחה למיידנק ב-20 באפריל 1942 מגטו מיידן-טטרסקי הקרוב. באותה עת לא היו תאי גז במחנה, וכל הילדים והנשים ממשלוח זה נורו ביער קרנפיץ.

קבוצות אחרות של יהודים שכללו ילדים נשלחו למחנה החל מסתיו 1942 ואילך. רוב הילדים היהודים שהומתו במיידנק היו מפולין - בעיקר מאזור לובלין ומגטאות ורשה וביאליסטוק.

הסלקציה הייתה מתקיימת מייד לאחר שהגיעו למחנה. לאחר הפרדתם מהוריהם נשלחו חלק מהילדים ישירות לתאי הגז, יחד עם הקשישים ועם אלה שלא נמצאו כשירים לעבוד. רק יחידים, בעיקר בני נוער בגיל ההתבגרות, הצליחו לשרוד את הסלקציה הראשונית ונרשמו כאסירים בוגרים. הילדים הקטנים ששרדו את הסלקציה נשלחו למגורי הנשים. תכופות קרה שהם נשאו שם רק באופן זמני, ועד מהרה הופרדו מאימותיהם. לרוב הם לא הופיעו כלל ברשומות המחנה. הם לבשו את הבגדים המקוריים שהגיעו בהם או בגדי

התערוכה

הצריף מחולק לשני חלקים, וקיר מפריד ביניהם:
א. "עולם האלפון" - ילדות ובית-ספר.
ב. "עולם המחנה".

הכניסה לתערוכה

בשני חדרים קטנים בכניסה לצריף מוצג מידע בסיסי על המחנה ועל חיי הילדים במיידנק. מן המידע ניתן לראות בביורו את ההבדל בין גורל הילדים היהודים לבין הילדים בני האומות האחרות: **הילדים היהודים נועדו להשמדה**.
חדר אחד מוקדש לילדים היהודים, וחדר שני מוקדש לילדים הפולנים והביילורוסים.
ריהוט החדרים מזכיר חדרי ספריה וארכיון. בחדרים יש מדפי ספרים ועליהם שקופיות של תצלומי ילדים וקופסה עם חור לצפייה בפניהם של הילדים. הקופסה צמודה לשמשת החלון. היום מאיר את התמונות באור שונה לפי השעה, מזג האוויר ועונות השנה. בקצו של יום נותר רושם של תנועה מתמדת וזמן חולף.

רבים מהילדים במיידנק היו ילדים בגיל בית-ספר, ילדים שאמורים היו ללכת לכיתה עם ה"אלפון" בילקוטיהם. "האלפון" הוא הספר המלמד את הילד מושגי יסוד על העולם, החברה והאדם. המאפיין העיקרי של "האלפון" הוא הצגת עולם נטול אכזריות או רוע. מעולם פשוט ותמים זה "נגררו" הילדים, ונלקחו אל "עולם המחנה" - עולם בעל "אלפון" שונה לחלוטין, אלפון מחנה המוות.
"עולם המחנה" שלתוכו נלקחו הילדים היה שונה בתכלית מן העולם שתואר ב"אלפון". חיי המחנה לימדו את הילדים חוויות חדשות לגמרי, כמו: רעב, סלקציה, תא גז, רוע ומוות. החיים במחנה עיוותו והרסו את נפשם לנצח.
ארבעה ילדים מייצגים בתערוכה את הילדים הרבים שנכלאו במיידנק: הלינה בירנבאום והנריק ז'יטומירסקי היהודים, פיוטר קירישצ'נקו הביילורוסי, ינינה בוצ'ק-רוז'ינסקה הפולניה.
אחד מהם הומת במחנה - הנריק ז'יטומירסקי.

התערוכה ממוקמת בצריף מספר 53.

א. "עולם האלפון"

על סף עולם האלפון עומדת תיבת נגינה. מתוכה בוקע ועולה קול של ילדה קטנה המזמרת שיר-ערש מהתקופה שלפני המלחמה: "Z popielnika na Wojtusia iskiereczka ... mruga"

בעולם האלפון עומד לוח-כיתה, ועליו רשומים שמות של ארבעה תלמידים. אלה הם ארבעת הילדים אשר סיפוריהם מוצגים בתערוכה: שני ילדים יהודים, ילדה פולניה וילד ביילורוסי.

על שולחן בית-ספר מונחים שלושה יומני ילדים מהזמן שלפני המלחמה. ברקע נשמע קול רחש והמולה של מסדרון בית-ספר: קריאות וצעקות של ילדים בזמן ההפסקה.

ב. "עולם המחנה"

בחלק זה של התערוכה מוצג "אלפון מחנה" סמלי. באלפון רשומות המילים הבאות: מסדר, צינוק, תא גז, משרפה, מחנה, סלקציה, טרנספורט. ההסבר לכל מילה ניתן בזיכרונות האסירים, המוטבעים וצורבים על גבי לוחות חימר. הלוחות מונחים לאורך קירות הצריף בדרך אל אלפון המחנה.

אין שום הערות או מחקרים היסטוריים. רק העדויות וההוכחות מופיעות כאן.

במרכז הצריף ניצב שלד מתכת של **קרונ-משא** ודלתותיו מעץ. הקרון דורס תחתיו גליל בד לבן הנפרש על הרצפה ועליו רשומים שמות של ילדים-אסירים.

בארבע פינות בצריף מקובעות לרצפה **ארבע בארות** יצוקות בטון. הן מסמלות את חייהם של ארבעת הילדים. כתלי הבארות חודרים דרך הרצפה אל תוך האדמה. הבארות מוארות מבחוץ ותוכן אפל. אם תביט פנימה תראה חשכה בלבד. אם תרכין את ראשך אל הבאר, תשמע קול בוקע מן האדמה - קולו של אדם מבוגר המספר את סיפור ילדותו במחנה.

באר אחת היא שונה.

שום קול אינו עולה מתוך הבאר המנציחה את הניו זייטומירסקי.

רק דומיה.

זוהי **הבאר השותקת**. הבאר של הילד המת.

בסוף הצריף, ליד באר חמישית, עומדת תיבת נגינה. מתוכה נשמע שירה של **אלז'וניה**. איננו יודעים מי הייתה אלז'וניה. יהודיה, כנראה. במיידנק מצאו נעל, ובתוכה חבוי פתק. על הפתק כתבה ילדה כי היא בת תשע, וכי היא שרה לעצמה שיר שחיברה לפי מנגינת שיר הערש

"Z popielnika na Wojtusia iskiereczka mruga".

עם פתיחת תיבת הנגינה מציף השיר הנוגה את חלל הצריף:

"היה הייתה ילדה אלז'וניה,

אשר מתה לבדה.

במיידנק היה אביה,

ובאושויץ - אמה".

לקיר האחורי של הצריף צמודות שתי קופסאות הדומות לקופסאות שהיו בחדר הכניסה.

בחדר הכניסה נראו דרכן פני ילדים.

כאן, בסוף הדרך, רואים דרך החורים בקיר את העולם החיצון: עצים, בתים רחוקים, שמים.

אפשר לחוש את משב הרוח על הפנים.

החורים נסגרים בדלתות קטנות ועליהן מראות. כאשר פותחים את הדלתות לעת ערב - חודרות לצריף קרני שמש

עדינות והמראות מחזירות את אורן.

תרגם מאנגלית: **שמוליק אבידר**

צזריס שרציתו לומר

המשכיות. קרון הרכבת הדורס את החיים פירושו סופנות.
הבאר: באר מים. מקור חיים. מעמקי הזיכרון. בור מוות.
זיבור ודממה: החיים מדברים. המת שותק.

לוחות החימר: אדם מאדמה לוקח. לוחות החימר נושאי הזיכרונות, כמוהם כגוף האנושי שהוטבעו ונצרב בו סבלותיו.

שיר הערש ההופך לשיר אשכבה: בשיר ערש מרדימות אמהות את ילדיהן. ליד מיטת הילד השוכב לישון עומדים אב ואם השומרים מפני חלום רע. מפני כל רע. ילדה קטנה במחנה הפכה את שיר הערש לשיר אשכבה. שיר של ילדה ללא אב ואם, ילדה לא שמורה, לא מוגנת, חשופה למציאות ביעותים. מתוך תיבת נגינה נשמע קול ילדותי שר בניגון פשוט ומלודי מלים איומות. השיר אינו נותן מנוח. אינו מרפה.

עם פתיחתה של תערוכת האלפון, הפך הביקור בה לחלק מתכנית הלימודים של בתי הספר התיכונים בלובלין.

היסטוריונים, מחנכים ואמנים חברו יחד וניסו להעמיד תערוכה שתספר על הילדים שהיו במחנה מייזנק.

הנושא: עולם הילדות התמים המתנפץ אל רוע ללא גבול.
העיצוב: התערוכה מנסחת בפשטות תכנים מורכבים. היא מבוססת על תיעוד היסטורי וזיכרונות של ניצולים, ומגבשת אותם לסמלים אמנותיים. היא נוגעת ללב, מעוררת עצב וחמלה ומעלה שאלות. התערוכה אינה נותנת תשובות. היא מעוררת את הצופה לצאת החוצה ולשאול שאלות.

הסמלים פשוטים בעיצובם וטעונים בתכניהם. האדם ממשיך לשאת אותם עמו גם אחרי עזבו את המקום. הבאר, הקרון, שמות הילדים מתחת לקרון, לוחות החימר השרופים, הצלילים הפשוטים, הישירים של מנגינת הילדים, של הקולות המספרים, של השקט שמשמעותו איך-חיים.

הלוח והקרון: לוח הכיתה נועד להעברת המורשת התרבותית של האנושות אל הדור הצעיר ופירושו

צריף מספר 53 במייזנק

פגישה עם הלינה בירנבאום

www.zchor.org/birenbaum/halina.htm

נטע ושמוליק אבידר נפגשים עם הלינה בירנבאום בביתה

בתום המלחמה עלתה לישראל - שרידה כמעט יחידה מכל משפחתה.

את תולדות חייה כתבה בספר "החיים כתקווה". ספרה התפרסם בפולין, ישראל, גרמניה וארצות-הברית.

בשלהי המלחמה הוסעה הלינה ברכבת למחנה נוישטאדט-גלאבה בגרמניה. בעת שישבה ליד החלון והתבוננה בנוף הערים והכפרים החולף על פניה, חשבה לעצמה: "מכאן הם באו והרגו את כולם, שרפו הכל! בבתים היפים האלה גרות הנשים שלהם, הילדים! האם הם יודעים על כך?! אם אני אשאר בחיים הייתי רוצה לבוא אליהם ולספר..." מאחר שהבינה את חשיבות עדותה, התמידה בסיפור קורותיה. היא עשתה זאת שוב ושוב לכל מי שמוכן היה לשמוע. את זיכרון השואה היא מעבירה לדורות הבאים בכתב ובעל-פה.

"איך להסתדר במיידנק עם מטען של זיכרונות, זוועות וכאב?! הייתה לכך תרופה: מיידנק עצמו. מיידנק לא הותיר לאיש זמן לזיכרונות, לצער או ליגון. סכנת מוות ועינויים הקהו את השכל בכל דקה במחנה; לעומת זאת התחדדו האינסטיקטים החייתיים. יתר התגובות האנושיות התנוונו, מתו."

(הלינה בירנבאום / "החיים כתקווה", עמ' 78)

הלינה בירנבאום - סופרת, משוררת ומתרגמת - נולדה בוורשה.

היא הייתה ילדה בת עשר כשפרצה המלחמה. באפריל 1943, לאחר מרד גטו ורשה נלקחה הלינה למחנה מיידנק ושהתה בו מספר חודשים. "למזלה" הועברה לאושוויץ לפני החיסול הסופי של היהודים במיידנק. לקראת סיום המלחמה הובלה מאושוויץ לכיוון גרמניה, בהתחלה ב"צעדת מוות" ואחר-כך ברכבת.

למרות הרשע - ובגלל שאת קורנת טוב,
למרות המפלצת - ובגלל שאת כה אדם - - -
ובגלל שאת מחייכת למול הנצח חיוך קורן כוח וניצחון -
מאד שמח שנפגשנו - - - " -
סיפורה של הלינה היה למקור השפעה עבור אמנים
יוצרים:

שירה: עולם ילדותה הפך לשירים אצל בנה יעקב גלעד.
מחזור השירים "אפר ואבק" ניזון מסבלה של האם. **יהודה
פוליקר,** בן לניצולי שואה מיוון, הלחין ושר שירים אלה.
מחזה: בעקבות סיפור חייה נכתבה והוצגה בקרקוב
מונודרמה בשם "המסע".

תערוכה: בצריף מספר 53 במיידנק מוצגת תערוכה
אמנותית-תיעודית על חיי הילדים במחנה. הלינה נבחרה
להיות אחת משני הילדים היהודים הסמליים בתערוכה זו.
בכשרון הכתיבה שלה הייתה הלינה לפה עבור ניצולים
אחרים, אנשים שקשה היה להם לפרוק מעל לבם את
משא הזיכרונות הכבד.

מפיה של שושנה קלוגר מקיבוץ רמת הכובש כתבה את
"אניה - כלומר שושנה". סיפורה של שושנה, האסירה
היהודיה ממיידנק שניצלה מהטבח של ה-3 בנובמבר 1943,
מתפרסם בעיתון "קול לובלין" הנוכחי.

שוחחו עם הלינה: **נטע ושמוליק אבידר**

הלינה נפגשת עם בני נוער: לא עם ישראלים בלבד, גם עם
פולנים וגרמנים. היא מלווה קבוצות תלמידים לפולין.
הלינה הייתה בגילם כאשר עברה את התלאות.
במפגשיה עם הדור הצעיר החי היום בעולם כל-כך אחר,
תמיד היא מצליחה לחדור ללבבות.
איך?

"כי אני מספרת את מה שהיה ללא שנאה", היא עונה.
היא הייתה ילדה שנזרקה אל תהומות של רוע ולא איבדה
צלם אנוש. בכתיבתה הרהוטה היא מבטאת רגש, אנושיות
ואמונה בטוב.

והנה שתי ציטטות מתוך ערמות המכתבים שהיא מקבלת
מקוראיה ומשומעיה:

"הלינה היקרה!

אני אמנם לא ילדה מהקבוצה אלא אמא, אבל כששמעתי
אותך, חשתי רגשות בעוצמה רבה - רגשות של ילדה
שלקחו את אמה ורגשות של אם שאיבדה את בתה.
הלינה, יכולת הסיפור שלך כל כך אמיתית. החוויה שאת
מעבירה כל כך מרגשת. את מספרת על הדברים הכי
נוראים בחן כזה ובכנות ילדותית, שאי אפשר להפסיק
להקשיב לך...."

"הלינה היקרה,

למרות הקללה ההיא - ובגלל שאת מבורכת בכשרון רב,
למרות הזוועה - ובגלל האופטימיות שבך,

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

בן-דודי הניוש (חיים) ז'יטומירסקי

ציון צ.ס. - "עבד בארגון הסעד "היא"ס".
שמואל חשב רבות על עתיד בנו. הוא תכנן ללמד אותו
עברית ולשלוח אותו לארץ-ישראל.
בשנת 1937 במכתבו לאחיו יהודה בארץ-ישראל כתב כך:
"...ומטרידה אותי מאד השאלה: מה יהיה עם בני
לכשיגדל? אני מוסר לו כבר כעת דו"ח שאין עתיד בשבילי
בפולניה, והנני כבר מוכן לשלוח אותו ארצה על מנת
ללמדו שם. כי הלוא כל חלקי מכל עמלי הוא בני, ואת
עתידו - אפילו הקרוב - אינני מתאר לי מחוץ לגבולות
א"י".
נכון. לא היה לו עתיד בפולניה.
"מה יהיה עם בני לכשיגדל?" - הילד הזה לא גדל.
התוכניות לעתיד נופצו באכזריות.

שמו היהודי: חיים.
בתעודת הלידה שמו הנריק.
כינו אותו בשם חיבה - הניוש.
כאן צריך לכתוב תולדות חיים.
איזה תולדות חיים יש לילד שלא הספיק לחיות?
נולד בלובלין - הומת במיידנק בטרם מלאו לו עשר שנים.
הניוש נולד בלובלין בשנת 1933 להוריו שרה (לבית
אוקסמן) ושמואל ז'יטומירסקי.
יפה-תואר, נבון, שובב - גאוות המשפחה. ילד נאהב.
בן למשפחה ציונית המעורה היטב בחיי הציבור בלובלין.
הסב אפרים ז'יטומירסקי היה מחובבי ציון, מראשי
"המזרחי", ממייסדי בית הספר "יבנה" בעיר.
האב שמואל - אינטלקטואל, מורה, יו"ר מפלגת "פועלי

נרצחה בגטו, סבתו ודודותיו גורשו למוות בבלז'ץ.
רק אותו הצליח אביו לשמור בחיים בגטו מיידך-טרסקי.
אך לא לזמן רב.
ב-9 בנובמבר 1942, בטרם מלאו לו עשר שנים, נקרע
מזרועות אביו ונשלח למות במיידנק.
בלב המאפליה.

ילד כל-כך קטן. לבד, לבד, לבד, לבד בתא הגזים.
בחשכה.

סיפור חייו הקצרים של הילד הניוש ז'יטומירסקי לפי
תמונות, מסמכים ומכתבים מופיע בפולנית באתר
האינטרנט של TNN:

www.tnn.lublin.pl/imprezy/zytomirski/zyciorys.php
דרך גורלו של ילד יהודי אחד משתקף תהליך חורבנה של
קהילת יהודי לובלין.

במכתב מחודש יולי 1939 סיפר שמואל:
"בעוד חודשיים יתחיל בני לבקר את ביה"ס "תרבות". הוא
רוכב כבר על דראופניים. דראופניים ממש. בעיני כל הוא
שובב נורא ובעיני הוא נחמד מאין שכמותו. הנני שולח לך
את תמונתו האחרונה."

אחרי כחודשיים ב-1 בספטמבר 1939, פרצה המלחמה.
הניוש היה בן שש, עדיין משתעשע במיומנות החדשה
שרכש, רכיבה על אופניים, ומתכוון ליום הלימודים
הראשון בכיתה א' של בית הספר העברי "תרבות".
ילד בן שש שבעיני הכול הוא שובב נורא, ובעיני אביו הוא
נחמד "מאין שכמותו".

מה עבר עליו במלחמה?
מה עשה ילד כמוהו בגטו?
איזה בלהות ראו עיניו הצעירות?
בזה אחר זה אבדו בני משפחתו. סבו מת מטיפוס, אימו

הילדה הקטנה בתחתית התמונה היא אסתר רכטמן, חברתו של הניוש
מכל הנוכחים רק היא עלתה ארצה ונתרה בחיים

חבר מילדות רחוקה

שאני זוכרת ומרגישה את אבא שלו מלווה אותנו בסוף כל ביקור.

שנה לאחר שחזרנו לתל-אביב החלה המלחמה. במהלך שנות המלחמה הדמות של הניוש הלכה והתעצמה בלבי. הוא היה "החבר שלי" בגטו היהודי. הוא היה כתובת לדאגות. הייתי מסתכלת בצילום, שעותק שלו היה נמצא גם בבית שלנו, וכל הגעגועים התמקדו בדמות של הילד הזה, הניוש, בן גילי. עם השנים התברר לנו שהוא ומשפחתו לא ניצלו. הוא נשאר חתום בתוך הלב. כואב, עצוב.

את לובלין עזבתי לפני שמלאו לי חמש שנים, אבל אני זוכרת משם תמונות, תחושות, ואני מתגעגעת למשהו שכבר איננו. אבל זה נוף הילדות שנחקק בלבי, והגעגוע מלווה כמובן בכאב, בדיכאון ובצער שאין לו סוף.

שלובי זרוע על כסא אחד - אסתר והניוש

אני היא אותה ילדה קטנה היושבת עם הניוש על משענת הכיסא בביתו שבלובלין.

שמי אסתר ברנהרד, בת למשפחות **רכטמן ולקס** מלובלין. נולדתי בלובלין בדצמבר 1932, והוריי עלו אתי לישראל בשנת 1933. לאחר כשלוש שנים באנו ללובלין, אמי ואני, לביקור שהתמשך עד 1938.

הבית של הניוש היה בית שהרבינו לבקר בו. אבא של הניוש לימד את אמי עברית ותנ"ך, ובני המשפחה הפכו להיות ידידים שלנו. יש לי זיכרון עמום של תחושות שהיו לי סביב הבית של הניוש, זיכרון שהיה זה בית שאהב ילדים. יש לי זיכרון של סבא שלו, בעל עיניים מאירות ואוהבות. אני זוכרת בית שיש בו ספרים, שולחן כתיבה, והעיקר - חדר עם צעצועים ועם הניוש.

ודאי מעורבבים שברי הזיכרונות במה שסיפרה לי אמי. אך ככל שאני חושבת, עולות מתוכי תמונות, ואני חושבת

הניוש מחכה לפתיחת שנת הלימודים החדשה

1-1 בטפטמבר 1939

תלמידים פולנים מלובלין מבקרים בתערוכת "האלפון"

אני נכנס לצריף

כן. לא כולם הצליחו למסור את עדותם. לא כולם שרדו. אני יכול להרגיש את השיר החוזר על עצמו. השיר טוב, נעצר לרגע ושב להתחלה. הוא מכניס אותי לטרנס. מקצב של קבלת מידע. והריח. איני עומד בזה. נפשי פצועה. אינני יכול לפרש את כל מה שנספג בי. אינני יכול. אינני רוצה. אינני מבין. אני עוזב. מזג האוויר בחוץ הוא נפלא. השמש. לאחר זמן מה, העיניים מתרגלות לאור השמש.

תערוכת "האלפון" העלתה סימני שאלה במוחי. אינני יכול להבין חלק גדול מהדברים. פשוט אינני מסוגל. אינני יודע דברים רבים. לעולם לא אדע על אודות רבים מהם. דבר אחד אני יודע: **אינני רוצה לשכוח. אינני יכול.** **וזה בגלל אחת מהבארות, הבאר ללא קול.**

לובלין, שנת 2003
כתב: **קמיל פישניאק**, בית-ספר תיכון מספר 9
תרגמה מאנגלית: **נטע אביזר**

הנסיך הקטן במיידנק

"לו היו לי 53 דקות" - אמר הנסיך הקטן - "הייתי הולך לבאר. אני צמא, גם... הבה נחפש באר..."
הבעתי חוסר אמון: זה אבסורד לחפש באר באמצע המדבר.
הלכנו בדומייה במשך שעות. היה לילה והכוכבים זהרו בשמיים. ראיתי אותם כמו בחלום - הייתי קודחת מצמא. בעודנו הולכים, מצאנו עם שחר את הבאר.
הבאר שמצאנו לא דמתה לבארות הסהרה.
היא נראתה כמו באר בכפר.
"כה מוזר" - אמרתי לנסיך הקטן - "הכול מוכן: גלגלת, חבל, דלי..."
הוא צחק, תפס את החבל והניע את הגלגלת. הגלגלת חרקה, חרקה שיניים כמו מרצפת על הגג אחרי שתיקה ממושכת.

אני נכנס לצריף. אני יכול לשמוע את נעימת השיר "Na Wojtusia z popielnika", אך המילים אחרות. על מחנה. באופן פרדוקסלי המילים נשמעות פחות מציאותיות ממילות השיר המקורי. למה זה כך? למה קל יותר להכיר באגדה ובבדיון מאשר להכיר בעובדות הנתמכות בראיות?
אינני יודע.

אני הולך הלאה. חדר קטן, מדף ספרים. אני מרגיש כאילו אני נמצא בסרט שבו הבלש מוציא תיק מסמכים מהמגירה. אני עושה כמותו. אבל כאן אין תיקיות של פושעים, יש תיקיות של קורבנות: שם. שם משפחה. גיל. תיאור קצר. תאריך המוות.
אני מסתכל דרך החלון. מאחוריו יש אחר. אתר המחנה. פעם היה זה מקום טרגי, ואילו עכשיו זהו מקום שלו כל-כך. חם. הדשא נע בעדנה, בחופשיות, בעצלות.
אני הולך הלאה.

אני רואה לוחות עץ. שלוש שפות וכותרת אחת: The Primer - "האלפון" (ספר לימוד ראשון לילדים). מבוא ראשון לחיים. אותן המילים רשומות בפולנית, בעברית ובאוקראינית. אולי זוהי הסיבה מדוע ילדים אלה נהרגו? היו להם אותם הערכים. אני מביט הנה והנה. אותו השיר מתנגן ברקע, שוב ושוב.

חדר אחר. הגדול ביותר בצריף. שלד הקרון במרכזו. קרון כזה שימש להובלת מבוגרים וילדים אל המחנה. בתוך שלד הקרון יש רשימה ארוכה של שמות קורבנות רכים. שמות פולנים, אוקראינים ויהודים. ליד קירות הצריף יש לוחות חמר, ועליהם כתובים זיכרונות של הילדים במיידנק. התאורה בצריף מכריחה אותך להסתכל כלפי מטה, מכריחה אותך לעצור ולקרוא אותם באופן אינסטינקטיבי. אני נכנע. אני קורא.

המילים פשוטות. חלקן תמימות, האחרות אמיתיות עד כאב. וידויים חושפניים. מילים. לכאורה, רק מילים לחוצות בחומר. אך הן כל-כך אמיתיות, ולכן הן חודרות לתוכי עמוק יותר מאשר תריסרי פרסומים על מחנות הריכוז.

אני קורא. אני יכול לשמוע קול. אני הולך אל המקום שממנו בא הקול. זוהי טבעת אבן - באר ללא תחתית. זיכרונות של ילד אחד. סיפור על חיי המחנה. באר אחרת לא הרחק משם, סיפורה של ילדה. יש עוד באר אחת - דוממת.

צעקת ילד

"הקשב, הערנו את הבאר והנה היא שרה..."
שירת הגלגלת הדהדה באוזניי, וראיתי זהרורי אור שמש
על הגלים...

כאשר נכנסה הקבוצה שלנו אל תוך הצריף, הורה לנו
המדריך להתקרב לבאר. הופתענו. מצמצנו בעינינו, כי לא
התרגלנו לחשכה בצריף.

הבאר שראינו דמתה לבאר בכפר. משהו היה חסר. לא
הייתה גלגלת, לא היה חבל, לא היה דלי. למרות זאת
התעוררה הבאר. כאשר רכנו מעליה, כמו הנסיך הקטן
והטייס, שמענו קול. קול נוקב של אישה מבוגרת. הוכינו
בהלם למשמע סיפור של ילדה קטנה שהייתה במיידנק
בגיל 12. זהו סיפורה של האישה שלא הייתה לה ילדות,
שחיה בגיהנום. הלינה בירנבאום חיה בגיהנום שמבוגרים
לא שרדו בו. היא איבדה את משפחתה: את אמה, את
אחיה. היא פגשה במוות וחיכתה לו בחדר הגז במשך כל
הלילה.

כשהגעתי אל הבאר הבאה, ציפיתי לשמוע קול נוסף.
עברנו ליד השלט המציין: "הניו זייטומירסקיי". הייתי
סקרנית להקשיב לסיפורו.
אבל הוא לא יכול היה לספר.
עקבות יחידים, עקבות דוממים, נותרו אחריו - תצלומים.
והלם חזק יותר הכה בי בעודי קורעת את עיניי אל
הריקנות האפלה במעמקי הבאר.

הבאר - נראית פשוטה, פרוזאית, יומיומית, שכוחה. אבל
היא מסמלת כל-כך הרבה.
הבאר הייתה מקור של מים חיים לנסיך הקטן ולטייס.
עבורנו היא הייתה תזכורת לאלה שלא יכלו ליהנות
מילדות שמחה וחסרת דאגות, כפי שהיא מוכרת לנו, בגלל
אווילות אנוש ויוהרה. עלינו לזכור את העבר ולהסיק
מסקנות. אל לנו לשכוח שהשלום תלוי בנו.

לובלין, שנת 2003

כתבה: **סילביה קודלק**, בית-ספר תיכון מספר 13
תרגמה מאנגלית: **נטע אבידר**

לובלין, שנת 2003
כתבה: **סילביה קוסטוש**, בית-ספר תיכון מספר 13
תרגמה מפולנית: **ד"ר דיאנה בך**

שיעור בהיסטוריה

אמא פוקחת סוף-סוף את העיניים. היא מחייכת אלי!
"אני לא מתה, ילדתי, אל תדאגי כל-כך. את רואה, אני מדברת אלייך. הרופא תכף יגיע ויזריק לי זריקה. תראי שזה יעבור."

"אמא, אני פוחדת! אל תפסיקי לדבר אלי, אל תסגרי את העיניים! אמא!"

וכך מי ימנה את מספר הפעמים, וכל פעם אותה חרדה משתקת, כמו בראשונה. הייתה בבית תחושה שמהו עלול לקרות. לא מסיבה, או מתנה או טיול שאפשר לצפות להם בשמחה וכמיהה, אלא משהו נורא נטול שם. ידעתי, שגם אם יתמהמה, בוא יבוא. אי אפשר היה אחרת. ידעתי ש"שם" קרה להם משהו איום, ולא ידעתי מה.

*

ערפילי אי הידיעה התבהרו רק שנים רבות לאחר מכן, כשאמא ואני הגענו בדצמבר 1971 מהארץ לוויסבאדן, לא הרחק מפרנקפורט בגרמניה. באותו סתיו היו מעט נופשים במרחצאות, אבל בתי הקזינו המורב אדם. העיר עמדה בשלכת. מחלון בית-המלון נראו הגבעות כשטיח צבועני. אמא עמדה בחלון והביטה ביופי המרהיב במבט מזוגג. לא פעם סיפרה לי בגעגועים על הסתיו בנעוריה, אבל עכשיו לא יכולתי לשכנעה לצאת החוצה. בלב חרד יצאתי מהחדר. למחרת בבוקר היה עליה להעיד בבית-המשפט.

שדרה של עצים חשופים הובילה אל בניין בית-המשפט. הרגשתי שאני חלק ממופע סוריאליסטי: האווירה הפסטורלית, רחובות העיר הנקיים להפליא, הנופשים והמהמרים שמיהרו לפעילויותיהם המענגות, ובתוך כל זה משפטו של פושע נאצי שהואשם כאחראי לרצח רבבות יהודים.

"בית-המשפט!"

כולם קמו על רגליהם. השופט נכנס לאולם. איש גבוה

את רוצה להבין, בתי, איך אמא שלך היא כזאת - חייכנית, מצליחנית, מתלבשת יפה?

דעי לך, שרק מכסה דק חוצץ ביני לבין באר עמוקה מלאה קולות ורחשים מפחידים, ולעתים אני נאבקת לא להישאב אל תוך מעמקיה החשוכים. את חושבת, שלא רציתי לספר לך. למי אספר אם לא לך, ילדה? כבר עשרות פעמים ניצבו המילים על קצה לשוני, ולא העזתי. עכשיו כיוון שיצאו, אין דרך להחזירן, כמו עשן שפורח לחלל האוויר. לא רציתי שתהיי כמוני, ילדה שנושאת את משא הוריה על כתפיה, ערה כשהם ערים, חולמת את סיוטיהם, מסתובבת כל הזמן על בהונות כדי לא להפריע ולא להדאיג. ילדתי, אני רוצה שאת תחיי חיים רגילים. אני כותבת לך מכתב המיועד אלי. אחרי שאכתוב, אשמיד את הדפים. את לא תראי אותם לעולם.

אני רוצה לתת לך הכל. רק אחרי שילדתי אותך והייתי לאם, הגעתי להבנה מעמיקה הרבה יותר מזו השכלתנית, עד כמה גם אמא ואבא שלי רצו לתת לי. הם חיו למעני, ילדתם האהובה והמטופחת. שנים עברו עד שזכו בי - זכותן של נשים להרות וללדת קופדה במחנה, בין שאר זכויות האנוש שרוסקו שם ורק נשים מעטות הצליחו ללדת אחרי המלחמה.

כשנולדתי, תינוקת-נס, לא ידעו את נפשם משמחה. שיא אושרם היה כאשר אנשים הפנו אחרי את מבטם. הם רצו לפצות אותי על מדבר הדממה שגדלתי בו, בלי אחים ואחיות, בלי סבא וסבתא, דודים ודודות. הם הסתירו ממני את עברם ואת כאביהם. כשחברים פלטו דברים שלא היו ראויים לאוזני הרכות היו מתחננים "שא, שא, דאס קינד!" (הס, הס הילדה).

אבל הם לא יכלו למנוע ממני לשמוע את הצעקות בלילה. נפשם המעונה עינתה את גופם, כאילו לא סבלו די.

*

אמא שוכבת במיטה, חיזורת כסיד, ללא תנועה. אני בוכה ומתייפחת, רועדת מפחד. אני רק בת עשר.

מאד, כפוף מעט. בלוריתו לבנה כשלג ועיניו תכולות, ערניות. פניו החיוורים בלטו ביתר שאת על רקע גלימתו השחורה. הוא העיף מבט בנוכחים והתיישב.

מולו מצד ימין נראו אנשי התביעה: שני פרקליטים כבני ארבעים ופרקליטה צעירה שמבטה ספק זועם ספק מפוחד. בצד שמאל ישב הנאשם - ד"ר שטורם, סגן מפקד אזור לובלין בפולין בשנים 1942-1943. שמן, מטופח, מהודר, לבוש בחליפת שלושה חלקים, מוקף בסוללת סניגורים, עשרה במספר - חמישה בכל צד. בגלימותיהם השחורות ופניהם החמורים הזכירו לי עדת עורבים.

כולם התיישבו - גם צוות בית-המשפט: פקידים, קצרנית ומתורגמן.

סקרתי את האולם. החלל הענקי בין קירות העץ המרשימים זעק בריקנותו. אף לא עיתונאי אחד או צלם, לרפואה. לא הופתעתי מחוסר העניין של האוכלוסייה המקומית במשפט. לשם מה להם להיתקל פנים אל פנים עם עברם האפלי?

בשורה השניה ביציע הקהל ישבנו אמא ואני. לפנינו בשורה הראשונה ישבו אישה כבת שלושים ומשהו וילדה כבת עשר. לא היה לי ספק שהן אם ובת. לשתייהן היה שיער ארוך גולש בצבע הפשתן, אף סולד קטן ונמשים רבים על פניהן.

'מה הן עושות כאן?'

המשפט החל.

אחזתי בידה של אמא. היא הייתה נרגשת.

"זה הוא!" לחשה בגרון חנוק. "אפילו אם יעירו אותי באמצע הלילה משינה עמוקה, אזהה אותו - כמו את כל הרוצחים האחרים - למרות השנים הרבות שעברו ולמרות שאינו במדים!"

הגנבתי מבט באם ובתה. נוכחותן הטרידה אותי. 'אולי אלה הן בתו ונכדתו של הפושע?' חשבתי. 'כן, אין ספק, אחרת מה יש להן לחפש פה באולם הריק?'

מדי פעם לחשה האם לבתה. הן עקבו אחרי המתרחש בעניין רב. האם הפנתה את ראשה אלי, חייכה וניסתה ללכוד את מבטי. 'מה השמחה, מה יש לחייך?' כעסתי בלבי. 'אם הן באמת קרובות של הרוצח, לא אדבר איתן, לא אתן להן את התענוג.'

אמא נקראה אל דוכן העדים. היא סירבה להעיד בגרמנית, למרות שליטתה בשפה. מתורגמן הועמד לרשותה.

תחילה ניסו הסניגורים לערער את מהימנותה. היה עליה לעמוד במבחני "מציאות" שיוכחו את מידת הקשר שלה עם ההווה, וישללו כל אפשרות שזיכרונה מתעתע בה. הסניגורים עשו כמיטב יכולתם לקעקע את כוח עמידתה בעיני עצמה ובעיני בית-המשפט. כאחוזי תזוית ירו את שאלותיהם, האחד שואל ואינו מחכה לתשובה, בעוד השני קופץ ושאלתו בפיו, כאשר השלישי מנסה לבלבל והרביעי נכנס לדבריו.

פתאום קמה אמא ובגרמנית צחה פנתה אל צוות ההגנה: "כמו שהנאצים לא הצליחו להרוג אותי, כך גם אתם לא תצליחו לבלבל אותי! הכל חרוט וקיים בזיכרוני. העיר, הגטו, המחנות, האנשים והזוועות. לא אני עומדת פה למשפט, אלא רוצח!"

השופט, חיוור ומזועזע, הגניב לפיו גלולה לבנה. הוא ביקש מהסניגורים להפסיק את חקירת העדה. פרקליט התביעה קם על רגליו ושאל את אמי:

"האם מישהו מהנוכחים באולם מוכר לך?"

אמא הצביעה בביטחון על הנאשם. "אני מזהה איש זה כד"ר שטורם, אوبرשטורמבנפיהרר, סגן מפקד אזור לובלין, שלא בחל גם ברצח במרידיו."

כמו בפקודה קמו עשרת הסניגורים על רגליהם. הראשון בשורה, כולו סמוק מזעם, צעק: "אדוני השופט, יש לקרוא לעדה לסדר! ד"ר שטורם לא הרג איש, הוא רק ביצע הוראות הממונים עליו!"

שוב תחב השופט לפיו גלולה ואמר לסנגור: "אבקשך לשבת, התפרצת לדברי העדה!" הוא פנה לאמא ושאל אותה בעדינות: "האם את יכולה לנמק את דבריך? האם ראית את הנאשם יורה בבני אדם?"

ממקומי צפיתי באמא, ולבי הלם בי בשביל שתינו. 'רק שלא תישבר! שתספר סוף, סוף, מה שכל השנים בער בה כאש!' והיא לא הניחה להזדמנות לחמוק. עכשיו הייתה הרבה יותר נינוחה וצוננת מאשר ברגעים הקשים בבית. קולה היה צלול ויציב, אף שההתרגשות ניכרה בה. היא נקבה בפרטים ובתאריכים מדויקים:

"באחת הסלקציות, לפני שאלפי יהודים עמדו להישלח אל הקרונות בדרכם למוות, עלה הנאשם על הבמה והציג את עצמו כמפקד החדש האחראי מיום זה והלאה על החוק

לגמה מעט מים כדי שתוכל להמשיך. פי היה יבש כשעקבתי אחרי גמיאותיה הקצובות. השופט, על במתו, הלך והחוויר וקופסת הגלולות נראתה כעומדת להתרוקן. האישה בשורה הראשונה התייפחה. 'איך היא חיה עם זה?' חשבת.

לפתע היא קמה ויחד עם בתה התיישבה לידי. "אני כל כך מתביישת במה שעשו הנאצים לעם היהודי. קוראים לי גרטרוד מולר וזו בתי אוטה. אנחנו גרות בוויסבאדן. הבאתי את אוטה לכאן כדי שתשמע, מה עשו הנאצים. חשוב שתלמד שיעור אמיתי בהיסטוריה. לשם כך הוצאתי אותה מבית-הספר לשבוע." היא התאמצה מאד בעת שדיברה. חשתי שהיא מנסה להשתחרר מעול מציק.

הילדה התבוננה בי בעיניים כחולות ענקיות. לפתע התחלפו עיני הילדה בתודעתי בעיניים שחורות, עיני שלי. ראיתי את עצמי ביער מרהיב, בפולין, בתחילת שנות החמישים, כשהייתי ילדה קטנה. מבין צמרות העצים הזדקרה כיפתו המחודדת של "הר הזכוכית", אתר שמשך אליו מטיילים רבים. פלג מים פכפך בעליזות בתוך היער. האוויר היה מרפא לנפש. הורי היו אתי ולקול שירת ציפורים מרגיעה וזמזום דבורים ושפיריות ליקטנו אגוזי לוז. כאשר תפחו שקינו, שקענו בתנומה עייפים ומאושרים על שמיכה שאמא פרשה מתחת לאחד העצים.

הפסטורליה נקטעה באחת: צרחה חותכת, איומה, פילחה את האוויר הצוהל. נשמטתי בבהלה מחיקה של אמי. אבא קפץ מיד להרגיע אותי.

"אמא רק חלמה חלום רע. שום דבר לא קרה."

האם צעקתי? גרטרוד אחזה בידי. אוטה רעדה. הצבע אזל מפניה.

'שיעור בהיסטוריה' חשבת. 'זה לא מוקדם מדי לילדה הזאת?'

זה לא היה מוקדם מדי גם עבורי?

יום השואה, אפריל 1995

והסדר. 'למי בקהל קוראים בשם שטורם?' שאל. מקרב אלפי האנשים שעמדו צפופים ומפוחדים יצא יהודי זקן עטור זקן לבן ארוך. 'לי קוראים שטורם' אמר. הוא נצטווה להתקרב לבמה וכשהיה בטווח ירייה, הוציא הד"ר שטורם את אקדחו וירה, תוך שהוא צורח: 'אני שטורם ויהודי שטורם? שטורם זה רק אני!'

את המשפט האחרון אמרה אמא בקול שקט. הס שרר באולם. איש לא הוציא הגה מפיו.

השופט נראה תשוש, ושוב שלח את ידו הרועדת אל חפיסת הגלולות. אמא אמרה שיש ביכולתה לגולל מקרים ופרטים נוספים. אחד הסניגורים קם ופתח מחדש:

"מניין לך שהאנשים נשלחו למוות? אולי הם פונו למחנות עבודה?"

"אילו היו נשלחים למקום שממנו חוזרים, היינו מקבלים מכתבים או אות חיים אחר. רק מהעולם הבא לא מגיעים שום סימני חיים. עד היום אף אחד מהם לא חזר." אמרה אמי בקול בטוח.

הפרקליט ניסה להמשיך במתקפתו, אך הנאשם נגע בידו כמו להרגעה, והוא התיישב.

בהפסקה ניגש אלינו השופט. עכשיו יכולתי לזהות מקרוב מה נטל מתוך הקופסה. היו אלה גלולות גלוקוזה. הרופא שלו המליץ עליהן, כדי שכוחו יעמוד לו במהלך המשפט, אמר בגילוי שהדהים אותי ונגע ללבי. הוא שאל את אמא לשלומה, תוך שהוא מציע לנו להתכבד בגלולותיו, והתנצל על התנהגות הסניגורים.

כשהתחדש המשפט חזרה אמא לדוכן העדים. במשך שעות אחדות, ללא הפסקה, ענתה על שאלות, סיפרה והעידה. קולה של אמא ניסר את דממת האולם. מבעד לדמעותיי יכולתי לראות בעיני רוחי את ילדי בית-היתומים היהודי, המורים ואנשי הצוות, שנלקחו במשאיות, נטבחו בריות ביער, הושלכו לבור וכוסו באדמה. יכולתי לראות את אמא שלי, בבריחתה מהמחנה יומיים לאחר-מכן, עומדת מול התלולית שעדיין רעדה בגיא ההריגה.

מפעם לפעם נראה היה כי נשמתה נעתקת מתוכה, ואני ביציע חשתי, כי נשמתי שלי עומדת לפרוח מגופי. לפעמים

אניה - כלומר שושנה

משהו הבהיק בעיניה. כמו אמרה: "אכן, זהו בדיוק!"... מופתעת שעוד מישהו מרגיש כמותה.

אחרי שובי הביתה שלחתי לה את ספרי. תיארתי בו את קורותיי בשנות הכיבוש הנאצי. שושנה, כפי שהתברר לי, חיה דרכו בשנית את עברה. מזמן לא דיברה על כך, מאז בואה לקיבוץ שהקימה בו משפחה. בארץ חדלה להיות אניה מרחוב סטארה מייסטו בוורשה - הפכה לשושנה. כמעט ולא התוודתה על גורלה באותם ימים, רק בפני בעלה. הבעל שהה בארץ עוד לפני המלחמה, לא עבר את הכיבוש הנאצי. בעלה היה היחידי שידע להקשיב לה בדריכות - ולא לשאול שאלות. הם נפגשו באירופה אחרי המלחמה, יחד נסעו לארץ-ישראל בשנת 1948.

אניה הייתה בת 16 כשתפסו אותה הגרמנים ברחוב ניסקה, בקרבת האומשלגפלאץ. זה קרה בזמן האקציה הראשונה, בסוף יולי 1942. הגרמנים אספו אז לקרונות קבצנים, ילדים ללא בית ומגורשים מערים בסביבת ורשה ששכבו ברחובות, נפוחים מרעב.

אניה התכופפה כדי להרים צרור עיתוני מחתרת שהחליק מכיסה. זינדרם גרמני עבר לידה וראה זאת... חברת מחתרת!

הוא הוביל אותה למטה הגסטפו ברחוב אליה-שוחה. מוכה ומעונה סגרו אותה אחר-כך בבית-הסוהר פאביאק ב"פשיסציובקה" (תא מעבר), וכעבור זמן-מה בודדו אותה בקרנטינה. משם הועברה אניה לתא היהודי מספר 15, ולתא מספר 8. היה זה גורל זהה לגור-דין מוות.

באותו הזמן חטפו את היהודים בגטו, והוציאו אותם ברכבות להשמדה בטרבלינקה. לא בגלל פעולות מחתרת כלשהן - אלא סתם, על שהיו יהודים. קרוב לוודאי שגם את הוריה ואחיה של אניה שלחו לשם, והיא לא יודעת אפילו מתי ובאיזה נסיבות. הם התגוררו בגטו ברחוב זמנהוף.

במשך חודשים ארוכים, עד ל-18 בינואר 1943, הוחזקה אניה בפאביאק. באותם ימים איומים, חריקת מפתח במנעול הדלת הייתה בשורת המוות. מדי פעם נפתחה

במשך שבועיים נסענו ברחבי פולניה. ערכנו את מסענו הרחוק אל העבר לאחר ארבעים שנה.

זה התחיל בפגישה רבת-מתח של הקבוצה במשרד נסיעות בתל-אביב, שם הקשבנו בדריכות לפרטים והבהרות. אחר-כך בא לילה, או נכון יותר לילות, ללא שינה. וההתרגשות בשדה התעופה בלוד - ריזיה-פיבער... מזוודות, חבילות, הרהור על הפנים, לחץ. רוב הנוסעים היו אנשים מבוגרים יותר. קשישים, זוגות נשואים, או אנשים בודדים.

לא הכרתי כאן איש ולא התחשק לי לקשור שיחה עם מישהו מהם. כל-כך הרבה מחשבות עלו וצפו בראשי, כל-כך הרבה שאלות וזיכרונות! הכול היה בלתי ידוע - או אולי דווקא ידוע יתר על המידה...

אישה קטנה בעל שיער כהה וחלק, בגדיה צנועים וללא שום קישוט, משכה את תשומת לבי עוד במשרד הנסיעות. היו לה עיניים גדולות ושפתיים קמוצות. היא עישנה ללא הרף.

בוורשה הכרתי כמה מאנשי הקבוצה שלנו. הם לא עניינו אותי במיוחד. ספגתי לתוכי את פולניה הישנה מתוך החדשה, וזה בלע אותי לחלוטין, ללא שום סייג. רחובות ורשה, זיכרונות, מחנות - נופים שלא ראיתי מזמן וחרוטים בזיכרון לתמיד. ולא רק אצלי...

שבועיים בפולין חלפו כרגע.

ביום האחרון ביקרנו בתאטרון אידיש, ואחר-כך ישבנו בבאר של מלון "אירופיסקי". לא היה לי די כסף פולני לשלם תמורת הכרטיס. האישה עם הסיגריה הנצחית בפה לא חשבה הרבה על "עניינים פיננסיים" במסע זה - היא לא מיהרה להיפטר מהמטבע המקומי כדוגמת האחרים... היא שילמה בשבילי. הבטחתי שאחזיר לה בשובנו הביתה. היא לא רצתה לשמוע על כך. אשלח ספר בתמורה... ביקשתי ממנה שם וכתובת.

בדרך חזרה נאלצנו לחכות זמן רב לאווירון לציריך. ישבתי בקרב כמה נשים. דובר על הרשמים הטריים מפולין. קראתי קטע מרשימותיי. שושנה עמדה בקרבת מקום. לפתע היא הסתובבה אליי, כאילו שמעה צליל ידוע היטב.

מהטבח של ה-3 בנובמבר. אבל לא הניחו להן זמן רב. החלו לצוד אותן, לחפש אחריהן, לערוך להן חקירות שמהן לא שבו עוד.

הגיע גם תורה של אניה. הודיעו לה במפקד לא לצאת מחר לעבודה. עליה להופיע לחקירה בפוליטישה אבטיילונג!

דוניה, ידידתה של אניה ושותפתה לדרגש, התפללה בקול: "ישו, אל תיקח ממני את אניה, אל תיקח את אניה!" בלילה באה אליה ידידה יהודיה, בעלת זהות ארית. "מה את מתכוונת לעשות מחר?" - שאלה. אניה לא התכוונה לכלום. היא רצתה שיבוא הקץ לכל זה.

הידידה השביעה את אניה: "תגידי כי מוצאך מהעיירה זלבה. את פולניה שעסקה בהברחות ונתפסה בגטו, לכן אמרת אז שאת יהודיה... את מוכרחה להגיד כך". זלבה הייתה נתונה כבר לשלטון הרוסי והגרמנים לא יכלו לבדוק שם. אניה הבטיחה לידידתה, נגד רצונה. אבל למחרת, ברגע האחרון לפני החקירה, הבחינה בסטפן והחליטה לוותר על תוכניתה. היא לא יכולה לומר בנוכחותה שהיא פולניה - הרי הוא יודע את האמת!

אניה התקרבה לדלת חדר החוקרים. ישבו שם כמה מהם. ברגע זה קראו לפתע לסטפן לטלפון בחדר אחרי! אניה הכריזה על הנוסח הבדוי על אודות מוצאה הפולני מזלבה. לא עזרו לגרמנים המכות, אניה לא נסוגה מדבריה. קרה נס, והם רשמו אותה כארית טהורה... היא חזרה מהפוליטישה אבטיילונג כ"ריין אריש געפריבטי!"

סטפה, דוניה, מטי, אווה ושאר הפולניות מבלוק ה"פאביאצ'ניק", אסירות הפאביאק לשעבר, עזרו לה - פיזית ונפשית - לשרוד במיידנק. אלה אחיותיה. שותפות לגורלה בפאביאק ובמחנה.

את רוונסברוק ושאר המחנות עברה כבר אניה כארית. לאחר ארבעים שנה פגשו שוב את אניה-שושנה שלהן מישראל, ואימצו אותה ללבן. הזמן לא הטביע את חותמו בידידות שלהן, הוא לא ערפל שום פרט מעברן המשותף. בוורשה ביקשה מהן אניה (בוורשה היא תמיד אניה ולא שושנה...) לא לבוא לשדה התעופה. בבית המלון כבר חיכו לה פרחים ומכתב בקשה: הודיעי על בואך מייד כשתנחתי בוורשה.

12.7.1988

הדלת כדי להכניס אסירות חדשות - או כדי להוציאן להורג. צריך היה להיות מוכנים ללא הרף לאותו רגע אחרון, והלב התאבן בחוזה בכל פעם שנשמעה החריקה במנועול. המוות הביט בעיניים כל הזמן וללא רחמים.

בכל זאת הוא פסח עליה. בינואר הוציאו אותה מהפאביאק עם קבוצת פולניות והובילו למיידנק. הן הגיעו לשם בלילה.

למחרת ערכו להן רישום בצרף. לאחר יום או יומיים קראו לאניה לשרייב-שטובה. נמצאו כאן אופזיירין, כלומר: משגיחה נאצית ומתורגמן. סטפן שאל אם היא יהודיה. אניה ענתה בחיוב. הוא הכריז שתיאלץ לעבור לאחד המחנות היהודים בסביבת העיר לובלין. אבל הזמן חלף, והיא נשארה בבלוק "הפאביאצ'ני", הבלוק של האסירות הפולניות מהפאביאק. כמותן, היא קיבלה מספר אסיר עם משולש אדום.

כשהובילו את הקומנדו שלה לעבודה, לעתים עבר סטפן לידה. מבטיהם נפגשו - אבל הוא שתק. כאילו נדברו ביניהם ונשארו בסוד משותף...

ה-3 בנובמבר 1943 היה יום דמים של הוצאות להורג במיידנק. הגרמנים הביאו אלפי יהודים מלובלין והסביבה. הוציאו החוצה את כל האסירים והאסירות במיידנק - וירו בהם. ביום אחד ירו למוות ב-18,500 גברים, נשים וילדים! הגרמנים הציבו רמקולים בכל שטח המחנה. מוזיקה קולנית, רעשנית, נועדה לבלבל את האסירים ולהחריש את קולות הירי ואת אנחות האומללים. ללא הרף צרחו על האסירים והאסירות היהודים לצאת למגרש... התעלות שהוכנו מראש התמלאו בגוויות. פעם אחר פעם חדרה לאוזניים הצעקה: "אלה יודען א ראוס!" "כל היהודים החוצה!"

אניה קפצה ממקומה. לא הייתה מסוגלת לשאת עוד את המתח. שייגמר כבר, אחת ולתמיד! היא פנתה לכיוון הדלת. במחנה שרר סגר, אסור היה לצאת מהצריפים - רק היהודיות נקראו החוצה, למוות. סטפה, ידידתה הפולנייה מהמחנה, שמה רגל לאניה ומשכה אותה בחזרה לדרגש. "לאן, לכל הרוחות?! לא קראו את שמך!"

הצילה אותה.

יהודיות ספורות ששהו במיידנק כפולניות הצליחו להימלט

הציון "טוב" בצרפתית

חלקית ולחכות לתגובות. זאת הייתה רולטה רוסית. הצהרה כזאת הייתה סיבה טובה לפסילה במקום אצל מבקר יודע צרפתי.

הוצאתי מכיסי את הממחטה הצחורה לנגב את מצחי. שניות נדמו לנצח. למזלי "הגוי" לא הגיב, ומפי מורתי לצרפתית שמעתי את המילה הגואלת "קונטינייה" (תמשיך). המתח פג.

ידעתי בבטחה ש"הגוי" חרש לצרפתית, ולא יגיב גם אם אקלל את אימו בשפה זו. המורה הושיטה לי מיד סולם הצלה, ושאלה: "האם חוסר עבודה היא בעיה צרפתית בלבד?" עזבנו בזה את מאמר "האקספוזזה", ועברנו לנושא חופשי, שאפשר לדבר ולברבר כיד המלך. דיברתי מהר ובהתרגשות ובכל זאת הקפדתי על המבטא הצרפתי הנכון של ה "en, u, an". אחרי דקות אחדות המשגיח הפסיק אותי ושאל בפולנית: "האם הנבחן למד צרפתית מחוץ לגימנסיה?" "אני שמח להצהיר" השבתי, "שכל מה שהנני יודע בשפה הצרפתית, הוא אך ורק הודות לפרופסורית שלי ולגישתה הפדגוגית". המורה הסמיקה ונתנה לי ציון "טוב" בצרפתית בהסכמתו המלאה של הבורח האנטישמי.

יעקב לייבנד מלובלין, אשר נפטר לפני שנתיים, השאיר אחריו אוסף עשיר של סיפורים, ציורים, רישומים וקריקטורות. סיפוריו הם בעיקר מתקופת נעוריו בלובלין, מסעותיו ותלאותיו במחנות עבודה ברוסיה שברח אליה כשנכנסו הנאצים ללובלין, ועלייתו לארץ בשנת 1947.

יעקב היה איש אשכולות בתחומי יצירה רבים. יהי זכרו ברוך.

אחיינו עודד לייבנד

בשנות השלושים למדתי בגימנסיה פרטית יהודית בעיר לובלין. הגימנסיה הנפיקה תעודות בגרות עם גושפנקה של משרד החינוך של ממשלת פולין. המשרד הזה ראה את עצמו אחראי לרמת הלימודים בכל המדינה, בבתי ספר ממלכתיים ופרטיים כאחד. הוא היה משגר מבקרי פתע במשך שנת הלימודים, ומבקר קבוע מטעמו ישב בזמן בחינות הבגרות, והוא שאישר בחתימתו את התעודה, ונתן לה תוקף חוקי.

מדיניותו של משרד החינוך הייתה אנטישמית, וכוונתה הייתה להכשיל כמה שיותר נבחנים יהודים, ובה להקטין עד כמה שאפשר את מספר בוגרי הגימנסיות - אקדמאים לעתיד. לפי החוק הקיים אמורים היו כל בעלי תעודות הבגרות להישלח לבתי ספר לקצינים בצבא בעת גיוסם. הפולנים לא רצו קצינים יהודים, ולכן מצאו פתרון - לא גייסו יהודים בעלי תעודות בגרות. לכן הפכה התעודה לכל צעיר יהודי לתעודת פטור מהצבא.

חודשיים לפני הבחינות שיננתי את חומר הלימודים בימים ובלילות, והרגשתי מוכן לכל שאלה בבחינה שתבוא. פחדי היחיד היה מבחינה בשפה הצרפתית. כשלון במקצוע לימודי אחד חיסל אפשרות של קבלת תעודה. בבתי ספר תיכוניים הייתה קיימת אפשרות של בחירה בלימודי שפה זרה בין צרפתית לגרמנית.

לכן שאלת השאלות הייתה באיזו משתי השפות שולט הגוי שנשלח להכשילנו. את זה אי אפשר היה לדעת מראש.

כמקובל, קיבלתי לפני הבחינה בצרפתית קטע גזור מעיתון צרפתי, ובו מודפס מאמר קצר, שעליו אמור הייתי לדבר ולהוכיח את הבנתו. המאמר שלי היה קשה במיוחד. זה היה ה"אקספוזיטה" (הצהרת מדיניות) של ראש ממשלת צרפת של אז מְסִיֶה דְלָדִיֶה בפרלמנט הצרפתי. במילונים אסור היה להשתמש. מילות מפתח אחדות היו ברורות לי, והן היו מעטות. התחלתי להזיע. זכורה לי המילה "שומז" (חוסר עבודה) ועוד אחדות. החלטתי להצהיר (כמובן בצרפתית) שהמאמר הובן על-ידי רק

חג הפסח פאלקותי

החורף הארוך חלף

והשלגים נמוגו.

להתנער מהקור, הרבה לא תטרח,

כי השמש מחממת וקרניה הקור יספוגו.

ותמיד בליל זה הירח, בכבודו יטרח,

ובעד החלון יתן את עינו במסובים.

אבא מספר ואנו על "הכופתאות" חושבים

והמרבה לספר, הרי זה משובח.

משב רוח רעננה ללב חודרת,

מתעורר הטבע, מתעורר דבר מה גם אצלך.

ציפיה לבאות את גופך עוברת,

האביב רומז, מצטחק, ומשתלט על הוויתך.

והכוסיות מתרוקנות ושוב מתמלאות,

והדלת לפתוח הגיע זמן.

מזו הכוסית הגדולה של אליהו הנביא, חס

מלשותות!

כי עכשיו הוא נכנס, ואת עיני אאמץ כדי לראותו

לפחות הפעם...

חג הפסח, חג שחרור וחירות,

חג האביב, ממשמש ובא.

מה גדולה היא הכוננות,

וגם העבודה כה רבה.

השעה כבר מאוחרת, ועייפנו במקצת,

ועדיין הטקס נמשך, ועוד מספרים על זו האומה;

אמי היקרה, שביום זה אירחה לא מעט,

את "החד-גדיא" תאמר כבר בתנומה.

בבית מסודר כבר הכל ומבריק,

על סיום בדיקת "החמץ" אבי מודיע.

אז בכבודו הסבל מופיע,

ומגבו, סל מצות ענק מריק.

תם ונשלם זה לילה מליל

וכך מדי שנה בשנה חוזר.

במשך שנות אלפיים, בזה הליל, העם לעצמו החופש

איחל,

לגאולה הגיע, בארצו יחוג את "הסדר" במלוא

הפאר.

ליל "סדר" וכל המשפחה התאספה.

השולחן שממקומו נדד, גדוש ויפה ביותר.

כל אב הוא בלילה זה "מלך" היושב ומסב,

על הגדת פסח מנצח, ועל יציאה ממצרים מספר.

ADINA CIMET
CULTURAL MONOGRAPH: LUBLIN

EPYC - Educational Program on Yiddish Culture

YIVO: Institute for Jewish Research

New York, 2003

מונוגרפיה תרבותית: לובלין

מאת

ד"ר עדינה צימט

"החומר" נאסף ממקורות רבים ושונים ועוצב לספר אחיד ושיטתי. הספר מספק מידע על הקהילה היהודית מתוך תובנה רחבה של הנושא - תובנה היסטורית, חברתית, דתית ותרבותית.

זה לא ספר על שואה. קסמו של הספר הוא בריבוי נקודות ראייה על חיים צבעוניים, רבי־פנים. הספר מתאר כ-500 שנה בתולדות לובלין היהודית. זהו ספר קריא, שוטף, מעניין. יש בו ערך לדור הצעיר המחפש את שורשיו.

הספר כבר משמש היום כספר לימוד בבתי־ספר יהודיים בארצות־הברית.

בקיץ 2003 אירח בניו יורק ארגון YIVO סמינר למורים. הסמינר עסק בתכנית החינוכית החדשה של EPYC. המורה גבי רייס מישראל השתתפה בסמינר זה, ולדבריה, היא כבר מלמדת לפי שיטה זו את תלמידיה בבית הספר התיכון אמי"ת שליד אוניברסיטת בראילן.

מחברת הספר ד"ר עדינה צימט וארגון YIVO עושים מאמצים כדי לתרגם את המונוגרפיה על לובלין מאנגלית לעברית ולהפיצה גם בישראל.

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

התרבות היהודית שהתפתחה במרכז אירופה, תרבות האידיש, היא כיום שכוחה ודחוויה. רק מי שמכיר אותה מבין את גודל האבדה. אבל התרבות האבודה הזאת היא המורשת שלנו, היא מקור הזהות שלנו.

כדי להפגיש את התלמיד היהודי עם ההיסטוריה ועם התרבות של יהודי מזרח אירופה פיתחה ד"ר עדינה צימט תכנית לימודים חדשה עבור בתי־ספר יהודיים.

תכנית הלימודים מתחקה אחרי שורשי החיים היהודיים במזרח אירופה על כל מרכיביהם: דת, מסורת, שפה, ספרות, פולקלור, השקפת עולם, מוסר ועוד.

ד"ר עדינה צימט, מנהלת EPYC (=תכנית חינוכית ללימוד תרבות יהודית), כתבה מונוגרפיה תרבותית של קהילת יהודי לובלין. היא בחרה בעיר לובלין כעיר מייצגת של יהדות פולין כדי להראות כיצד התפתחה קהילת מיעוט וכיצד גיבשה לעצמה דפוסי חיים. לובלין נבחרה כי היא הייתה מרכז יהודי עתיק, חשוב ומשפיע.

ספרה של ד"ר עדינה צימט הוא ספר אחד מתוך סידרה של ספרים, סידרה העוסקת ביהודים כמיעוט במזרח אירופה בכלל ובפולין בפרט. את הפרק על היהודים בפולין כתבו הפרופסורים מלובלין, מוניקה אדמצי'ק גרובבסקה וכריסטופר גרובבסקי. הסידרה כתובה בשפה האנגלית והיא יצאה לאור בניו־יורק בהוצאת YIVO (= מוסד למחקר יהודי).

תְּרוּמוֹת ○ באשטייערונגען

תרומות שנתקבלו מאוקטובר 2003

הסכום בשקלים	שם משפחה ושם	הסכום בשקלים	שם משפחה ושם
₪ 100	ארליכמן ציפורה	€ 60	Abraham Karpenschif
₪ 100	בהיר רגינה	\$ 100	Anatol Binsztok
₪ 200	בינשטוק אברהם	€ 250	Anna & Dr Richard Prashkier
₪ 100	ד"ר בן דיאנה	\$ 300	Arie Hochberg
₪ 150	בכר ברוך ופועה	\$ 100	Dorothy & Leonard Goldberg
₪ 200	עו"ד בן מנחם שרה	\$ 100	Esther Mandelay
₪ 50	בר זאב אווה	\$ 100	Joseph Cynamon
₪ 250	בר ישראל שמואל	\$ 100	Lucine & Dr Felix Horn
₪ 50	בר נחמה ודב	€ 50	Nehama Zehavi
₪ 200	ברוש שרית	\$ 500	New Lubliner & Vicinity
₪ 50	ברנהרד אסתר	\$ 100	Robin Magid
₪ 100	ברקת סופיה	C.D50	Rose Zweikaft
₪ 54	גוטרמן יעקב	\$ 100	Sarah Tuller
₪ 200	גולדמינץ חוה	\$ 54	Victor Cynamon
₪ 100	גושצ'בסקי ירזי	₪ 1,000	אבן-ארי מרי (לוינשטיין)
₪ 40	גרדין ישראל	₪ 100	אובליגנהרץ צביה ואריה
₪ 100	גרדל עמנואל ומרים	₪ 100	אור אליעזר
₪ 100	גרדל רבקה ושמואל	₪ 100	אורנשטיין אליעזר
₪ 50	גרוסמן יעקב	₪ 100	איזנר שאול
₪ 200	גרינשטיין פישל	₪ 50	איילון איילה
₪ 200	דסקל צפורה	₪ 100	אלטר בלצ'ה ז"ל
₪ 200	דקר משה ז"ל ואני (זקרויצ'יק)	₪ 200	אפלבוים יצחק ושאל
₪ 360	דקר נויה ויוסף	₪ 150	אפרת חנה
₪ 200	הוכברג אנה ואריה	₪ 200	ארבוס מריה

הסכום בשקלים	שם משפחה ושם	הסכום בשקלים	שם משפחה ושם
₪ 100	סלונים מינה ואהרן	₪ 100	הורוביץ אריה
₪ 300	סקוברונסקי-הרץ פייגה ואדוארד	₪ 100	הלברשטדט אהרן
₪ 200	פולברמכר צילה	₪ 200	הר גיל שולמית
₪ 100	פינקר בלה	₪ 100	הרשטיין ציפורה
₪ 100	פישר צשה	₪ 150	ווסונג משה
₪ 200	ד"ר פישר רפי	₪ 100	וישגרוד אברהם
₪ 200	פלומנקר יוכבד	₪ 100	וקסמן אנה ז"ל
₪ 200	פלמור חנן	₪ 100	וקסמן דניאל
₪ 180	פרי שרה	₪ 100	וקסמן ליאון
₪ 200	פרידמן ברניה וזאב	₪ 100	וקשול יוסף
₪ 100	פרידמן יורם	₪ 200	זי'טומירסקי חנה
₪ 200	פריינד יוסף	₪ 200	זילברשטיין נסיה ומרדכי
₪ 220	פרל ברוך	₪ 150	זיסברג שמואל
\$ 2,000	קורן משה	₪ 50	טאטאי ינינה
₪ 50	קינן נילי	₪ 500	פרופ' ירון מיכאל ואילנה
₪ 100	קצנבלוגן מנחם ושושנה	₪ 50	ישמעילוף טובה
₪ 100	קרול דבורה	₪ 200	כרמי יצחק
₪ 50	רון טובה	₪ 100	ליכטנברג זהבה
₪ 100	רידר בלה	₪ 250	לרמן יוסף ורעיה
₪ 100	שביט חיים	₪ 100	מילשטיין עדה ומשה
₪ 100	שבפל הנריקה וחיים	₪ 100	מלמד רחל ואבנר
₪ 200	שטייגל גדליה וסופיה	₪ 1,800	מנדלסון מרדכי
₪ 200	שטרנשוס חנה	₪ 100	מנור לאה
₪ 100	שפט רותי וירוחם	₪ 200	משולם לאה
₪ 50	שפירא ארנון שרה	₪ 100	נידורף דבורה
₪ 300	תמרקין אביבה ואילן	₪ 100	נישטיין נתן
		₪ 250	סלומון עליזה ורענן

לזכרם • צום אָנדענק • IN MEMORY

יחס-יזוגיות עם רעייתו רחל אלנקרי.
רחל הייתה בת-זוגו עד לפטירתו.
המפעל שגשג והתפתח, ואבי היה
אחד מיצרני האופנה המובילים
והמוכרים בזמנו בישראל.
בשנים האחרונות לחייו סבל משה
ממחלות שונות, מחלות שדרדרו
בהדרגה את מצבו. הוא איבד
ממרצו ומאהבת החיים שלו, תכונות
אשר כה אפיינו אותו במרבית
שנותיו. בליל ה-22 בנובמבר 2003
נדם לבו.

יוסף דקר

He covered the world years
before it became relatively
easy and popular.

Had a special interest in
Israel and his family that is
living there. He visited the
country many times and for
extensive periods.

He leaves us the
recollection of a bright and
devoted man. He was
superseded by his wife, his
three children, his five
grandchildren and two
great grandchildren.

He passed away as he had
lived, in the same discreet
manner as he conducted
his life.

He died after passing his
93rd birthday thus
becoming the eldest
Zakrojczyk ever.

May his soul rest in peace.

**Carole Chassang-
Zakrojczyk**

ברחו משה וחברו, סמק זיסמן,
לרוסיה האסייתית.

ברוסיה התגייס לדיוויזיה ע"ש
קושצ'ושקו, דיוויזיה שאותה הקימה
ונדה ושילבסקה.

הוא סיים את הכשרתו הצבאית
בבית הספר הסובייטי לקצינים.
דרגתו הייתה סגן בצבא הפולני,
והוא שימש כמפקד מחלקת טנקים
מדגם טי-34. מחלקתו נלחמה
בגרמנים לצד הצבא האדום.

שלושה שבועות לפני סיום
המלחמה, בסמוך לעיר דרזדן,
נתקלה המחלקה במארב של טנקים
גרמניים. כל אנשי המחלקה
האחרים נהרגו ואבי נפצע קשה. רק
לאחר 24 שעות הוא נמצא פצוע
בשדה.

הקצין הפצוע חזר ללובלין עירו. פלה
לוינסון, בת לובלין אשר שרדה את
השואה, סעדה את הפצוע.

בסופו של דבר הוא נישא לה והם
עקרו לוולבז'יץ, העיר שנולדת בה.
מפולין נסע אבי לצרפת, ושם הוא
השתלם בתחום הטקסטיל.

משה עלה לארץ בשנת 1956. הוא
עבד כמנהל ייצור ומנהל מפעל
במספר בתי-עסק, ובהם מפעל
"אפודה" מקבוצת אדרת.

בד בבד עם עבודתו זו הוא עסק
בפעילות חשאית לעידוד עליית
יהודים. פעילותו התמקדה בפולין,
בתקופה שפולין הייתה קומוניסטית
ולא היו לה יחסים עם ישראל.

ב-1969 נפטרה רעייתו פלה.
ב-1973 הקים משה את המפעל
"טררה ישראל בע"מ". המפעל עסק
בייצור מוצרי אופנה, ורובם נועדו
לייצוא. זמן-מה לאחר מכן יצר משה

משה דקר-זקרויציק ז"ל

22.11.2003-26.3.1922

קללה סינית עתיקה אומרת: "שיהיו
לך חיים מעניינים".

לאבי, משה דקר ז"ל, היו אמנם
חיים מעניינים. אך כלל איני בטוח
שהוא היה מסכים כי מדובר
בקללה.

הוא נולד בלובלין, בן בכור לאביו
נחמיה ולאמו פרלה זקרויציק שהיו
סוחרי עורות. הייתה לו אחות
צעירה, קטנה ממנו בשנתיים, הלה
שמה. היא נפטרה לפני שנים
אחדות.

משה התחנך בלובלין ולמד בבית
הספר התיכון "הומניסטיקה".
בעת פרוץ מלחמת העולם השנייה
משה היה אמור להתחיל את שנת
לימודיו האחרונה בתיכון.

כדי להשלים את בחינות הבגרות
שלו הוא ברח ללבוב, ושם אכן
השלים את בחינות הבגרות. הוא
המשיך ללמוד שנה במוסד לימודים
גבוה.

עם פלישת הנאצים לברית-המועצות

Charles-Srul Chassang-Zakrojczyk

13.7.04 - 20.1.1911

Born in Ostrow Siedlecki (now Ostrow Lubleski) as the youngest son to his mother Cyrla and his father Sija Zakrojczyk.

He had 4 older brothers; only one of them Simon survived the Holocaust.

Studied in the Szper high school in Lublin and when it was closed, studied in the same high school in Zamosc where he got his high School Diploma in July 1930. In September 1930 he left Poland to France, without knowing a word of French, where within one year he managed to master the French language and got his French high School Diploma which enabled

him to join the Paris medical Academy. In 1938, he became an M.D.

Thereafter he joined the French foreign legion as a doctor, wherein, he reached the rank of a Captain.

Served in Paris where he met his future wife Suzy and got married to her during the war.

They had 3 children: Philippe, Carole and Hugues.

He settled eventually in the city of Amien where he had a private practice. In 1950 he became a French citizen and changed his name. He was a General Practitioner but studied in depth Genecology and Obstetrics, which he particularly liked.

Anyone who knew him would testify to his extraordinary abilities as a doctor. He combined a vast amount of knowledge with an accurate intuition which helped him to diagnose and treat correctly his patients. He was also well appreciated by his peers.

Following his extraordinary intellectual ability and his intense curiosity he was a master of bridge. In addition, he was considered an expert in Political affairs both domestic and international and an untiring traveler as well.

לזכר בעלי ואבינו היקר אברהם בורשטיין ז"ל

2004 - 1915

אבא נולד בלובלין, וכל חייו התגאה בכך. הוא היה הבן השישי של הוריו, אטה וחיים-פנחס. הוריו, ארבע אחיותיו ושני אחיו נספו כולם במחנה ההשמדה מיידנק.

אבא הצליח להימלט לרוסיה, לסיביר ושהה במחנות-כפייה. לארץ-ישראל הוא עלה כחייל בצבאו של הגנרל אנדרס.

אבינו היה איש ישר-דרך. הוא חי את חייו בצניעות, הסתפק במועט, ומיעט לדבר על עברו כניצול שואה. חייו עמדו בסימן רצונו העז לחיות בארץ-ישראל ולהקים בה דור המשך.

במותו השאיר אחריו אישה - מרים, בת - חנה, בן - חיים-פנחס, חמישה נכדים (נכד אחד נהרג בתאונת אופנוע) ושני נינים. תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

אוהבים ומתגעגעים,
משפחת בורשטיין ומשפחת פולישוק

ורשה הוא נפצע קשה ברגלו ונשלח לבית-חולים ברוסיה. שם שהה עד שהתאושש. צליעתו נותרה וליוותה אותו כל ימי חייו.

לבוש במדי הצבא, על קביים, הוא נסע ללובלין והסתובב ברחובות העיר. הוא פגש באנשים, והם סיפרו לו על גורלם של אימו, אביו ואחיותיו. במרכז העיר, על-גבי שלט של אחת החנויות, הוא זיהה שם מוכר. היה זה שם בנו של האיכר מטרווניקי, אשר חלקתו גבלה במנסרה. האיש הכיר אותו והוליכו לאנשים שהיו בקשר עם המשפחה בזמן המלחמה. נודע לו כי במלחמה היו בלובלין רק הוריו ואחיותיו. אבינו עבר לפריז אחרי שירותו בצבא הפולני, לחם שם בגרמנים, נפל בשבי, עבד עבודת כפייה בגרמניה וכך ניצל.

בלובלין אחרי המלחמה שמע דודנו פייבל כי אביו היה במחנה מיידיך טטרסקי ונהרג ברחוב בידי הגרמנים, וכי אימו ואחיותיו נספו בבלז'ץ.

פייבל עזב את לובלין ונסע לוורשה. לא רחוק מוורשה שכנה עיר הולדתה של אימו, אחת מעשרה אחים ואחיות (אחותה הצעירה של אימו גרה בארה"ב). בעיר זו נודע לו כי כל משפחות דודיו ודודותיו מצד אימו אשר גרו בפולין וברוסיה נספו בשואה.

הפגישה שלו עם אבינו כאילו נלקחה מספר: הוא פגש בו ברחוב ואבינו לא הכיר אותו... פייבל, על קביים, זיהה את אחיו. ואז שאל אותו אבינו לשמות הוריו ואחיותיו...

מאז נכרכו חייהם של שני האחים זה בזה. פייבל נשא לאישה את רחל גוטליב, בתו של ד"ר יהושע גוטליב, - מנהיג ציוני ידוע לפני מלחמת העולם השנייה. ד"ר יהושע גוטליב

האחים גרוסמן אחרי מלחמת העולם השנייה.
פייבל גרוסמן משמאל ויצחק גרוסמן מימין.
צולם בפולין.

לזכר דודנו

פייבל-פלק גרוסמן

(26 ביוני 1918 - 23 בדצמבר 2001)

פייבל נולד באוסטרוביץ' והגיע ללובלין בגיל צעיר מאוד, לאחר מלחמת העולם הראשונה. זיכרונותיו הראשונים היו מלובלין. עד 1928 גרה המשפחה ברחוב קרולבסקה 17, ואז עברה לרחוב קרקובסקי פשדמישציה 53. פייבל היה הבן השלישי במשפחת גרוסמן. להוריו, יענקל'יוסל וציביה לבית צוקרמן, היו ארבעה ילדים: הבכור יצחק (אבינו), פייבל, ושתי האחיות פלה-פייגה ולולה-לאה.

בתום לימודיו בגימנסיה ההומניסטית החל פייבל לעבוד עם אביו במנסרה ליד טרווניקי. הוא היה בן 21 כשפרצה מלחמת העולם השנייה.

את סיפורו של פייבל ואת קורות המשפחה שמענו מדודנו, כי בהיותנו רכים בשנים נפטר אבינו.

כשנכנסו הגרמנים ללובלין הם תפסו

את פייבל, ובמשך כל היום העבירו אותו ליד הקתדרלה, לא רחוק מביתו, ללא מים ואוכל. בערב הוא הצליח לברוח הביתה.

אימו חששה לו כי הוא היה בגיל גיוס. מכיוון שידעה כי השכנים תכננו לברוח לרוסיה למחרת, הלכה אליהם וביקשה מהם לקחת אתם את בנה בעגלה, אל אחיה ישראל שבלבוב. לימים חזר ואמר פייבל שבעגלה היה מקום להוריו ולאחיותיו...

כשהגיעו ללבוב טען הדוד ישראל כי פייבל הוא בנו מנישואין קודמים בפולין, ואימץ אותו לבן. פייבל הלך לעבוד במכרות מלח ליד הים הכספי, ואחר-כך התגייס לחיל התותחנים בצבא האדום. חלק משירותו הוא עשה בוולדיוסטוק שבמזרח רוסיה. במשך תקופת מה הגיעו אליו מכתבים וחבילות מהדוד ישראל, אך בשלב מסוים הוא הפסיק לקבל אותות חיים מן המשפחה.

לקראת סוף המלחמה הגיע פייבל לחזית אירופה. על אדמת פולין ליד

כמו בתה שלה. עם ביילה טפר נוספו למשפחת טורקלטאוב גם שני בניה. משפחתה הייתה דתית מאוד (במיוחד סבה ששימש כרב), אך הם היו סובלניים. לכן יכלה אמי להיות חילונית ולגור בבית עם המשפחה. היא אפילו הייתה חברה ב"השומר הצעיר" ולמדה בבית-ספר פולני.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ברח אמי לברית-המועצות. ברחו גם שני האחים שלה. בני המשפחה שנשארו בפולין נספו ככל הנראה בטרבלניקה. שני האחים נרצחו בנסיבות לא ידועות בברית-המועצות.

בברית-המועצות פגשה אמי את אבי, מאילך וקסמן. הם נישאו ב-1941, ושנה מאוחר יותר נולד באובקיסטן אחי, דניאל.

הוריי חזרו לפולין ב-1946 והתיישבו בעיר שצ'יצין, שם אני נולדתי ב-1948. במשך כל שנות ילדותי עבדה אמי שעות ארוכות - מחוץ לבית בעבודתה כפקידה, ולאחר שעות העבודה טיפלה בנו. אבי היה עסוק בעבודתו ולא עזר הרבה בעבודות הבית. אמנו בישלה עבורנו, כיבסה, גיהצה (הכול היה מגוהץ - גם מגבות ותחתונים) וניקתה. הודות לה היה הבית מבריק תמיד. אבי, אדם חולה מזה שנים, עבר אירוע מוחי קשה בשנת 1967. הוא היה ללא הכרה במשך שלושה חודשים. במשך כל הזמן הזה לא עזבה אותו אמי לבדו בבית החולים ולו ליום אחד. היא טיפלה בו במסירות שאין כמותה. אבי התאושש חלקית וחזר הביתה (משותק בחצי הגוף הימני וללא כושר דיבור). הוא נפטר ב-1 בפברואר 1969. אמי לא נישאה בשנית.

ב-5 בנובמבר 1969 עליתי ארצה עם אמי. אחי דניאל ואשתו שרה עלו כחודש אחריו. כאן בארץ פגשתי

לזכר אנה [חנה] וקסמן בית טורקלטאוב

אני עדיין מתקשה לכתוב על אמי בלשון עבר. היא נפטרה פתאום, ללא התראה מוקדמת. אני נזכר שנהגה לומר: "...אני רוצה למות ללא מחלה, כך שלא יצטרכו לטפל בי...". כזאת הייתה אמי: מצד אחד היא הייתה עצמאית, הייתה נמנעת מלקבל עזרה ופחדה להיות נטל על אחרים. מצד שני, אמי ידעה לדאוג למשפחתה בצורה נפלאה ולתרום לכל המתרימים שדפקו על דלתה. היא גם אהבה בני אדם, הייתה בן אדם חברותי מאוד ואהבה להשתתף באירועי תרבות.

אמי נולדה בעיירה ולדווה ב-18 בספטמבר 1919. בהיותה ילדה קטנה עברה משפחתה ללובלין. בלובלין היא גדלה והתחנכה. אמה, בשה טורקלטאוב לבית ליפשיץ, נפטרה כשהייתה אמי תינוקת (בזמן לידת אחותה רבקה). אביה, לייב טורקלטאוב, התחתן בשנית עם ביילה טפר. לא פעם סיפרה אמי שביילה הייתה בשבילה אימא אמיתית - אהבה אותה וגידלה אותה

היה נציג יהודי בסיים, הפרלמנט הפולני. לפני המלחמה שימש כנציג בקונגרסים, ערך עיתון יהודי והיה ממייסדי המפלגה הפרוגרסיבית. במלחמה הוא נלקח לבית-סוהר ברוסיה ושם נפטר. רחל גוטליב שרדה עם אימה, אולם אחיה נספה עם סבתו בגטו ורשה.

לפייבל ולרחל לא נולדו ילדים. הם חיו חיים נעימים בפולין חרף הקשיים בתקופה שלאחר המלחמה, וחייהם המשיכו להיות כאלה גם לאחר עלותם ארצה. בארץ הם הסתדרו בעבודה: רחל גרוסמן הייתה כלכלנית ועבדה במשרד הביטחון, ופייבל עבד בעיריית תל-אביב. הם טיילו הרבה בארץ ובעולם, והיה להם חוג גדול של חברים וידידים. רחל נפטרה לפני פייבל.

פייבל - פלק גרוסמן היה אחרון בני משפחתנו מהדור ההוא... הוא ידע לספר על לובלין ועל משפחתנו, ואנחנו רצינו לשמוע יותר ממה שהוא הסכים לספר. כששאלנו שאלות ספציפיות ונודעו לנו הפרטים, כבר היינו מבוגרים והורים לילדים. כששאלנו אותו: "למה לא סיפרת?" תגובתו הייתה: "מה יוסיפו לכם הפרטים?" הבנו כי זהו סוג של הגנה עלינו...

למזלנו נולדנו אחרי המלחמה הנוראה הזאת, מלחמה שנספו בה כמעט כל בני המשפחה. גדלנו ללא סבים וסבתות. היה לנו רק דוד אחד, שהיה הגשר שלנו למשפחה שהייתה ואיננה עוד.

כתבו אחייני:

יעקב גרוסמן

זוהבה גרוסמן-ריינהרץ

אוגוסט 2004

את קרובי אמי - מוותיקי הארץ. בכפר אתא גרו דודים שלה: זהבה טורקלטאוב, שמואל טורקלטאוב ובני משפחתו, ובני הדודים ממשפחת אברמסקי: בלהה, שרגא, יוסף, אהרון וילדיהם. בחיפה גרו בני-דודים של אמי, אלכסנדר ושמחה כהן ויצחק ליפשיץ, ובתל-אביב גרה בלה אלטר. שמחתנו הייתה גדולה, מכיוון שעד כה הכרנו רק מעט קרובי משפחה: משפחת אחותנו של אבי ומשפחת קורן, בן-דוד של אמי.

בשנה הראשונה התגוררנו בחיפה. אמי עבדה בהוספיס בטיפול באנשים חולים וזקנים. העבודה הזו הייתה קשה מאוד לאמי. ב-1971 עברנו לחולון. אמי התחילה לעבוד במלון "פלזיה" בתל-אביב, שם עבדה במחסן כביסה עד 1991. כל השנים הייתה מרוצה, לא היו לה דרישות, והיא עבדה במלוא המרץ מבלי להתלונן על שעות העבודה הרבות או על הנסיעות הארוכות מחולון. לאחר שפרשה מעבודתה בגיל 72, מצאה לעצמה מייד עיסוקים אחרים: היא נרשמה ללימודים לגיל הזהב בתיכון "קרית שרת" בחולון, הייתה מתנדבת פעילה מאוד ב"יוצרי", אהבה ללכת לתיאטרון, למפגשים עם יוצאי לובלין, למסיבות משפחתיות ולמסיבות עם חברים.

אמי הייתה גאה מאוד לנוכח הישגיה בארץ: גאה בדירה הנקייה והמסודרת שלה, גאה בלימודיה בבית-הספר, מרוצה מכך שיכלה להסתדר בכוחות עצמה, וגאה במשפחות של אחי ושלי.

בבוקר ה-13 בנובמבר 2003 נפטרה אמי בבית החולים "וולפסון" בחולון בגלל שטף דם מסיבי בראשה. היא לא הגיעה יום קודם לבית הספר

ולמפגש עם חברים שארגנה לובה קורן.

גם היום אני מתגעגע מאוד אליה. כאשר אני עובר ליד ביתה, נדמה לי שתיכף אראה אותה בחלון המרפסת שלה, או שברחובות הסמוכים לביתה תופיע דמותה המוכרת כל-כך. יהא זכרה ברוך.

כתב: **בנה ליאון**

סבתא שלי

שלום, אני ענת וקסמן בת 12 וחצי, ורציתי לדבר על סבתי אנה, זיכרונה לברכה, שהייתה אישה מיוחדת במינה, אבל באמת מיוחדת! אולי חלקכם מכירים אותה בתור אנה וקסמן או אנה טורקלטאוב ואתם מבינים אותי. היא הייתה בן אדם שלא רואים כל יום, בן אדם שרוצה לתת ומעדיף לא לקבל, שאוהבת לאהוב ולהיות נאהבת, שאוהבת את המשפחה בצורה אדירה ולא מובנת, שאוהבת את החברים ויותר מכל את המשפחה. בתור ילדה בת 11 לא ממש הבנתי מה זה לאבד מישהו, כי זה פשוט לא קרה לי אף פעם עד שאמרו לי שהיא נפטרה. בהתחלה לא האמנתי שזה נכון, ושהאישה החזקה הזאת - שעשתה כל-כך הרבה בחיים ורק אתמול הלכה ללמוד בתיכון בתוכנית של הפנסיונרים (היא תמיד התגאתה בזה והיה לה גם במה להתגאות) - פתאום הלכה לעולמה ואני לא אראה אותה!

משהו אחד ידעתי מההתחלה: אני לא אוכל להגיד עליה "זיכרונה לברכה", כי פשוט היא סבתא שלי

מאז שנולדתי. ככה למדתי: שסבתא זאת סבתא, ושהיא לא ישתנה לעולמים.

אם יבקשו ממני לתאר אותה, יש לי רק שתי מילים להגיד עליה: מלאכית מושלמת. זה מה שסבתא שלי הייתה, והיא עדיין כזאת שם למעלה...

כשאמרו לי שאני יכולה לכתוב עליה משהו ויפרסמו את זה, ישר אמרתי "כן" וידעתי מה לכתוב על סבתי. היא הכול בשבילי - היא הייתה הכול בעבר, היא הכול עכשיו והיא גם תהיה בשבילי הכול בעתיד... היא אימא, סבתא והחברה הכי טובה שתמיד אפשר לספר לה משהו והיא לא תגלה אותו בעד שום הון שבעולם, היא פשוט תחייך ותחבק אותך.

היא תמיד ידעה מה הדבר הנכון לעשות ומתי הזמן הנכון... השיר הזה מוקדש לסבתי היקרה, אנה וקסמן זיכרונה לברכה:

למה לקחו אותך?

אלזהיס, למה לקחת מלאך מהאזנה,

למה?

האישה הנאמנת הלכה אתך והיא

לא אתי.

טעית בצאצאך,

לקחת אתך מישהי לא נכונה,

מישהי שהייתה צריכה להישאר פה,

לשאר אלזהזאל אותנו.

לקחת לי את האישה היקרה מכל

היא כבר לא תחזור.

תמיד תישארי בזיכרוננו.

אוהבת אותך מאוד,

נכדתך ענת

"I am so ashamed of what the Nazis did to the Jewish people. My name is Gertrude Muller, and this is my daughter Uta. We live in Wiesbaden. I brought Uta to the court because I want her to know what the Nazi's did. It's important. This is a real history lesson. I took her out of school for the week." She spoke quickly but with great difficulty, as if she was trying to unload a great burden. The girl's big blue eyes looked at me. Something switched in my consciousness, and I saw black eyes - my own.

Suddenly, I saw myself, again, in a beautiful forest in a vacation resort called "The Glass Mountain" in Poland. It was the mid-fifties. I was a little girl. A picturesque brook bubbled

cheerfully through the forest. The fresh air was a tonic for body and soul. Accompanied by the singing of birds, the whizzing of bees and fireflies, my parents and I were picking basketful of hazel-nuts. Cheerfully, tired, baskets full, we napped under a tree. A loud scream, my mother's, suddenly disrupted the tranquility. I slipped from my mother's lap. My father leaped towards me, to calm me. "Mummy dreamed a bad dream. Nothing happened!"

Gertrude held onto my arm. Uta's face was colorless. Did I shout?

"A history lesson!" I thought.

"Is it not too early for this girl?"

Wasn't it also too early for me?

Dear friends,

Obersturmbahnführer, deputy commander of Lublin and area, who did not hesitate to stain his own hands with our blood." she said. As if, at a command, all ten defense lawyers leaped from their seats, shouting, gesturing. "Your "honor!" the leading lawyer shouted angrily, "this witness must be called to order. Dr. Sturm never killed anyone. He only obeyed orders!"

The judge popped another tablet into his mouth. "Sit down, please. You burst into the witnesses testimony." he said to the defense lawyer before turning to my mother. "Did you see the defendant kill anyone?" he asked gently.

I looked at my mother. My heart beating fast for us both. I prayed that she wouldn't break down. That she would, eventually, reveal everything that burned inside her for so many years! And she didn't let the opportunity to pass.

She was much calmer, cooler than usual. Her voice clear and firm, although I could detect excitement. She gave details and accurate dates. "During one of the 'actions' ,that is before thousands of Jews were sent by wagon to their death, the defendant stood above the crowd on a platform. Introducing himself as the new commander, in charge of law and order. 'Is there anyone present here, named Sturm?' he asked. From amongst the thousands crowded together, frightened, a white-bearded old man pushed his way forward. 'My name is Sturm' he said. He was ordered to approach the platform. When he was close enough, Dr. Sturm took his pistol from its holster and shouting 'Me Sturm, and a Jew Sturm? Only I am Sturm!' he shot the old man." My mother related the last sentence in a low voice.

It was quiet in the court-room. No one moved. The judge looked worn out. His hand searched for the pill-boy mother said that she could also reveal other incidents.

"How do you know that those people were sent to their deaths?" asked a defense lawyer. "Did it occur to your that they could have been sent to

labor camps?"

"If they had been sent to labor camps then someone would have received letters or other signs of life. Up until today no one has come back." she replied in a determined manner. The lawyer made as if to continue, but the defendant touched his arm, to calm him, and he sat down.

During the recess the judge came to us. From up close, I saw that the tablets he kept swallowing were glucose. They were recommended by his doctor, he told us, to keep his strength up during the harrowing trial.

I was amazed and somehow touched at his candor. He asked how my mother felt and offered her some of his glucose tablets. He also apologized for the defense lawyer's behavior.

The trial ran on and my mother continued testifying. For hours she answered questions, and suddenly her voice broke down and her eyes filled with tears.

I could hear her voice battering the stillness in the court-room. Although tears filled my soul I could imagine the children of the Jewish orphanage, their teachers and the staff, taken by truck to the forest, to be butchered by machine-gun, thrown into a pit and covered with earth. My soul was with them but I could still hear my mother's quiet voice describing her escape from the camp two days after the slaughter, how she passed the hillock which was still shaking...

From time to time I felt her breath being extracted from her and I imagined my soul flying with it. In order to continue, she would, sometimes, sip from a glass of water. My mouth felt dry as I watched the movement of her lips. The judge on his platform became paler and paler - the pill-box became emptier and emptier.

The woman sitting in front of me was weeping. "How is she able to live with it?" I thought. She stood suddenly, and came, with her daughter, to sit next to me.

An orchard of bare chestnut trees led us to the court buildings. I felt as if I was a part of a surrealistic dream - a pastoral atmosphere, clean beautiful streets, vacationers and gamblers hurrying to their various pleasures and inside this perfect order, the trial of a Nazi criminal, accused of murdering thousands of Jews.

"All rise!" The judge entered the court-room. Very tall, old and slightly stooped. Snow white hair, his pale face gleamed, a contrast against the background of his black gown, his blue vivid and sharp eyes scanned those present. He took his seat. Opposite him, on the right hand side, sat the prosecution - two lawyers in their early forties and a young, pretty solicitor, who looked neither angry nor frightened.

The defendant, Dr. Sturm, deputy commander of the Lublin area in Poland from 1942 to 1943, sat on the left. He was fat, well groomed, elegant, wearing a three-piece suit. On either side of him, surrounding him, five on each side sat his defense team, a battery of lawyers, who in their black gowns, and with their severe faces, resembled a flock of crows. Some clerks, a stenographer and an interpreter were also present.

I looked around. The huge space between the beautifully carved wood paneling cried out with emptiness - not even a journalist or a photographer! The lack of interest displayed by the local population didn't surprise me. Why should they confront their dark past? A young woman, thirtyish with a girl, sat in front of us. With their long flowing blond hair, pug noses and faces full of freckles, there was no doubt that they were mother and daughter. "What are they doing here?" I thought.

The trial began. I held my mother's hand. She was nervous. "It's him!" she whispered in a choked voice. Although so many years have passed and he isn't

wearing his uniform, I'd recognize him, as well as the other murderers, even if they woke me in the middle of the night!"

I glanced at the mother and daughter sitting in front of us. Their presence in the court-room bothered me. "Could they be the daughter and granddaughter of the Nazi?" I thought. "Yes, no doubt. What other reason would they have to be here in this empty court-room?"

Occasionally the mother whispered to her daughter as they followed the trial with obvious interest. The mother turned to me, smiled, tried to catch my eye. "Why is she smiling?" I was angry. "If they are relatives of that man I won't respond to her. I won't give them the pleasure!"

My mother was called upon to testify. Although she was familiar with the German language, she insisted on an interpretation of the court proceedings in Polish. At first the defense tried to underline her credibility. She had to undergo all sorts of "tests" to prove that her memory, and her sanity, were intact. They made great effort to shatter her self-confidence, barking questions at her, trying to confuse her; question after question almost on top of each other, not giving her a chance to answer. Abruptly my mother stood up, and facing the defense team spoke in fluent German. "Just like the Nazis didn't succeed in exterminating me, so you won't succeed in confusing me! Everything is carved in my memory, the town, the ghetto, the camps, the horror! A Nazi murderer is the accused, not I!"

Pale and shocked, the judge stuffed a little white tablet into his mouth. Sternly he ordered the defense to stop their interrogation. The trial continued.

"Is there anyone familiar to you in this court-room?" one of the prosecutors asked my mother. Without hesitation, she pointed at the defendant. "I recognize this man as Dr. Sturm,

Judith Maier

THE HISTORY LESSON

Don't misunderstand me, my child. You see me, your mother as a smiling, elegant and successful woman, but there is only a thin veneer that separates me from a deep well full of frightening whispers. Often I have to struggle not to be sucked into its dark reaches. Did you imagine that I didn't want to tell you? (If not you, then whom should I tell?) Hundreds of times the words were on the tip of my tongue, but I did not dare. Now since I have started, there is no way to retreat.

I didn't want you to be like me; a child carrying her parent's heavy burden on her shoulders - awake on their sleepless nights, dreaming their nightmares, tip-toeing, so as not to disturb, not to worry them. No, my beautiful daughter, I want you to live a normal life. Actually I am writing this letter to myself - I will destroy the pages as soon as I finish it - you will never see them.

Only when I gave birth to you did I realize how much my parents wanted to give to me. They practically lived only for me, their beloved, pampered child and thought themselves privileged to have me - very few women who survived the death-camps were lucky enough to bear children. When I, the miracle baby, was born, they were overwhelmed with happiness and tried to compensate me for the fact that I grew up without brothers and sisters, without grandparents, uncles and aunts. They tried their best to shield me from their past, and from their pain. Whenever friends mentioned anything about the past, anything 'unsuitable', they were interrupted immediately. "Sha! Sha! Dos kind!" "Hush! Hush! The child!" my parents would beg. But they could not prevent me from hearing

their screams at night. Their tormented spirits torturing their bodies, as if they hadn't suffer enough...

Mother pale and motionless, laying in bed, I, crying, weeping, frightened.

I am only ten years old. She opens her eyes and tries to smile, "I am not dead, my child, don't worry so much. You see I am speaking to you. The doctor will arrive soon and will give me some medication. It will pass." "Mummy, I am frightened! Please don't stop speaking to me! Don't shut your eyes! Mummy! The same scene countless times, each time the same paralyzing fear.

I always had the feeling that something was going to happen - not something welcome, like a party or a trip, but something dreadful, nameless, and I knew that it was inevitable. I also knew that something ghastly happened "there", but I didn't know what.

The mists of uncertainty cleared only many years later, when my mother and I arrived from Israel to Wiesbaden, not far from Frankfurt a/Main, Germany. It was beginning of December 1971 and although only a few holidaymakers came for the hot springs, the casinos were full. From our hotel window the hills looked as covered with yellow, brown and red carpets. Mother looked at all this beauty with glazed eyes. She had often spoken, with nostalgia, of the fall in Poland when she was young but I couldn't persuade her to come outside, to enjoy the magnificence of the natural surroundings. Worried, I left the room. The next morning she was due to testify in court.

The Jewish boy in “THE PRIMER” exhibition: **Henio Zytomirski**

“My friend” in the Jewish Ghetto

My name is Esther Bernhard (nee Rechtman). I was born in December 1932, and my parents emigrated to Palestine with me in 1933. After about 3 years my mother and I visited Lublin, and we remained there until 1938. We often visited Henio Zytomirski's home. His father taught my mother Hebrew and Bible, and the family members became our friends. I have a vague memory of feelings I had towards Henio's house, a place where children were loved. I remember his grandfather who had loving, bright eyes. I remember a house with many books, a desk, and especially a room full of toys and with Henio himself. I am certain that my memories are tinted with stories my mother told me, but I believe that I do remember certain scenes, and I think I remember and feel his father accompanying us to the door at the end of each visit.

A year after our return to Tel Aviv, the war began. During the war years Henio's image became

stronger in my heart. He was “my friend” in the Jewish Ghetto. He was the subject of my worries. I would look at the same photograph of which we had a copy, and I felt that I missed this boy of my own age, Henio. Over the years we learned that he and his family were not among the survivors. He remained sealed within my heart. How painful, how sad.

I left Lublin before the age of five but I remember certain scenes and feelings, and I miss something which no longer exists. But this is the scenery of my childhood, engraved on my heart, and the feelings of missing this place are mixed of course with pain and with endless sorrow.

Esther Bernhard

Daughter of **David Rechtman** and **Perla Laks**
from Lublin

The Jewish girl in “THE PRIMER” exhibition: **Halina Birenbaum**

Halina Birenbaum was chosen to be the “Person of Reconciliation for 2001”

<http://www.zchor.org/birenbaum/halina.htm>

Tomasz Pietrasiewicz

In 1939 the second world war broke out. The history of this war is also the history of lives of children who were forced to work, were taken away from their parents and were tortured to death in concentration camps. One of those places was Majdanek camp. The lives of Belorussian, Polish and Jewish children are connected with the camp. Big part of them were of age to go to school with "The Primer" in their schoolbags.

It is "The Primer" that teaches a child how to organize the world and how to describe it. It contains the simplest social categories that form the basis for relations between a person and the outside world. The main characteristic of "The Primer" is that it presents the world without cruelty nor evil. The children were "dragged out" from this simple and naive world of "The Primer" and were "brought into" the "Camp World". It was a world with entirely different "Primer" - the Death Camp Primer.

That "Camp World" was completely different from the world pictured in "The Primer". Camp life brought entirely new experience such as: hunger, selection, gas chamber, evil and death. Living in the camp deformed their psyche forever.

The exhibition presents the lives of four children imprisoned in Majdanek. Jewish: HALINA BIRENBAUM and HENRYK ZYTOMIRSKI;

Belorussian: PIOTR KIRYSZCZENKO; Polish: JANINA BUCZEK-ROZANSKA. One of them was killed in the camp - Henio Zytomirski.

The story of, most probably, a Jewish girl - Elzunia, is presented in a symbolic way. We know her only from what she wrote on a slip of paper in her poem:

"There was once Elzunia

Who was dying all alone.

In Majdanek was her father,

And in Auschwitz was her mom".

The slip of paper with the poem was hidden in a shoe found in Majdanek. The girl wrote that she was nine years old, and she was singing the song to the melody of: "Z popielnika na Wojtusia iskiereczka mruka" (a nursery rhyme).

Basic information about the camp and the children's lives in Majdanek are presented in two small barrack rooms before entrance to the exhibition. A clear difference between the lives of Jewish children and children of other nationalities (Belorussian and Polish children) is presented there. The Jewish children were to be exterminated from the very beginning.

The exhibition in the barrack is divided into two parts, separated with the wall:

"The Primer World" - Childhood and School

"The Camp World"

Robinn Magid has been working on reconstructing her family tree for 13 years. She lives in Kensington, California, near San Francisco. Her grandmother was born Chaja CYGIELMAN in Lublin in 1897 and emigrated to the USA in 1922. Robinn has traced her Lublin family back 11 generations, to people born in the 1730's and hopes to find a way to document them further. She is working to

uncover the names of every Lubliner relative who perished in the Shoah. The names of her Lubliner ancestors include: CYGIELMAN, KLAWIR, FERNAND, ROZENRYB, HERSZBERG, MEHLTOP, BLUMENBERG, TENENBAUM, FRYDLIBER, and SZULFRYD. Robinn is a boardmember of JRI-Poland and is reachable at: RobinnM@aol.com.

Robinn Magid

Lublin's Largest Jewish Families (1870-1900)

The following list indicates the 100 most commonly found surnames in the Lublin Jewish vital records between 1870-1900 in order of frequency (highest first). There were Jews with over 5000 different surnames in Lublin at this time, so these families represent only the very largest families. The same name may appear more than once on this list if it was spelled slightly differently in the index. The names have been translated from Russian, so the following

spellings are phonetic and may not exactly match a Polish or English version of the same name.

If you are interested in knowing where your name appears on the list or if you would like an EXCEL spreadsheet copy of this list emailed to you, please contact Robinn Magid at: RobinnM@aol.com and she will be happy to send it to you.

1	FRYDMAN	26	ZYSERMAN	51	ROZENBOM	76	GOLDBLAT
2	GOLDBERG	27	RUBINSZTAJN	52	BROMBERG	77	RAJNER
3	ROZENBERG	28	KLAWIR	53	KOGEN	78	TAJTELBAUM
4	SZERMAN	29	CUKERFAJN	54	ROZENMAN	79	FERNAND
5	SZPIRO	30	BURSZTYN	55	ZYGELWAKS	80	GELIBTER
6	ERLICH	31	UNGER	56	BRENER	81	LEWIN
7	SZTERN	32	ZORMAN	57	KLAJNMAN	82	LIBERMAN
8	KORNBLIT	33	AKERMAN	58	SZWALBE	83	SZYFMAN
9	GOLDMAN	34	MAJZELS	59	BORNSTAJN	84	FUKS
10	GRYNBERG	35	ROZENBAUM	60	GROSMAN	85	ASPI
11	WAJNBERG	36	FISZMAN	61	GRYN	86	CYMERMAN
12	FINKELSZTAJN	37	GOLDFARB	62	KORC	87	GRYNSZPAN
13	CYGELMAN	38	FELD	63	BIDERMAN	88	KOPELMAN
14	GEWERC	39	NISENBAUM	64	ERLICHMAN	89	MUSZKATBLIT
15	CUKERMAN	40	GLANCSZPIGEL	65	FELDMAN	90	TUCHMAN
16	GOLDSZTAJN	41	GALPERN	66	GARFINKEL	91	ADLER
17	ROZENCWAJG	42	BERGER	67	GERCMAN	92	GUTERMAN
18	LEDERMAN	43	ROZENBLAT	68	GOLDRYNG	93	WAJNGARTEN
19	KAC	44	ZYLBERSZTAJN	69	GUBERMAN	94	DREKSLER
20	WAKSMAN	45	BRAJTER	70	KRAGEN	95	GERTLER
21	GOCHMAN	46	BEKERMAN	71	ROCHMAN	96	SZAJNFELD
22	ZYNGER	47	MITELMAN	72	GRADEL	97	TRACHTENBERG
23	GRYNFELD	48	ALTMAN	73	MANDELBAUM	98	BAUM
24	MILLER	49	SZAFRAN	74	WAJSMAN	99	FRANK
25	ZYLBERMAN	50	FOGELGARN	75	FLAJSZER	100	LASTMA

this suggests that while our ancestors had officially assigned surnames, they were not known by these names yet... because the registrars apparently thought they would need to look up the patronym and not the surname in the index!

There was a second, smaller set of Jewish records kept across town in the St. Mikolya Church. This church no longer exists, but was located on Czwartek Hill just above Ulicy Ruskiey, where many of our ancestors lived. The St. Mikolya records are a bit harder to use because most of them do not have any surnames. However, we have recorded both parents' names and the house addresses where we could find them. Using records from the later period (1830's and 1840's) where there are both house numbers and surnames, we have been able to identify many of the family names in the early St. Mikolya records and these are included in parentheses in the database to indicate that they are not found in the actual record but are educated guesses.

This interesting project can serve many purposes. As I mentioned, distant cousins have proven their relationship using the JRI-Poland database. I recently spent a very special Shabbat with my own CYGIELMAN cousins in Haifa who found me through this project. About two years ago, I assisted with the reconstruction of a family tree for two brothers who were being reunited for the first time since the Shoah and had just learned that the other had survived. Finally, and most importantly, we are now working to identify possible bone marrow donors for a ten-year-old boy with Leukemia. The geneticists told us that he has a very rare bone marrow type and doesn't match anyone in the international registries. His best chance of finding a match, according to the geneticists, is to find someone related to his father, and the father's parents were from Lublin and Wlodawa.

IF you are related to ARBES/ARBUZ from Lublin or SZACKI/SZACKIER from Lublin and Wlodawa, please contact me immediately

for more information. You can read about this child at: www.giftoflife.org . You can click on his picture or go directly to: <http://www.giftoflife.org/article.asp?ID=90>.

If you would like to know more about the JRI-Poland organization or would like to use the database to look for your own family in Poland, please visit: www.jri-poland.org
To do a complete search of the Lublin City records, please enter your surname and Lublin's geographical coordinates: 5115 2234. You can also indicate how many miles or kilometers around Lublin you would like to search in order to find family who may have lived outside Lublin in nearby towns.

Once you find an interesting record in the JRI-Poland index, such as the birth record of a relative, you can order the record from the Polish State Archives directly through this website. They will mail it to you promptly for \$10 US. If this record has been filmed by the Mormons, the microfilm number and other identifying information presented in the index will allow you to find it yourself through their Family History Library system or you can order it from Salt Lake City for less than \$5. 20th century records are not kept in the Polish State Archives and are a bit harder to gain access to because of a privacy law in Poland but are accessible through the Lublin Municipal Archives (Lublin USC). Please contact me directly if you need more information about specific 20th century records.

Donations to our Lublin project are tax deductible for US and Canadian taxpayers, and donations of any size are greatly appreciated. All our projects, like the Lublin 1810-1942 project are paid for through private donations. If you are interested in helping with a contribution towards the \$10,000, please contact me directly for instructions at: RobinnM@aol.com or visit our website: www.jri-poland.org. Please feel free to contact me with any questions you may have about this article.

Robinn Magid

On-Line Index helps Lubliners research their roots

Lubliners who wish to trace and document their family's major life events in Lublin now have an amazing aid. When it is finished, it will be an index of every Jewish person who lived or died in Lublin and was recorded in the official Polish vital records. It's a project begun by genealogy hobbyists that has already helped cousins separated by emigration and brothers separated by the Shoah to find each other. It has helped people around the world who never knew their actual birthday and never heard their grandparents' names... It has even helped a Leukemia patient find other living relatives who may still prove to be a life-saving bone marrow donor match.

The Jewish Records Indexing - Poland project is a group of genealogist volunteers working to create an Internet-searchable index of every Jewish vital record that exists in Poland today. These are primarily birth, marriage, death and divorce records that are preserved in the collections of the Polish State Archives in their branches around Poland. They are records of the 19th and 20th centuries. Interestingly, we have also found records in Warsaw for towns that are now in Ukraine but were a part of traditional Galicia.

Since my paternal grandmother was born in Lublin, I volunteered to coordinate the project to index the Lublin branch of the Polish State Archives. Their collection includes Jewish records from 82 towns in the former Lublin Gubernya. A town's Jewish records typically cover the time period from 1810 until 1942... however, most 20th century records are still kept under the control of the townhall archives and therefore JRI-Poland may not yet have access to them. Many of these records were microfilmed

by the Mormons, and I have worked with many volunteers over the past six years to index those records by using the Mormon Libraries around the world. The Mormon microfilms generally cover the years between 1810 and 1869 but vary by town.

JRI-Poland must purchase the indexes from years that the Mormons did not microfilm at considerable expense. We have completed and raised the money to pay for the Lublin indices from 1870-1900 and so these are on-line. We are in the process of obtaining the indices from 1901- March 16, 1942, and we estimate we will need donations totaling \$10,000 to pay for this part of the project.

We now have over 90,000 individual records for the City of Lublin on-line for the years 1826-1900, and hope to finish the 1810-1825 records in the next few months. Then these records will also be added to the on-line database. These early records are very interesting in many ways. Apparently, before 1826, the Jews of Lublin had to visit one of two Catholic churches in Lublin to register their vital events. Before 1810, these civil registers do not record any Jews, and after 1825, the synagogues served as the civil registrars so Jewish records are in separate books from 1826 until the Shoah.

St. Jana's Cathedral was the main civil registry, and 80% of the early Jewish records we found there included the surnames that our families use today. However, these surnames were usually not written into the index, so we had to read each record and look for a surname. During this time period, the non-Jews in the indexes DID have surnames, but the Jews only had patronyms (ie., Jankiel Dawidowicz). Perhaps

Dear Second/Third Generation Lubliners,

I've recently met or talked with some of you in Israel and in the US/Canada. Various 2nd/3rd generation Lubliners throughout the world are active to one extent or another to maintain a connection to Lublin.

Kol Lublin continues being published in Israel and trips to Lublin take place thanks to the efforts of **Neta, Yosi and Yoram** and others. A group visited Lublin last summer and met with Robert Kuwalek, the NN Grodzka group project, and others. A website has been started. The annual remembrance ceremony takes place in New York thanks to **Sherman, Dorothy, Shelley, Sara** and others.

Robinn Magid is doing outstanding work in California in retrieving Lublin and surrounding towns' birth, marriage, death records going back to 1810 and perhaps earlier, thus re-connecting families and their histories of relationship. Robinn recently visited Lublin and met with Robert Kuwalek. Robin works with people in Brussels, Sweden, Poland, Hong Kong, Australia, the US and elsewhere who are interested in Lublin.

Adina Cimet-Singer has prepared educational materials for high schools on Jewish Lublin and its 1000-year history till 1940/1945. Her project needs financial backing to be completed. Can we help?

Someone in Australia is doing work on Lublin. For over 50 years, my uncle **Duvid Shtokfish**, with the assistance of other Lubliners, was instrumental in maintaining the connection among First Generation Lubliners in Israel, Europe, Australia, North and South America and elsewhere, publishing Kol Lublin,

fund-raising, developing social projects, travelling, speaking, re-inforcing the Lublin community.

I strongly believe it is time for all 2/3 generation Lubliners to connect, to support each others' current projects and to develop joint projects that will reinforce the ties that bind them to each other and to their parents and families.

I propose that we form an **International Lublin Co-ordinating Group** to develop ongoing mutually supported activities.

Please respond by indicating your interest in becoming active as well as your thoughts on how you are willing to contribute.

Can you help to create an international address/contact list of 2/3 generation Lubliners?
Can you help to enrich the English content of the Israeli Lublin website?

Can you contribute articles/commentaries in English or Yiddish to the next issue of Kol Lublin?

Can you help raise funds for projects?

Can you help with organizing a program in Lublin in the coming year?

Can you provide information as to the locations of Lublin memorials in cemeteries in various countries?

Can you or someone you know help translate Lublin-centered materials from Yiddish to English? For example, **Ruzha Fishman-Shnaydman's** autobiography “**My Lublin**”, letters, commentaries?

I look forward to your contact

Motl Rosenbush

- 79 -

- 78 -

- 77 -

- 76 -